42 metmenys
1981

kūryba ir analizė

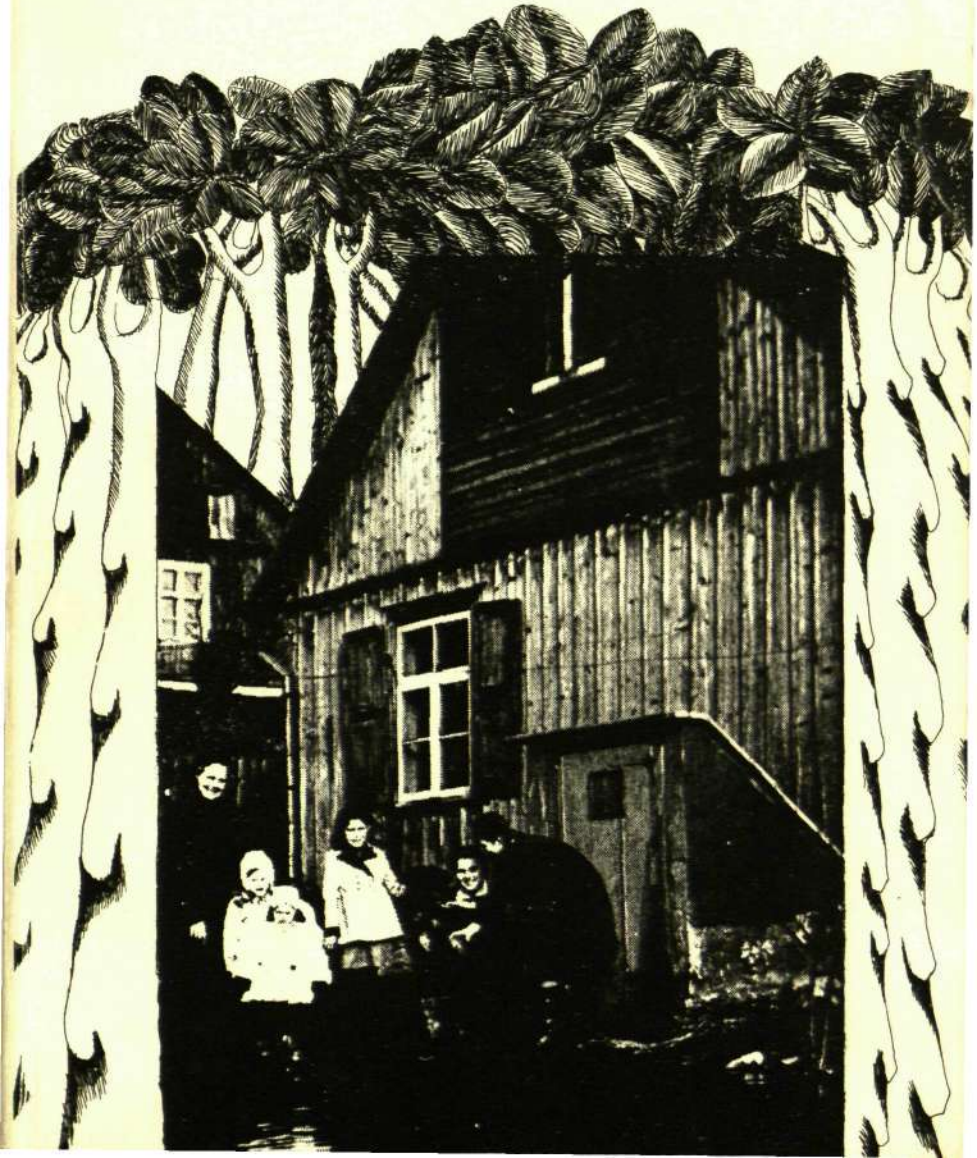

metmenys

Alfonsas Nyka-Niliūnas, Sunkiai krito paskutinis 3, Pasaka 4, Gnoseologija 5, Vaikystės imperija 6, Vasaros pabaiga 7, Dieną ir naktį 8, Atsakymas 9, Kapinės vidudienį 10, Mokytojas 11, Dulkės 12, Žiemos mūšiai 13, Riva degli Schiavoni: rytas 14, Žydintis builis 15, Grįžimai 16, Sienos statymas 17 * *Violeta Kelertienė, Miškais ateina ruduo* pasakotojas — nepriklausomybės epochos dainius 18 * *Stanisław Barańczak,* N.N. svaido į erdvę naivius klausimus 41, N.N. mąsto apie tolesnes perspektyvas 44, N.N. kažką užsirašo ant papirosų dėžutės aplanko 45, Vakaro himnas 46 * *Algirdas Landsbergis,* Vaikai Gintaro rūmuose 49 * *Bronius Vaškelis,* Kūrybos laisvės kaina 65 * *Živilė Bilaišytė,* Atminties atkaklumas 105, Laimė ir troškimas 107, Akys ir ausys 109, Peiliai vandenyje 112 * *Aldona Veščiūnaitė,* Atšiaurus šernas 114, Kinijos siena 116 * *Kostas Ostrauskas,* In memoriam (Jonas Švedas) 117 * *Antanas Gustaitis,* Kaimynas prie Dovinės upės 131 *

Į platesnius horizontus, V. Trumpa 138 * *Kai valstybė turėjo tarnauti tautai,* Leonardas Gerulaitis 151 * *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje,* B.V. Mačiuika 156 * *Tarp vilties ir beprasmybės,* Jonas Kiznis 164 * *Įžvalgos akimirkos, kai kristalizuojasi likimas,* Alina Staknienė 171 * *Maištaujantys angelai ir sulaužytas ryšys,* Violeta Kelertienė 183 * *Sigito Gedos poezija angliškai,* Marija Stankus-Saulaitė 187 *

Pu 27-5289

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: *Meila Kairiūkštytė-Balkus 94-104; Irena Mitkutė* — viršelyje.

SUNKIAI KRITO PASKUTINIS

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Sunkiai krito paskutinis
Dar neišgerto laiko lašas
Į skausmo vandenį, ir mums reikėjo
Skirtis,

Nė nepradėjus
Mirti ir gyventi vienas kito
Gyvenimu ir mirtimi, kaip moko
Heraklitas, dar neįrodžius
Lietaus ir lūpų teoremos
Dar neatverto kūno lentoje.

Ir tik dabar aš sužinojau,
Kas yra tremtis: kapų paminklai tyli
Svetima kalba, ir man dabar
Reikės rašyti amžinai ex Ponto,
Žinant, kad silurinis akmuo kieme,
Krisdamas į šulinį,
Kalba taip, kaip mes.

PASAKA

Dinarsad! Dinarsad!
Naktis,
Ilgais koralo pirštais
Brastoj sugriebus už plaukų mėnulį,
Palieka kyboti alksnyne.

Dilgėlės ir kiečiai.
Po sidabriniais
Kopūsto lapais kaukas
Sapnuoja žirgus,
Prunkščiančius prie jūros.

Kanapių, prakaito, deguto
Ir stovinčio vežimo kvapas.

Ant drėgno rentinio,
Kaip kraujas, dega
Žalios varlės
Auksinė karūna.

GNOSEOLOGIJA

Nežinau, kas esu.
Neradęs
Atsakymo į baisų
Klausimą, kas aš esu,
Nematąs ir nematomas,
Sėdžiu,
Bandydamas išspręsti
Lygtis, kuriose
Vienintelis nežinomasis —
Aš:

Mirti gimimu,
Gimti ir gyventi
Mirtim, nežinant savo
Ir Dievo vardo,
Nes žodis
Yra daugiau, negu būtis.

VAIKYSTĖS IMPERIJA

Aš tau kalbu
Vidudienio užimta burna.

Mano imperija sustingo
Ryto tyloje. Varinės durys
Į tolumas. Kalnais atjoja Ganelonas.
Rolandui plyšo smilkinys, ir miršta
Apleistas girioj Olifantas.

Tirpstančioj nakty,
Kur įrašyta paskutinė
Mėnulio strofa, ant auksinio stalo
Didžiulėj salėj guli pašarvotas
Nuogas d'Artagnano kardas.

Parmenido ranka ant pečių
Ir begalinis noras susitepti
Suskirdusias kojas
Dumblu: tau.

VASAROS PABAIGA

L'été sera fini! L'été sera fini!
Stiklinėje lentynoj laivas
Suglaudė bures. L'été sera fini!
Porcelaninis Celadonas paskutinį kartą
Palietė apalpusios Astrėjos
Lūpas ir krūtis. L'été sera fini!
Pirštų galais įėjusi senatvė
Vaškiniais pirštais veidrodyje glosto
Gilėjančias raukšles. Vasara jau vėl
Pasuko Mėlynbarzdžio durų raktą:
Uždraustajam kambary —
Kraujo klane aguonų ir vėdrynų galvos.
L'été sera fini! L'été sera fini!

DIENĄ IR NAKTĮ

Dieną ir naktį
Aš mokausi ir mokausi
Tylos genealogijos
Ir komplikuotos
Akmens kalbos.

Dieną —
Smilgų šnarėjime ir vėjo
Šiurenime
Iš praeities balkono krinta
Savižudės švytuoklės kūnas.

Naktį —
Rankos kvepia usnimis;
Georges de La Tour
Žvakės liepsna
Šaukia mano spingsulę, ir juodas
Bužungalvio peilis
Sminga nendrės širdin.

ATSAKYMAS

Nusiraminęs ir saugus,
Kad poezija yra geologinis vyksmas
Akmens ir laiko dialogo
Žodžiuose, aš ieškau
Atsakymo cikados akyse,
Atsakymo, kurio nėra.

KAPINĖS VIDUDIENĮ

Paliegusios žolės giesmėj dar jaunas
Vidudienis nebesuvaldo liekno
Vijoklio rankų,
Suleidusių žalsvus nagus
Į trupantį granitą. Aklos raidės
Bitės dūzgime dar bando šaukti,
Kad tai jau paskutinis gestas
Prieš vasaros aky atsimušantį nieką.
Bet veltui. Viskas veltui:
Gamta yra gamta.

MOKYTOJAS

Kada jie, grįždami iš šventės, naktį
Dainuodami ir šokdami,
Su fakelais ir fleitomis, girtų bakhančių
Vynu sukruvintomis lūpomis

Nebesustojo gerti
Prie mano šulinio, aš jau žinojau,
Kad mūsų laikas baigės,
Kad nebesu jų ilgesys ir maistas,
Kad jie jau rado
Savo ilgesį ir skausmą,
Kad jie pajėgs gyventi

Vieni ir būti savimi, aš dar prieš rytą
Apleidau kaimą naujo grobio
Tykoti kitur ir pralaimėti.

DULKĖS

Kai aš tave radau,
Draugiškai familiarios dulkės buvo
Pakibusios ant raudonų blakstienų;
Už stalo su vėsiais nakties ąsočiais
Degė rasotas priešaušris, ir juodas
Vasaros drugelis snaudė
Ant tavo dešinės krūties.

ŽIEMOS MŪŠIAI

Vaikystėje aš nuolat sekdavau
Nuožmias žiemos kovas ir sniego
Antpuolius ir kuosų skausmo
Persmelktus akiračius. Vidurnaktį nubudęs
Girdėdavau, kaip gžuolai ir alksniai
Telkias, ruošdamies lig paskutinio savo
Ir nederlingos žemės kraujo lašo ginti
Supuvusius lizdus ir nuogas medžių,
Nespėjusių pabėgti į miškus,
šakas. Kovai prasidėjus ir kai tamsūs
Pulkai įeidavo į miestą ir ant stogo
Pasigirsdavo žiemos kareivių žingsniai, tąsyk
Mano knygų istorija staiga nublankdavo
Prieš gamtą: Eylau, Kryžiaus karai ir Katalaunų
Laukai prieš baisų kuosų
Riksmą erdvėj, be vėliavų, be būgnų —
Mirštant arba išliekant: amžinai.

Pro šalį lėkdavo snieguotais karčiais
Padanges siekientys žirgai;
Krisdavo kažkas ir lūždavo, ir aš
Klausydavausi, kaip pamišęs vienmarškinis
Pranašas beviltiškai kovojančio kaštano
Viršūnėj, įkvėptas klevų ir guobų heroizmo,
Paukščio snapu iš džiaugsmo gieda
Himnus žuvusiems laukams ir gamtai,
Draskydamas nagais didžiulės knygos
Šventus in folio *lapus.*

RIVA DEGLI SCHIAVONI: RYTAS

Šviesa — apsnūdusi tarnaitė
Tingiai valo languose ir sienoj
Palikusias nakties dėmes.

Nuo karšto kūno krinta paskutiniai
Šešėlių mezginiai. Magnasco
Minios išsiskirsto.

Iš Adrijos išlipęs Oriento
Pirklys — o Serenissima! —
Spindinčiais pirštais išdėsto
Lagūnoje salas, gondolas, tiltus
Ir virpančius kaip įtempta styga
Melsvai rausvus palazzi,
Ir nusilenkęs šaukia:
Riva degli Schiavoni!
Ca' d'Oro!

ŽYDINTIS BUILIS

Būk atlaidi ir gera
Žydinčiam builiui,
Kuris per milijonus metų neišmoko
Savo lotyniško vardo,
Mosca domestica!

GRĮŽIMAI

Grįžimai: amžinai namo. Iš laiko
Į save, į vienumą, kur saulės
Tekėjimai gesino nepasotintą Kolumbo
Troškulį. Grįžimai

Pro vartus, kur Nitokridės soduos
Tuščius lizdus per naktį
Sutepdavo langinių klyksmo kraujas;
Kur baigėsi alyvų orgijos ir prasidėjo
Pomonos karalystė ir kur smiltys
Buvo švelnios kaip mergaitės
Šlaunų vidus; kur krito pirmas
spermos lašas
Į švino tamsą. Ir kiekvienas

Grįžimas buvo via triumphalis:
Laikrodžiai, užmiršę
Skaičiuoti laiką, snaudė; valandos,
Sulipę ant švytuoklių, suposi kaip paukštės;
Tavo pečiai ir strėnos bliaukė juodu
Vasarvidžio medum ir iš akių
Tryško karštas atminimų pienas;
Vešlios varnalėšos,
Maitintos vaikiškomis krūtimis,
Obsceniškai nuogais ir iškraipytais
Lapais baigė gerti paskutinį
Vidudienį Edene. Dar ir šiandien

Tavęs po tiltu tebelaukia
Šventadieniškai pasipuošę žuvys,
Bet mes negrįšim niekados.

SIENOS STATYMAS

Sienos statymas.
Nepertraukiamas ir nuolatinis
Savo nuolat mažėjančiai
Teritorijai ginti.

Neilgai trukus
Aš būsiu
Karalius be valstybės,
Valstybė be teritorijos,
Vienintelis pasaulyje valdovas,
Gyvenąs ir puotaująs
Sienoje.

P427-5289
LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

MIŠKAIS ATEINA RUDUO PASAKOTOJAS — NEPRIKLAUSOMYBĖS EPOCHOS DAINIUS

VIOLETA KELERTIENĖ

Šiuolaikinė prozos teorija kreipia ypatingą dėmesį į pasakotojo vaidmenį pasakojimo sąrangoje.*(1)* Pagaliau prieita prie supratimo, jog pasakotojas, turėdamas organizuoti teksto medžiagą, nustato skaitytojui informacijos srovės kryptį. Jis tai atlieka, kontroliuodamas apibūdinamojo ir dialoginio diskurso proporcijas, perduodamas balsą veikėjams arba pasilaikydamas jį sau, visokiais būdais tendencingai paveikdamas skaitytojo santykį su vaizduojamu pasauliu. Šie subtilūs požiūriai į pasakojimo esmę sekė paprastesnę mintį, būtent, kad kiekvienas pasakojimas iš viso suponuoja pasakotoją, ar jis būtų veiklus, kaip anksčiau kad būdavo prozos raidoje, ir visai nesistengtų savęs užtušuoti, atvirai dalyvaudamas tekste, ar jis būtų pasislėpęs, kaip dabar dažniau daroma, susiliejantis su veikėjais, beveik nepalikdamas savo pėdsakų. Kaip ten bebūtų, moderni kritinė konvencija — skirti autorių nuo jo sukurto pasakoto-

1 Pasakotojo analizė daugiausia grindžiama sekančiais veikalais: Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction* (Chicago, 1961); Boris Uspensky, *A Poetics of Composition* (Berkeley, 1973), vertimas *Poetika kompozicii* (Maskva, 1970); Gérard Genette, *Narrative Discourse* (Ithaca, 1980), vertimas *Figures III* (Paryžius, 1972) ir Seymour Chatman, *Story and Discourse* (Cornell, 1978).

jo ir atskirai nagrinėti jo kalbą ir išraiškas tekste, ignoruojant bet kokius sąlyčius su pačiu autorium, jo gyvenimu, pomėgiais. Prieita išvados, jog autoriai sugeba kurti įvairiausius veikėjus, kūryboje pergyventi jausmus, artimus ar tolimiausius nuo jų pačių patyrimų. Taigi, prileidžiamas ir pasakotojo fikcionalumas.

Žvelgdami į Katiliškio brandžiausią romaną *Miškais ateina ruduo* (1957), bene visi jo aptarėjai pastebėjo, kad šis romanas yra tradicinis. Vienas tradicinio romano bruožų kaip tik ir yra trečio asmens, vadinamasis „visažinantis" pasakotojas, kurio nuomonės ir simpatijos aiškiai matomos, jo stebėjimo taškas kažkur aukščiau už veikėjų, užtat jis pajėgia kalbėti už juos, kai jie tyli, savo tekste jis gali sujungti išsklaidytus motyvus, pažvelgti į veikėjų praeitį, išpranašauti ateitį, surišti visus teksto mazgus. Čia kyla įdomus klausimas: o koks Katiliškio romano pasakotojas? Ar jis telpa į tokius rėmus? Kas pažinojo Marių, gal supras, kad nelengvas uždavinys jį įsprausti į bet kokius rėmus. Taip yra ir su *Miškų* pasakotoju, beje ir su pačiu romanu, kuris, nors ir teisingai priskirtas prie tradicinių, nėra net pilnai realistinio pobūdžio, tiesiogiai jam netinka jokia viena etiketė. Taip kaip ligi šiol nėra pilnai nustatytas *Užuovėjos* žanras (neaišku, ar tai romanas, ar novelių serija, ar dar kažkas), taip ir *Miškais ateina ruduo* tam tikra prasme norėtųsi pavadinti mūsų realizmo viršūne, jei jame nebūtų tiek daug gryno klasicizmo, epo, tragedijos ir kitų žanrinių priemaišų.

Pats pirmasis formos aspektas, kuris krenta į akį, pradėjus suvokti *Miškais ateina ruduo* kaip kompozicinį vienetą — romano vidinių tekstų išskirstymas. Romano diskursą galima suskirstyti šitaip: randame didžiulę persvarą pasakotojo naudai iki tokio laipsnio, kad ne koks išvardintas veikėjas (Tilius, Agnė, Monika, Doveika), o bevardis pasakotojas pasidaro veikalo pagrindinis veikėjas; mažesnė teksto dalis skirta dialogams (t.y. įvairių veikėjų tiesioginiams pasisakymams), kurie įterpti į pasakotojo tekstą; tuo tarpu

mažesnė dalis (faktiškai minimali dalis, ta pati abejotina, kaip pamatysime) skirta mišriems pasakotojo-charakterio diskursams. Kai sakoma, jog pasakotojas savo tekstualine reikšme yra pagrindinis veikėjas, tuo nenorima pasakyti, kad jis yra vienas iš charakterių, kuris dalyvautų veiksme ir įvykiuose. Priešingai, *Miškų* pasakotojas fabuloje nevaidina jokios rolės, jo diskursas susideda grynai iš visokeriopų apibūdinimų, liečiančių gamtą, kaimą, darbą, veikėjų išvaizdą ir jausmus bei pergyvenimus. Atrodytų, tai būtų normali realistinio pasakotojo veiklos sfera, bet *Miškuose* ji neproporcingai ištęsta, užima ko gero didesnę pusę knygos. Kritikui kažkaip reikia surasti tokios kūrybos priežastis, reikia tai literatūriniai integruoti. Bet dar prieš tai yra keli klausimai, kuriuos reikia paliesti.

Kartu su neeiliniu Katiliškio pasakotojo veiklumu tekste eina dar keli pastebimi veikalo bruožai, kurie sietini su senovės epais. Nors bus daromi palyginimai su Homero *Iliada*, reikia pabrėžti, jog čia neieškoma nustatyti būtas ar nebūtas įtakas Katiliškiui. Ar jis iš tikrųjų skaitė *Iliadą* (o skaityti galėjo, nes vienu metu dirbo Pasvalio bibliotekoje; darbo buvo mažai, ir Katiliškis daugiausia užsiėmė knygų skaitymu), to fakto nustatymas šiuolaikinei kritikai yra tik periferiškai įdomus. Stilistinės sąsajos tarp *Miškais ateina ruduo* ir *Iliados* yra, jos galėjo atsirasti vien dėl Katiliškio ir Homero panašių tikslų, būtent apdainuoti praėjusią gadynę. Literatūros teorija pripažįsta, kad epinis žanras susideda iš kelių rūšių: yra klasikinis epas kaip Homero *Iliada*, eiliuotas žodinio prado veikalas, rimta tema, plačios apimties pasakojimas aukštu stiliumi apie herojiškas figūras, nuo kurių veiksmų priklauso genties, tautos ar žmonijos likimas. Toks pasakojimas turi daug formulių, nusistovėjusių frazių, kurios pasikartoja panašiose diskurso vietose.*(2)* Toliau galima paminėti klasikinio epo imitacijas kaip Vergilijaus

2 Žr. Albert B. Lord, *The Singer of Tales* (New York, 1970).

Eneidą, kurios jau nuo pat pradžių buvo rašytini tekstai ir imitavo antikinių epų formas. Trečioji rūšis yra klasikinio epo atmaina vėlesnių laikų veikaluose kaip Tolstojaus romane *Karas ir taika*, kur autoriaus užmojis kuo pilniau apdainuoti savo tautą ir laikmetį jau prozoje, atsisakant klasikinio epo formos ir pasisavinant tik kai kurias jo savybes — plačios apimties rimtą temą, liečiančią tautos likimą. Veikėjai jau nebe herojiški, o tik būdingi tos tautos tuo metu nariai. Nors jų veiksmai irgi gali būti kasdieniniai, tautos ateitis tebepriklauso nuo jų. Reiškia, žanras jau degeneravęsis, kaip yra įvykę, tarp kitko, ir su tragedija (plg. graikų tragedijas ir Arthur Miller *Death of a Salesman*). Tolstojaus romane epiniai bruožai atsekami, pavyzdžiui, Pierre ir Natašos charakteriuose arba ir Rostovų šeimoje, kuri vaizduojama kaip pavyzdinė rusų šeima su tos tautos teigiamomis savybėmis — nuoširdumu ir paprastumu, ir neigiamais aspektais — naivumu ir atitrūkimu nuo tikrovės.

Lyginant *Miškais ateina ruduo* su šiomis epo sąvokomis aišku, kad Katiliškio romanas tinka į modernizuoto epo kategoriją. Tačiau kas ne taip aišku ir literatūriniai daug įdomiau — romanas naudojasi ir kai kuriais klasikinio epo bruožais. Prie šio teiginio sustosime ilgėliau. Nors klasikiniuose epuose pasakotojas dažnai būna pirmajame asmenyje (pvz. Vergilijaus "Arma virumque cano"), o Katiliškio yra trečiajame, savo veiklumu (ką moderni pasakojimo teorija vadina „narrational obtrusiveness") ir apskritai savo funkcijomis tekste, savo organizavimo gabumais jis prilygsta Homero *Iliados* dainiui. Išanalizavus Katiliškio pasakotojo tekstus, visus apibūdinimus, paaiškėja, jog jie tematiniai įvairūs: vieni liečia Virsnių kaimelio apylinkių gamtą, kiti kaimo pastatus, Basiuliškių trobas ir ūkį, Gužų „general store" — karčiamą, Virsnių pieninę ir kitas romane minimas vietas. *Miškų* pasakotojui būdinga, jog jis turi bent tris formules, tris skirtingus stilius išreikšti, išdainuoti romano apibūdinimus. Vienas stilius yra neutralus, gana lakoniškas

(savo taupumu beveik primenantis Hemingvėjaus sausą stilių). Jis susideda iš prozaiškai išplėstos Aisčio formulės: „Laukas, kelias, pieva, kryžius, / Šilo juosta mėlyna, / Debesėlių tankus ižas / Ir graudi, graudi daina". Vadinasi, informacija perduodama, skaitytojui orientyrai duodami dalykiškai ir tai beveik viskas, pvz.: „Jau iš tolo girdėjosi savotiškas ūžesys, braškėjimas, trinksėjimai — tai popiermalkės atsimušinėjo į tilto polius, trynėsi, brūžinosi ir vienu ištisiniu ošimu, viena tiršta srove smuko po tiltu. Vanduo buvo sukilęs taip augštai, jog betrūko kelių pėdų iki grindinio. Jis liejosi plačiai, tvino pievomis trigubai platesniu ruožu. Nieks nebūtų patikėjęs, jog tai ta pati Vilkija, per žiemą snaudusi po ledu, siaura ir vingiuota" (p. 111).*(3)* Vaizdas čia pristatomas konkrečiai ir ryškiai, bet šis efektas priklauso nuo sukauptų ir pakartojamų detalių, jų išrikiavimo diskurse, o ne nuo kalbos, nes kalba grynai dalykiška, jokiu būdu ne vaizdi, tik onomatopeiška ir pasižymi vienintele poetiška fraze — „Vilkija. . . snaudusi po ledu".

Kitas pasakotojo apibūdinimų pavyzdys liečia Striūnų ūkį, Basiuliškes, kurį Doveika, vedęs jų baidyklę dukrą, paveldi ir savo darbu ir sumanumu praplečia, iškelia į to laiko pavyzdinį ūkį:

> Iki pavasario prasiniovė skiedryne su malkomis ir žabais, ant senų baigiančių susmegti, kurių pilnos pastogės ir pašiūrės, metų metais nejudinamos, kur veisėsi šeškai ir žebenkštys, kraudami naujus. Skuto, tašė, skaldė beržus, uosius ir ąžuolus įvairiai namų reikmenei. Visų gausių trobesių pašaliai lūžte lūžo medžiagų atsargom, ir senio patyrimas [vargiai] besurado, kur tarpelį naujai.
>
> Didelė klėtis su kamaromis, su grėdais ir prieklėčiais, nebetalpino grūdų, sėmenų, miltų, kruopų, linų, kanapių ir mėsos. Taukų, lydyto sviesto, medaus, sūrių — be skaičiaus ir be nuovokos. Kūtėse gi baubė karvės, veršiai mituliai ir

3 Visos citatos imtos iš Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo*, (Chicago, 1957).

žindukliai, jautukai ir telyčios. Maži, pašiaušę ilgą vilną, blogai per žiemą šeriami, bet atsigauną vasarą plačiose ganyklose. Ožkavilnės avys, deglos smailiasnukės kiaulės veisėsi ir dauginosi, kaip ir paukščiai, nesulaikomai ir nesukontroliuojamai. Jei ne vilkai ir lapės, ne šeškai, šermuonėliai, žebenkštys, žiurkės, vanagai ir varnos. Jei ne marai, raudonligės ir juodligės visokios, šita plaukuota ir plunksnuota gyvūnija būtų užliejusi gyvu tvanu laukus ir miškus.

(p. 174)

Šis apibūdinimas taip pat taupus išraiškos priemonėmis, jis remiasi sąrašo savybėmis, kurių *Iliadoje* (pvz. Antrosios giesmės laivų sąrašas) taip pat gausu, išvardinimu ūkio, miško produktų, gyvulių. Paėmus abi romano citatų rūšis kartu, išryškėja pasakotojo plėtojamas gamtos ir žmogaus bendradarbiavimo išdava — herojiškų proporcijų, tiesiog mitiškas perteklius. Pasakotojas apdainuoja tikrą gausybės ragą; jo apibūdinimams tiktų nebent „hiperapibūdinimų" vardas, ypač dar ir dėl to, jog jie kartais persilieja į kažką labai arti hiperbolės, kaip šiame turgaus aprašyme:

Vežimuose bliovė veršiai surištomis kojomis, pasėstomis uodegomis, spurdėjo gaidžiai nusvirusiomis skiauterėmis, pamėlynavę kalakutai, snapus pražiodžiusios antys. Sėtuvėse tarp linpelių eilėmis sudėlioti kiaušiniai. Jų tiek daug, jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę. Vištos dėjo iš pasiutimo, sulaukusios pavasario. Ir karvės veršiavosi stačiai be tvarkos. Pieno ir mėsos išdirbinių tiek, jog šeimininkė tik rankomis begalėjo mostaguoti, išdygusi lyg guba iš gėrybių krūvos.

(p. 83)

Ši pastraipa pasižymi ne tik jau minėtu pertekliaus vaizdu, išvardindama daugybę ūkio produktų — veršių, gaidžių, kalakutų, ančių, vištų ir kiaušinių, karvių ir veršių, pieno ir mėsos gaminių — bet nueinama iki absurdo ribos — kiaušinių tiek daug, „jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę"; vištos deda kaip „iš pasiutimo"; šeimininkė lieka tik guba, išdygusia gėrybių krūvoje.

Dviejų antraeilių charakterių aprašymuose šis Katiliškio polinkis į perdėjimą pasireiškia karikatūros forma ir liudija formos degeneravimą į antiepiškumą, jos kraštutinumą, arba autoriaus nepilnai apgalvotą savo stilistinių priemonių vartojimą, nes čia ta tendencija neišeina veikalui į naudą, pasiduodama humorui, kuris šiam veikalui neitin būdingas pasakotojo tekste, vartojamas tik retkarčiais ir nuskamba beveik pigiai. Karikatūrinami charakteriai yra: pirmoji Doveikienė, kontrastas antrajai Doveikos žmonai — gražuolei Monikai, ir policijos raštininkas, vienas iš varžovų dėl Monikos rankos. Gal čia ir slypi priežastis dėl jų subanalinimo, nes Katiliškio veikalų fone visados grumiasi įvairių žanrų maišatis. Čia nepageidaujami pagrindinių veikėjų partneriai, baidyklė pirmoji Doveikienė ir cemcė-lemcė Česiunė, besitaikstąs į Monikos grožį, apibūdinami su pasakų formos absoliutizmu, tapomi išimtinai tamsiomis spalvomis, kaip kokie piktadariai. Pirmoji Doveikienė aprašoma štai kaip:

> . . .Ji buvo lygiai tvirta, kaip ir negraži. Nuo jos žingsnių dundėjo žemė. Pėdas statė į vidų, storom, suskirdusiom blauzdom ir per strėnas tokia plati, jog, eidama, kamaron, tarpdury pasisukdavo skersa, kad neišverstų staktų. Ji galėjo turėti ir trisdešimt ir penkiasdešimt metų. Bjauriai raupų išėstas, tamsus ir platus, kaip duonkubilio dugnas, veidas nieko nesakė. Tik akys vartėsi dideliuose kaip slyvos baltymuose. (p. 172)

O raštininkas, svajojantis apie Moniką, šitaip:

> . . .Prie tamsaus švarko jis dėvėjo būtinai baltas kelnes, arba atvirkščiai. Jis naudojo sulankstytą popierių, kad išgavus kuo didesnį kaklaraiščio mazgą, kas buvo labai gražu ir madinga. Kirpėjas Šolumas iš savo įstaigos jį išleisdavo taip puikiai paruoštą, kad nuo jo esantiems pavėjui svaigdavo galva nuo kvapų dvelksmo ir akys peršėdavo nuo pudros dulkių. Ir vasarą jis muvėdavo geltonas pirštines ir karščiausią dieną nenusivilko švarko. Kaip jis būtų atrodęs be švarko? Įdubusia krūtine, siaurų pečių — patamsyje išstypęs bulvės daigas. Kaip

jis atrodytų, nuplėšus nuo jo marškinius? Kaip sliekas, kaip kirmėlė, saulės nematanti.

(p. 227)

Nors tai liudija Katiliškio-humoristo gabumus, bet veikalo kontekste tai — pertempta styga.

Jeigu apskritai *Miškais ateina ruduo* apibūdinimai lakoniški arba katalogiški, kaip kai kurie *Iliados*, tai trečia apibūdinimų rūšis yra funkcinis ekvivalentas epo išaukštintam stiliui ir pasižymi išdailinimu, poetiškumu, vaizdingumu, sugrįžta į Katiliškio meninius atradimus *Užuovėjoje* (1952). Tame veikale gamtos aprašymai dažnai savyje sukoncentruodavo daugelio vaizdų esmę į vieno vaizdo aprašymą — vaizdas per tirštas, kad tai būtų galėję įvykti vieno įvykio metu. *Miškais ateina ruduo* toks yra pavasario ryto aprašymas, kai Tilius išeina iš namų tarnauti pas Doveiką.

> . . .Vieškelis, lyg vienu braukimu išvestas, aštriu spindžiu smego gilyn ir gilyn. Pradžioje skarotų eglių ir traškių lapuočių šakas praskyręs, pakildamas ir prarausdamas smėlėtas augštumėles, kur svaiginančiai augštų ir tiesių pušų viršūnės susiglausdamos ošė pietų vėjuje. Slydo kojos ant sausų, blizgančių spyglių, storai nuklojusių žemę ir šaknis, po kuriomis, savo urvuose, lindėjo lapės ir barsukai.
>
> Jis išsitiesė po viena pušim, užsimerkęs, veidą atsukęs į saulę. Tamsiose lūžtvėse ir jaunuolynų tankmėse dar baltavo sniego lopiniai. O aikštelėje buvo šilta, kaip vasarą. Tirpo sakai, iš atsiknojusios žievės karpė žioptus ankstyvas vabalas, dūzgė pakilusi nuo skujos musė ir skruzdės pradėjo savo kelionę pušies kamienu augštyn. Buvo uždara ir be jokio pašalinio garso, išskyrus tai, kas savaime gimė ir sklido pačiame miške. Bet tai netrukdė ramybei ir poilsiui. Miškas dūsavo iš visų plaučių, giliai iš krūtinės atsikvėpė miškas, išpūsdamas žiemos dusulį. Budo kraujas miško gyslose ir gausiai tvino iš žiemos padarytų žaizdų sakais ir sula. Kalė kietai ir nenuilstamai miško širdis galingu genio snapu.
>
> (p. 104-5)

Nors čia taip pat vyrauja dalykiškas pasakojimas, bet dažnai jis perkertamas poetinių išsireiškimų, iš tikrųjų personifikacijų: vieškelis smego gilyn, eglės skarotos, vabalas

karpo žioptus, miškas dūsauja iš visų plaučių, atsikvepia giliai iš krūtinės, bunda kraujas miško gyslose, kala jo širdis ir t.t.

Panašiai aprašytas Monikos pirmas vakaras Virsnėse, į kurias ji atvažiavo užimti tarnybos pieninėje:

> Miško šešėliai buvo taip suartėję iš visų pusių, jog ji jautėsi esanti viduryje aikštės ir tokio dydžio, kad kiekvienas pakraščio medis virsdamas galėtų pasiekti ją savo viršūne. Pro vieną ir pro antrą langą palšai mėlynavo eglynas. Migla vertėsi, tartum iš žemės vidurių, iš upės, paskandindama tilto rentinį, nuplaudama juodalksnius ir išsikedendama čia pat, pasienyje sužydusiuose levendrų krūmuose. Jeigu žvilgsniu negalėjo nieko tikro ir aiškesnio apčiuopti, tai klausa ją nunešė į be galo margą ir turtingą pasaulį. Nesibaigiantis varlių kurkimas iš vienodo, monotoniškai migdančio ir supuojančio staiga pereidavo į klaikiai išgąstingą riksmą, tartum į tų vasaros naktų dainininkių tarpą būtų įsibrovę dešimtys gandrų ir savo *snapais įnikę šienauti. Gižiai čyravo griežlė, rasotu vasarojumi* atbrisdama po pat langais ir iš čia, suplojusi bukais sparnais, grįždama atgalios į platumas ir naktį. Sausai, kapotai vamsėjo šunės, palaukdami ir įsiklausydami savo aido iš pamiškės. Ir iš miško gelmių atklystantis lapės pakeltų ančių kryksėjimas ir jaukus, minkštas putpelės plastėjimas ir geležinis, kurčiai prikimęs kiekšės riksmas pakalnės pievutėje. Ką tai lydėjo nirtulinga pempė, kas nors turėjo laužtis paskardžių lazdynais ir pakelti jerubių pulkelį. Ir čia pat, po pamatais, griežė svirplys, ir daužė stiklus sunkūs karkvabaliai ir muistėsi karvė diendaržyje ragu barškindama statinį. Balkšva ir trumpa vasarvydžio naktis ją nešė žviegiančiais geležinkelio bėgiais, siūbavo autobusu vieškelio nelygumuose. Gramzdino į daubas ir į juodą miško tankmę, kur po eglių šakom žybčiojo švento Jono vabalėliai.
>
> (p. 214-15)

Šiame vaizde tarsi susilieja du stiliai — sąrašinis ir poetizuotas. Nors pagal vėlesnio realizmo dėsnius Katiliškis pradžioje apibūdinimo pastraipos pastato veikėją-stebėtoją*(4)*, faktiškai aprašymas vyksta ne Monikos, o paties

4 Žr. Phillipe Hamon, „Un discours contraint", *Poétique*, Nr. 16, 1972.

pasakotojo kalbos variante, pasakotojo, kuris romane davė begalę kitų aprašymų, jau spėjo mums charakterizuoti savo stilių — ritmingą, onomatopeišką, vaizdų — ir jį čia lengvai atpažįstame.

Kalbant apie charakteringą pasakotojo stilių, būtina paminėti jo dažnai pasikartojančius palyginimus, o jų yra nepaprastai daug, lengvai būtų galima parašyti atskirą studiją vien apie juos. Čia dominuoja palyginimai su žodžiais *lyg, tartum, kaip, tarsi.* Neanalizuojant iš kokių Katiliškio mėgstamų semantinių laukų šie palyginimai paimti, nors ir tai būtų įdomus priėjimas, čia mums svarbiau atkreipti dėmesį į jų formą, kuri vėl pasirodo gimininga garsiam epiniam palyginimui. Romane yra ir neepinių palyginimų (pvz. „Každaila. . . kėlėsi, lyg sulankstomas metras", p. 355), bet jie nesudaro didžiumos ir nėra diskurso priešakiniam plane. Veikale vyrauja epiniai palyginimai. Epiniame palyginime abidvi palyginimo dalys yra išplėstos. Pavyzdžiui, *Iliadoje* yra sekančio pobūdžio palyginimai:

> Lygiai kaip bitės būriais nesuskaitomai išlek iš plyšio
> Aukšto uolos ir, ore sukinėdamos, spiečiais didžiausiais
> Užgul gėles tartum vynuogių kekes pavasario dieną,
> Vienos nutūpdamos čia, o kitur susimesdamos kitos, —
> Taip nesuskaitoma vyrų minia iš laivų, palapinių
> Pakraštį jūrų užplūdo, būriais į vyriją patraukus.
>
> (*Iliada*, p. 30)*(5)*

Taigi Homero forma yra lyg B taip A, o Katiliškio — A yra lyg B. Katiliškio epinis palyginimas šiek tiek modifikuotas, tačiau panašiai kaip Homero, vaizdas, kuris sudaro palyginimą (t.y. B), taip išplėstas, jog beveik užmirštama, kas ten buvo lyginama, naujasis vaizdas perima dėmesio centrą. Pavyzdžiui, *Miškų* pasakotojas sako: „Ji [Agnė] buvo, kaip beržas pragręžtu kamienu, paliktas vienas pavasario apyauš-

5 Visos citatos iš Homero *Iliada*, vert. J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas (Vilnius, 1972).

ryje, sula merkiantis žemės pašalą, vėliau prasikalusią žolę ir ant jos besitelkiančius žiedus" (p. 453). Čia daug daugiau sužinome apie beržą negu reikėtų, kad pagautumėm mintį, palyginime Agnė tarsi užmirštama. Faktiškai kai kurie romano palyginimai mažiau ištęsti, bet jų efektas visvien panašus. Kitas pavyzdys: „Monikos juodų plaukų pluošteliai, sulipę prakaitu išsipylusiu, lyg rasa rytmečio brėkšmoje ant vėšlaus pievų atolo" (p. 371). Čia Monikos prakaitas ne tiktai sulyginamas su rasa, bet nusakoma kokia rasa, kur ji yra. Labai aiškiai savo palyginimais pasakotojas pakelia veikėjus į aukštesnę plotmę, padaro juos jei ne herojiškais senų epų prasme, tai bent užtenkamai reikšmingais, kad galutinė tragedija, kuri buvo išpranašauta nuo pat pirmosios romano pastraipos, įgyja epines ir net mitines dimensijas.

Tokiais pat metodais apibūdinamas jaunasis Tilius, jam keliaujant iš namų į Basiuliškes tą lemtingą pavasario rytą: „Kas buvo sudavęs smūgį jo gaižiam nerimui, jį laikusiam įtemptą, tartum jauną karštakraujį arklį laužtukais, nervingai virpančiomis šnervėmis ir šonais, kas akimirka pasiruošusiais aštriam pentinų brūkšniui" (p. 103). Pastebėkime, kokia bereikalingai išplėsta ir ryški antroji palyginimo pusė. Išanalizavus tik antrąją pusę, nesusietą su Tilium, pasirodo, kad joje yra dvylika informacijos vienetų: laužtukai laiko arklį, laužtukai laiko jį įtemptą, arklys jaunas, arklys karštakraujis, arklys virpančiomis šnervėmis, arklys virpančiais šonais, virpėjimas nervingas, visa tai pasiruošę, pasiruošę kas akimirką, pasiruošę brūkšniui, brūkšnys pentinų, brūkšnys aštrus, palyginus tik su dviem vienetais, kurie tiesiogiai susieti su Tilium, t.y. tiktai nerimas laiko Tilių įtemptą, nerimas gaižus. Tokia diskurso analizė aiškiai parodo, į ką pasakotojo dėmesys nukreiptas, būtent ne tiek į veikėją Tilių ar į jo individualius jausmus, kiek į pasakotojo iškalbumą, jo gabumą vaizduoti. Romano tempas lėtas, ir kol Katiliškio ilgos karštos vasaros įvykiai pribręsta prie paskutinio katarsio, pasakotojas turi laiko savo tekstuose

parodyti savo poetinius gabumus, nemažiau kaip kadaise pats Homeras tai darė prieš savo publiką.

Dar kitais atvejais pasakotojas mėgsta užkrauti veikėjui net kelis savyje nekoordinuotus palyginimus iš karto. Taip aprašoma Agnė savo jaunystės žavume: „Ji buvo kaip stirna jauniklė, žadinanti šunų vijikų alkį. Ji buvo pienės pūkas, nuo kvėptelėjimo pakylanti ir nuskrendanti, nuskrendanti pavėjui" (p. 137). Agnė tuo pačiu metu ir stirna jauniklė ir pienės pūkas; palyginimai sujungti tik jų vienintele bendra savybe — gležnumu. Kitas pavyzdys vėl liečia Agnę, bet pabrėžiamai nėra iš jos stebėjimo taško, o iš pasakotojo, kadangi palyginimas pradedamas „O Agnė viso lyg ir nematė": „Ji pati savimi buvo pavasaris, pati gražiausia pavasario apraiška, kaip žibuoklė alksnynėlyje, kaip svyrančio ant vandens gluosnio šakelė, tirštai nukibusi geltonomis plyštančių pumpurų spurgomis, į kurią suskrido pirmosios bitės" (p. 112). Daugybės tokių palyginimų tekste (apie visus pagrindinius veikėjus, išskyrus nebent Doveiką) prisideda prie jų iškėlimo į nepaprastumą; palyginimų dėka nei jie, nei jų aplinka, nei potencialiai tragiški įvykiai, kurie juos užklumpa, nėra eiliniai. Faktiškai, jeigu sutrauktumėm *Miškais ateina ruduo* įvykius, gautume tokią santrauką: Basiuliškių bernas įsimylėjęs į savo šeimininkę, palieka jauną kaimynų mergiotę, sukelia šeimininko pavydą, šeimininkas jį pašauna. Argi ši banali kaimo istorija gali būti epo fabula? Katiliškio sukurto pasakotojo dėka — taip.

Iliadoje kalbama apie didvyrius ir jų žygdarbius Trojos karo metu. *Miškais ateina ruduo*, atrodytų, nėra nei didvyrių nei karinių žygdarbių. Vis dėlto pasakotojas negaili vietos miško kirtimo, upės platinimo, ūkio darbų, net ir vyrų poilsio — girtuokliavimo aprašymams. Nors pats jų darbas jokiu būdu nėra herojiškas, tačiau čia vėl pasakotojo požiūris į jį, noras darbus aprašyti su visomis detalėmis, vėl, kaip ir aptariant miško ir ūkio gausybę, dažnas pabrėžimas darbo triukšmo, sudėtingumo, didelių jėgų pareikalavimo, iškelia

darbo aprašymus į aukštesnę plotmę. Kai kur šie aprašymai net primena amerikiečių miškakirčių mitus apie Paul Bunyan, pavyzdžiui:

> Petras turi dviejų vyrų jėgą. Lankas eina per jo pilvą, kas buvo su juom pirty, žino. Esą vyrų ir su dviem lankais, tokie tai akmenis gali gniaužyti plikom rankom. Pasisaugok geriau tokio. Užkliudys netyčia ir parmuš ant žemės. Atsirems į pirties kampą pypkei patogiau prisikimšti ir nustums nuo pamatų. Nenorėdamas. Nieko nereiškia Petrui vartyti rąstus ir nešioti pačias storasias pliuskes.
>
> (p. 24)

Šitoks aprašymas yra funkcinis atitikmuo Trojos didvyrių veiksmams ir prisideda prie romano epiškumo. Kadangi visi romano antriniai veikėjai vienaip ar kitaip yra susieti su Virsnių ekonominiu gyvenimu — miško ar ūkio darbais bei šalutiniu šių darbuotojų aptarnavimu (pvz. Gužų parduotuvė-karčiama), jie sujungti bendro tikslo, kaip ir Homero kariai. O kai yra vienijantis tikslas, pasakotojui lengva išnaudoti ir tariamos bendros galvosenos galimybes, tartum cituojant mintį, kuri visų karių (Homero veikale), darbininkų (Katiliškio romane) galvoje. Homeras, pavyzdžiui, sako: „Pradėjo jie visi kalbėtis: / ‚Gal mes iš naujo pradėsime karą ir kruviną kovą, / Arba, gal būt, tai Dzeusas mums siunčia taikos savo ženklą, / Jis, kur aukščiausias teisėjas kovų ir taikos mirtingųjų' " (*Iliada*, p. 73-4). Katiliškio pasakotojas, iš savo pusės, taip pat gana dažnai panaudoja šią grupės galvosenos pristatymo priemonę, pvz.:

> Darbininkai vis arčiau slinko ir tankesniu ratu supo besiartinančius. Kurių velnių laukti? Ar be apskrities ponų jie nemokės kastuvų įsmeigti? Gal dar ir kunigas turės atvažiuoti su krapyla ir pašventinti pelkes? Jeigu taip, tai šią dieną nieko ir nebeišeis. Nes kol atlaikys mišias, kol pasistiprins. Tegul tik veda, nieko nelaukdami.
>
> (p. 290)

Toks galvojimo perdavimo metodas nuduoda, kad būk tai veikėjų masė taip galvoja, tačiau iš tikrųjų pasakotojas

neatsisako savo priežiūros; tai jis sprendžia, kas yra vyrų mintyse tuo metu, ir duoda tariamoms jų mintims formą.

Kadangi šioj vietoj bus baigiama *Miškais ateina ruduo* formos sąsajų su *Iliada* analizė, o romano pasakotojas bus nagrinėjimas toliau, gal pravartu čia stabtelėti ir pakalbėti apie priežastis, kodėl Katiliškio temos šiam veikale pareikalavo epinių priemonių. Romano pagrindinę schemą būtų galima išreikšti maždaug šitaip: Katiliškis plėtoja paralelę tarp nepriklausomos Lietuvos kaimo žmonių (kurie yra likimo kontrolėje) ir gamtos (kuri yra metų laikų kontrolėje). Taigi ir vieni ir kiti, žmonės ir gamta, autoriaus koncepcijoje, faktiškai yra nuo ko nors priklausomi, o ne nepriklausomi. Jau pirmoji veikalo pastraipa nenatūraliais gamtiniais įvykiais išpranašauja, kad dalykai, Tiliaus vėlesniais žodžiais, „baigsis liūdnai", nes jau tada „pagavo sprangiai rykauti kėkštas, pasišiaušęs plunksnas ir žmogų prisileisdamas pernelyg arti. Meleta galando geležinį snapą į sausą epušės šaką, voverė piktai švirkštė, žerdama į akis skujų žvynus, o zuikiai skuto iš tankumynų į palaukes" (p. 7). Metų laikai akcentuoja gamtinius ir žmogiškus įvykius romane: veiksmas prasideda su ižo išėjimu iš Vilkijos ties Virsnėmis, miškakirčių subruzdimu baigti kirtus mišką, tęsiasi per pavasarį, vasarą, šienapjūtę, rugiapjūtę, upės platinimo darbus ir baigiasi rudeniui ateinant miškais. Tam laiko tarpe Virsnės, lyg ir mikrokosmas to, kas įvyko Lietuvai su nepriklausomybe, pergyvena nematytą pažangą, suplaukia darbo jėgos, įvedama elektra, autobusai pradeda pastoviai kursuoti, iš apsnūdusio užkampio kaimelio Virsnės virsta savistoviu centru. Tyrelio nusausinimo darbai vykdomi, kad prieiti prie durpių, o „durpė", pasakotojo žodžiais, „sukurs mūrinę Lietuvą" (p. 295). Šitą materialinį ir ekonominį subruzdimą reikia sujungti su anksčiau minėtu Katiliškio aprašomu miško ir ūkio perteklium, kurį galima pavadinti gausybės rago motyvu. Dažnai, kai jis vystomas, paminima, jog visa tai ne vien žmogaus prakaito nuopelnas, bet ir Dievas savo

davė (pvz. „Vedėsi Striūnai [Doveikos uošviui] ūkis. Ėjo nuo rankos gyvuliai. Jis ir nesiskundė ir nerūgojo Dievui", p. 174). Apskritai, susidaro vaizdas lyg tas žemės kampelis, Virsnės, Dievo duotu ir pasakotojo sukataloguotu perteklium, yra tartum rojus, bet tai rojus — paklusnus gamtos ir likimo dėsniams.

Tai ypač juntama sąryšy su romano veikėjais. Jų vasaros išgyvenimai paženklinti nepastovumu. Iš dalies tai rezultatas įvairių pasakotojo prasitarimų, bei Doveikos šlubojo piemens pranašysčių. Tačiau dar svarbesnė priežastis glūdi veikėjų charakteriuose. Kaip jie Katiliškio vaizduojami, nei vienas iš pagrindinių veikėjų nėra morališkai tvirtas. Tuo būdu, jeigu juose galima matyti, kaip Tolstojaus Rostovuose, nepriklausomos Lietuvos potencialo skerspjūvį, tai, parafrazuojant žinomą posakį, Katiliškio požiūris, atrodo, būtų „Tas nevertas laisvės, kas nepasiruošęs jai". Aišku, galutinėj analizėj lemiamą poveikį turi likimas, ir Katiliškis tai nedviprasmiškai pabrėžia su minėta išvystyta paralele.

Tačiau pažvelkime į *Miškais ateina ruduo* veikėjus iš arčiau. Ar jie kaip graikų tautos mituose — jų tragedijose — kokiu nors būdu užsitarnauja savo lemtį, ar jie savyje turi „tragiškas ydas", kurios nulemia jų galą? Petras Doveika ateina pas Striūnas į Basiuliškes bernauti, apžiūrėjęs ūkio galimybes, išprievartauja naivią ir bjaurios išvaizdos jų vienturtę dukrą. Kai paaiškėja, jog ji tapo nėščia, Doveika ją veda ir nekantriai laukia jos mirties, tuo tarpu keldamas ūkio gerovę. Pagaliau sulaukia ir, trumpai pavarvinęs seilę dėl jaunutės gražuolės pienininkės Monikos, ją veda, sutikdamas užrašyti jai savo ūkį, atsisakydamas savo ir pirmosios Doveikienės sūnaus. Kita vertus, Monika jam atlygina už visas jo niekšystes, nes ji teka už Doveikos dėl jo turto, nors pabrėžiama, kad jai geros išeities gyvenime taip pat nėra. Paskirta į užkampį Virsnėse, žadėtos geresnės tarnybos nesulaukia ir susigundo tekėti už turtuolio našlio. Taigi abu — Petras ir Monika — vedami gobšumo ir kito išnaudojimo,

romano sukurtame pasaulyje praranda teisę į asmenišką laimę.

Romano jaunesnioji pora, Tilius ir Agnė, jauni, neturi gyvenimo patyrimo, nesusigaudo padėtyje. Tiliaus ateitis taip pat be perspektyvų, jis neturi nei mokslo nei dėdės mieste, kariuomenė šiuo laiku irgi nebe išeitis, jam nėra kelio pakilti aukščiau. Vieną prastą tarnybą pasienio policijoje Tilius jau pražiopsojo dėl muštynių pas Gužus. Išskirtinai ilgu, meniškai prastai integruotu, galbūt autobiografiniu rakursu į Tiliaus ir jo tėvo praeitį (p. 258-267) Katiliškis pabrėžia jo bejėgiškumą: Virsnių (skaityti nepriklausomos Lietuvos) visuomeninėje struktūroje nėra vietos tokiems kaip Tilius. Jis vyriausias sūnus, išėjęs iš mažažemio ūkio, palikęs jį jaunesniems broliams. Romano įvykiuose, nei kas liečia jo uždarbį, nei moteris — Agnę ir Moniką — Tilius neparodo jokio ryžtingumo, o blaškosi pats nežinodamas ko ir greitai įsivynioja į Monikos pinkles. Tilius parodo savo neryžtingumą ir silpną valią dieną po pirmos nakties su Monika, aprašytos šitaip:

> . . .Jis gailėjosi čia pasilikęs, ir tai kilo ne iš noro daug uždirbti ir pasipelnyti, o iš baimės ir šiurpo, slankiojančio už marškinių ir tarpais nukrečiančio tokiu stiprumu, kaip nejučiom užgriebta elektros srovė. Vėliau jis dar vieną priežastį įmatė, ir buvo tai ne kas kitas, kaip nepasitikėjimas savimi, neatsikratomas nuo mažens ir persekiojantis dieną ir naktį. Viskas perūmai atėjo. Štai kas. Jis nebuvo tam pasiruošęs. Jis tebebuvo žalias ir nesubrendęs dideliems įvykiams. O jie atėjo ir nusivedė. Viena užmaršties valanda persmaigstė gaires, paimdama kuo priešingiausią kryptį.
>
> (p. 352)

O Agnė, dar visai jauna, vos septyniolikos metų, veikale išryškinama, jog ji naiviai tiki į meilę ir gyvenimą, ir ji iš anksto pasmerkta nusivylimui. Taigi Tilius ir Agnė lengvai sudorojami Doveikų: Monika pavilioja Tilių nuo Agnės savo plėšrumu (ji apibūdinta taip: „Ji buvo moteris ir iš tokių, kurias galima palyginti su užvilkintu pavasariu, su pavėlavusiu augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo

aplinkoje", p. 421) ir nuveda jį tiesiai į pražūtį, kai Doveika, sužinojęs apie jų meilę iš Agnės, Tilių pašauna.

Katiliškio plėtojama žmonių ir gamtos priklausomybės nuo aukštesnės jėgos paralelė sueina į vieną tašką dviejuose romano gaisruose, abiejuose padegtuose, taip duodama suprasti, Krivicko Vargdienio, kuris pavydi Doveikai turtų ir susipykęs su juo dėl daržinės. Krivickas Vargdienis, savo „Everyman" tipo pavarde — apskritai aiškiausia romano simbolinė figūra. Jo motyvacija — klasinis pavydas; veikalo galutinius gaisrus būtų galima preciziškiau praminti 1941 ir 1944 metais tautos istorijoje, tačiau Katiliškis visur pasilieka subtilus, simbolika niekur nesubanalinta, bet glūdi romano gilesnėje plotmėje ir išsiveržia tik epinių proporcijų monumentalios metaforos formoje. Pirmasis gaisras, nors taikstėsi į Doveikos žemes, nusiautė valdišku mišku ir sumobilizavo visas kaimynystės jėgas jo numalšinimui. Gaisro priežastis nebuvo tiksliai nustatyta, nors komisijos nuomonė buvo, „jog ugnis savaime kilti negalėjo. Ją atnešė iš kitur ir paliko" (p. 436). Šis gaisras lyg užantspauduoja Tiliaus ir Monikos ramybės galą, kadangi jo metu Agnė pastebi jų santykius ir vėliau, atsitiktinai sutikusi Doveiką, jam praneša apie įvykius jo namuose — Tiliaus ir Monikos meilę. Antrasis gaisras sudaro foną romano atomazgai. Vargdienis šį sykį sėkmingai padega Doveikos daržinę, kaip tik tą naktį, kai Doveika slaptai grįžta iš miesto, tikėdamas nučiupti Tilių ir Moniką kartu. Dėl to Doveika nušauna Vargdienį, o netrukus, taikydamas į Moniką, pašauna Tilių. Iš tiesų miškais ateina ne tik ruduo bet ir gaisrai, kurie kartu nulemia Doveikos galą ir Basiuliškių pertekliaus žlugimą. Kaip ir klasikinėse graikų tragedijose, autorius išvysto subtilią įtampą tarp likimo ir charakterio ypatybių. Sofoklo Edipas nuo gimimo pasmerktas nužudyti savo tėvą ir tapti savo motinos vyru. Nuo šios lemties jis pabėgti negali, bet savo moraliniu aklumu ir *hubris* jis tampa bendrininku likimo lemtuose įvykiuose. Taip ir Katiliškio veikėjai, kadangi jie sudaryti iš būtent

tokio, o ne kitokio savybių komplekso — gobšumo ir „vargdienių" priespaudos, iš vienos pusės; neryžtingumo, apatijos, neprityrimo, iš kitos — jie tampa ne tik likimo aukomis, bet ir nesąmoningais įrankiais. Taigi, jeigu romano charakteriuose galima įžiūrėti nepriklausomybės epochos išvaduotą žmogišką potencialą, pagal Katilišką jis buvo lemtas neišsivystyti dėl aplinkybinių ir vidinių dėsnių.

Įmanoma skaityti *Miškais ateina ruduo* vien fabulos plotmėje, ignoruojant romano gilesnį simbolinį lygmenį — taip romanas buvo skaitomas lig šiol, įskaitant be abejo ir jo vilniškę redakciją. Tačiau kaip tada suderinti tai, kas čia vadinama veikliuoju pasakotoju, kodėl jam duodamas toks svarbus vaidmuo tekste, kodėl jam priklauso tokia didelė viso diskurso dalis? Ta dalis lengvai būtų galėjusi būti perdaug ištęsta ir net nuobodi, jeigu Katiliškis nebūtų dažnai perkirtęs pasakotojo teksto dialogais (t.y. sceniniu medžiagos pristatymu*(6)*) ir nebūtų, kaip jau matėme, įvairinęs pasakotojo temų stilistiniai skirtingais aprašymais, nuo gamtos iki darbo.

Yra dar viena neaptarta pasakotojo veiklos sfera, kuri iš romano padaro savotišką primityvą, nes ji neatitinka 1957 m. net ir tradicinio romano mene įgytai patirčiai. Tai — charakterių psichologinės analizės traktavimas. Užuot leidęs veikėjams pereiti kokiam laipsnyje į autoanalizę, *Miškų* pasakotojas pasilieka beveik visą šią veiklą sau, geriau veikėjus pristato iš išorės, pagal savo įsitikinimus ir nuomones, bet neduoda jiems pasireikšti. Tai matyti, panagrinėjus romano diskurso tekstų įjungimą, pasakotojo ir veikėjų nuosavus tekstus ir jų stilius. Kaip jau minėta, romane yra labai išplėstas pasakotojo tekstas. Po to seka veikėjų dialogai jų tiesiogine kalba, atžymėta kabutėmis, bei paprasta netiesioginė kalba. Vakarų tradiciniame romane po Flauberto *Madame Bovary* (1850) įsigalėjo dar vienas būdas pristatyti charakterių žodžius, mintis ir jausmus, t.y. per

6 Žr. red. Philip Stevick, *The Theory of the Novel* (New York, 1967), p. 45-57.

netiesioginę menamąją kalbą (style indirect libre arba narrated speech), kurios savybė yra tai, jog pasakotojas ir veikėjas kartu atsakingi už išreikštas mintis. Nors pagal sintaksę tokioje kalboje pasakotojo tekstas tebesitęsia, beveik nejučiomis jis perleidžia kalbą charakteriui, kalba pereina į charakterio kalbos variantą, kuris dažniausiai būna žemesniam registre, daugiau familiarus arba arčiau šnekamosios kalbos negu pasakotojo iškalbus stilius. Tokiu metodu perduodami veikėjo žodžiai, mintys, prisiminimai, viltys, supratimas, įžvalgos. Tai daroma dėl kelių priežasčių, susietų su didėjančia veikėjo svarba ir jo individualizavimu veikaluose, XX a. skaitytojų pasaulio sąlygiškumo supratimu ir nepasitikėjimu pasakotojais aplamai, autorių noru žaisti dviprasmiškumais, nes netiesioginėje menamoje kalboje nebeaišku, kurios idėjos priklauso pasakotojui ir kurios veikėjui.

Katiliškio veikale labai maža tokio psichologinio tikroviškumo: jo pasakotojas visados vienintelis autoritetas ir viską geriau išmano negu veikėjai. Net ir charakterių jaunystę ir meilę pasakotojas išgyvena kažkaip giliau negu jie patys, nes jis turi laiko ir praeinamumo sąvokas, kai jie lyg vabzdžiai pagauti gintaro gabale elgiasi tartum ta vasara tęsis amžinai. Kai yra epizodų, kuriuose veikėjai galėtų patys pasireikšti, nes buvo panaudojami netiesioginės menamosios kalbos ženklai, pasakotojas pats toliau šneka ir neduoda jiems žodžio. Pavyzdžiui:

> . . .[Monika] svarstė ramiai savo nueitąjį kelią, vienu ryškiu vaizdu perkeldama eilę kitų, tampriai susietų visumon ir sudarančių tartum tvorą, be spragų ir be vartų taisyklingu lanku apjuosusią žemės plotelį. Pati stovėjo jo vidury. Išeiti ji negalėjo. Tik bandyti lipti per statinius, kurių viršus dargi apnarpliotas spygliuota viela ir nubarstytas sudaužytų butelių šukėmis. Arba kastis pro apačią. Bet vienu ir kitu atveju sveika ir nepaliesta negalėjo tikėtis prasmukti.
>
> (p. 314-15)

Nors čia aiškiai duodamas ženklas, jog pats veikėjas išreikš savo mintis savais žodžiais, t.y. *svarstys*, tačiau pasakotojas

visados pasilieka iškalbus (veikia „the well-spoken narrator" konvencija*(7)*), sudarydamas metaforiškas struktūras veikėjos padėčiai. Kad Monika kažką panašaus galvojo, gal ir neginčijama, bet kad ji galvojo tokiais įvaizdžiais — neįtikėtina, nes visi palyginimai automatiškai priskiriami pasakotojui, kuris juos kuria pasakojimo metu, jie nepriklauso įvykių chronologiniam laikui, nei Monikos pasauliui.

Tokių pavyzdžių romane yra daug, pacituosime tik kelis. Čia Tilius vaizduojamas pakeliui pas Agnę:

> . . .Slopi naktis sugėrė žingsnius, bet jam vistiek nusidavė, kad jie yra girdimi už ariamų varsnų, ir kad širdies plakimas pasiekia mišką ir, atsimušęs aidu, grįžta atgal. Tai buvo vakaras iš tokių, kurių metų bėgyje nepasitaiko daugiau, kaip trys ar keturi. Koks nutinka prieš pjūtį, prieš didžiuosius darbus, išeinant į lauką sėjai. Ir išleidžiant vaikus į platų pasaulį painiais klaidžiais keliais. Vakaras prieš didelius įvykius, kuriems nelemta pasikartoti. Kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis. Aptraukiąs kaktą sūriais lašais, suliejąs pirštus drėgme ir odos ląsteles padaręs kraupiai jautrias ir imlias niekad nepatirtiems pojūčiams.
>
> (p. 230)

Mintys apie vakarą, kad jis iš tokių, kai išleidžiami vaikai į pasaulį, yra Tiliui per komplikuotos jo jaunuose metuose, jis dar neturėjęs tokių išgyvenimų. O kai pridedamas palyginimas „Kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis", sugriaunamas bet koks tikroviškumo įspūdis. Galime būti tikri, kad pakeliui į pasimatymą Tilius taip negalvojo, o užuovėjiškas pasakotojas vėl bando perduoti vieno vakaro esmę, sukauptą iš savo didelės patirties.

Kitas pavyzdys liečia Agnę, kai jos mama nori ją išgrūsti pas krikšto motiną į miestą.

> O mergyščia nesirūpino, ar jos perdaug čia namuose, ar jos labai trūksta ten, pas krikštomočią. Ji aiškiai žinojo viena: turi būti ten, kur jos mylimasis. Ji turi pasilikti čia, kur sutiko savo didžiosios laimės rytą. Kur prasidėjo jos gyvenimas, kaip

7 Chatman, *op. cit.*, p. 157.

ugninės saulės kamuolys, skriejantis vis augščiau ir augščiau. Ji tikėjo tokiu gyvenimu ir tokia saule, kuri niekad nepakrypsta į vakarus. Kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas buvo toji diena, ta pirmoji, niekad nepažinta ir net neįstengta nuspėti. Viso miško, visų jaunų pavasarinių ūglių nesulaikomu veržimusi į saulę ji buvo pasišokusi ir atsiplėšusi staiga nuo visa, kas dar vakar buvo, kas buvo kvaila ir vaikiškai menka. Ji turėjo pasilikti čia, nes čia jos numylėtas. Ji turėjo būti taip arti jo, kad galėtų per dieną sekti jo žingsnius ir vakare, sulaukusi, kristi jo glėbin. Ji turėjo būti ten, kur jis, ir eiti ten, kur jis eis, nors jis eitų ir nežinia kur.

(p. 251)

Čia panaudotas vienas žodis tiesiai iš Agnės leksikono — „krikštomočia". Žodis „mergyščia" taip pat žemo registro, bet Agnė savęs taip nevadintų, greičiausia šis žodis yra ataidėjęs dar iš Agnės mamos kalbos, kuri pasakotojo nepakartojama. Vis dėlto, visa pastraipa, nors ir sudėta iš daugelio minčių, kurios galėtų būti Agnės, ypač apie buvimą arti Tiliaus, nėra jos kalba, o perduota pasakotojo žodžiais, su jo charakteringais palyginimais (kaip ugninės saulės kamuolys, kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas) ir iš jo aukštos, išmintingos, nostalgijos pilnos perspektyros.

Pasakotojas daugiau linkęs leisti šalutiniams veikėjams pasireikšti, bet tai daroma daugiau dėl vaizdingumo negu dėl noro veikėjus tiksliai psichologiniai apibrėžti. Pavyzdžiui:

Visai pavakary susigrąžino Doveika savo maištingąjį piemenį. Parsivežė kariukuose iš jo sesers, anapus miško, kaip neparduotą veršį iš turgaus, kurio tik ragai ir uodega tekyšojo iš šiaudų. Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves. Pilnas grasinimų ir užslėptos didybės, jis šnypštė ir rausėsi po savo daiktus, lyg tikrindamas, ar kas nagų neprikišo, jam nesant.

(p. 228)

Čia „Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves" jau turi šnekamosios kalbos intonaciją ir yra

žemesniam piemens kalbos variante, tačiau tai tik detalė, tuoj pasakotojas vėl perima pasakojimą. Romane yra pastangų perteikti veikėjų mintis ar žodžius taisyklingiau, bet tai atliekama neimituojant jų kalbos, tik sutrumpinant sakinius:

> . . .Ir pasirodė jam, kad tą jau jis buvo pajutęs gerą valandą anksčiau. Draugiškame arklių krizenime tą nugirdęs. Tik jam nereikėjo klausytis anos prakeiktos muzikos. Nereikėjo.
> (p. 143)

Skaitytojas pripranta prie tokių laužytų sakinių ir pradeda nujausti, jog katiliškiškam tekste tai turi reikšti veikėjų žodžius ir mintis, bet tai nėra atlikta psichologinio realizmo išvystytu modeliu, o Katiliškio projektu, sukurtu paremti jo plačiai išsišakojusį pasakotoją.

Vienas tokio rašymo pavojus gali būti, kad romano veikėjai gali pasirodyti gana plokšti, neišvystę psichologinės gilumos. Matyt, Katiliškis tai jautė, nes veikale yra nemažai papildomų charakterių analizių iš kitų veikėjų perspektyvų. Doveika taip aptaria senąją Doveikienę: „Doveika priklaupė prie žmonos kapo ir sukalbėjo poterį. Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyki, kas didžiausiai pagirtina. Jei ir nesulaukė čia kažinkokios laimės, tai danguje užtikrinta vieta ir linksmybės amžinos. Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara. Taigi, taip" (p. 135). Šioje citatoje „sukalbėjo poterį" pažymi netiesioginės menamosios kalbos pradžią, o sekantis sakinys, „Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyli, kas didžiausiai pagirtina", jau betarpiškai perduoda Doveikos „poterių" turinį, tačiau ir čia jau jaučiasi pasakotojo ironija, kuri toliau pratęsiama, dar patvirtinama kitame sakinyje, kai panaudojamas apibendrinimas (apibendrinimai, kaip ir palyginimai, priklauso pasakotojų tekstams), „Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara". Ši mintis jokiu būdu negali priklausyti Doveikai, nes jis tokio objektyvumo apie save neturi. Taigi čia turime dviprasmišką netiesioginės menamosios kalbos pavyzdį, matome pastangas tapyti senąją Doveikienę ir Doveiką šiek

tiek ryškiau. Dviprasmiškumas tęsiasi su aiškiai šnekamosios kalbos (girdimos ar vidinės) konstrukcija — „Taigi, taip". Neaišku, ar čia Doveikos tekstas, kur jis sau pritaria, kad Doveikienė buvo gera moteriškė ir nusipelnė sau vietą sekančiam gyvenime, ar tai pasakotojas sau pritaria, kad Doveika sujaudintas momento prie pirmos žmonos kapo. Panašiai Julė, Doveikos samdinė, supykusi ant Tiliaus, galvoja apie jį, tuo apibūdindama jo charakterį iš savo taško (p. 412). Tokių vietų pasitaiko ir kitur, bet jos naudojamos tik prabėgomis ir nesudaro romano psichologinių analizių pagrindo. Charakterių interpretacijos pasilieka tvirtose pasakotojo rankose.

Charakterių ir pasakotojo tekstų analizė patvirtina tai, ką pasakotojo diskurso nagrinėjimas jau sugestijavo. Visur romane dominuoja pasakotojas, užsimojęs plačiu mastu tapyti nepriklausomybės epochos žmones ir jų socialines galimybes vyraujančiam istorinio likimo fone. Nors Katiliškio tikslas monumentalus, jo pasirinktas dėmesio centras yra priešingybė Tolstojaus planui jo romane *Karas ir taika*, kuriame veiksmą sudaro ne tik platus rusų visuomenės skerspjūvis, bet ir detalus napoleoninių karų aprašymas. *Miškais ateina ruduo* pasirinkta panaudoti Virsnių kaimą kaip mikrokosmą, atstovaujantį visai Lietuvai, ir „close-up" priemone sugestijonuoti kas tuo metu vyko, kokios jėgos buvo saistomos; vis dėlto, Katiliškio mastas visur pasilieka žmogiškas, tik metų laikų negailestinga kaita ženklina istorinį neišvengiamumą. Katiliškio tikrosios temos pasilieka pasakotojo potekstėje. Toks susikoncentravimas į pasakotoją jį padaro nepriklausomybės epochos dainium, ekvivalentišką Homerui, apdainuojančiam graikų tautos istorinius įvykius, virtusius mitais. Katiliškio pasakotojas taip pat, veikiamas daugiau negu tik tėvynės ar prarasto laiko ilgesio, atkuria vieną mūsų tautos epizodą, kuris pilnai nesužydėjo, iš gausybės rago tapo prarastu rojumi, ir su *Miškais ateina ruduo* tebegyvena mito dimensijoje.

N.N. SVAIDO Į ERDVĘ NAIVIUS KLAUSIMUS

STANISŁAW BARAŃCZAK

Ką tu iš tikro galvoji? Taip, kreipiuos į tave,
tiesiai į tavo baltus dantis, į tavo akis, kurios
kas vakarą septynios trisdešimt žadina mūsų
pasitikėjimą ir viltį: ką tu galvoji,
pasislėpęs už ekrano ir popieriaus lapo,
iš kurio tu skelbi mums gerą naujieną, tarnybiškai
susijaudinęs. Ar tiki tais žodžiais? Argi
nebeatmeni tiesų, skaitytų prieš dvejus trejus ir
/penkerius
metus? Gal dar neišmetei tų lapų? Gal
kur nors esi juos pasidėjęs atminimui?
Pasiskaityk laisvalaikiu. Nusikvatosi.
Sublizgės balti tavo dantys, kurie kas dieną
septynios trisdešimt vakaro blizga mums,
tavo akys, kurios nemirksėdamos žvelgia į mus.
O kaip tu iš viso jautiesi? Ar tau nekaršta
po teisybės reflektorium? Ar tavęs dar nesmaugia
skoningas kaklaryšis, žydras tarytum pavasario dangūs?

Ką galvoji tu, rašydamas straipsnius
apie tai, kad yra ir bus dar geriau?
Taip, aš kreipiuos į tave. Ką iš tikrųjų galvoji?
Ar žinai, kokiais vardais tave išvadina valytoja,
plaunanti redakcijos grindis
penktą valandą ryto? Ar tau nebaisu,
kad žmonės tavimi nebetiki, arba, kas dar blogiau,
retkarčiais tiki? Gal kai kada
rašinėji eilėraščius, kur atsispindi
visas tavosios širdies gerumas, vidinis
prieštaringumas ir taip toliau? O sekantį rytą
vėl į redakciją, nes reikia sukurt pavadinimą,
glausto tikslumo šedevrą spaudos pranešimui
apie teismo procesą, iškeltą saujelei
niekingų tautos atplaišų, kurios mėgino skaityti
nereikalingas knygas. Tai, ką darai, darytų ir kitas,
su tuo sutinku. Bet ar taip sėkmingai?
Taip subtiliai? Tokia šmaikščiausia plunksna,
su talentu ir tikrumu, kuris apmarina lyg adatos dūris?

O tu, ką gi tu galvoji, stuksendamas
mašinėle, kaip kasdien, informaciją
apie tai, ką teko nugirsti, prašnekinus du
bičiulius per žmonos vardines? Girdi,
aš kreipiuos į tave. Ką tu iš tikro galvoji?
Teisybė, tau moka mažai. Tu darbuojies
iš tikėjimo, taigi, iš principo. Bet
ar nesapnuoji kartais kažko panašaus
į Viešpaties Teismą: nejau nesapnuoji dienos,
kai atsivers archyvai ir pabirs kartotekos?
Dienos, kai draugas praeis, nepadavęs tau rankos,
o tavo sūnus nusispjaus tau po kojom?
Dienos, kai sugrįš abudu tavo bičiuliai,
ilgokai nebuvę namie? Tai nieko? Nieko tokio?
Tai gali ir toliau vartot mašinėlę,
be klaidų išstuksendamas vardus ir datas?
Tais pirštais, kuriais tu keli prie lūpų
duoną su sviestu, o naktį
glamonėji žmoną? Nejau niekada nepašoki iš sapno,
šaltu prakaitu apsipylęs?

N.N. MĄSTO APIE TOLESNES PERSPEKTYVAS

Dar nevisiškai bloga, dar galima rinktis
kas rytą
rudus marškinius arba raudoną kaklaryšį,
dar nevisiškai bloga,
dar galima rengtis kaip kam patinka;

dar nevisiškai ankšta; dar liko
pakankamai vietos
tarp spygliuotos vielos ir spygliuotos vielos;
dar nevisiškai ankšta,
liko tiek vietos, jog netgi galėtum sušokti šokį;

dar nevisiškai juoda; saulė visai neblogai
įsiskverbia pro gaubtą,
ir netgi po juo dar liko truputis oro;
dar nevisiškai bloga,
oro užtenka dar porąsyk atsidusti,
tiktai ar verta
tiktai ar verta

N.N. KAŽKĄ UŽSIRAŠO ANT PAPIROSŲ DĖŽUTĖS APLANKO

Aš, sveiko proto ir geros atminties žmogus,
dirbantis, vedęs, turintis butą, įstatymų nebaustas,
aš, gimęs prieš trisdešimt trejus metus, per karą,
kuris niekad nesibaigė ir nesibaigs,
aš, apie save žinąs tik tiek, jog esu vidutinio ūgio ir
ypatingų žymių neturiu,
aš, kurio asmeninė nuosavybė yra tik pasas,
laikomas kišenėje, širdies aukštumoje,
aš, ryte pažadintas klausimo, kurio niekad ligi šiol
sau nebuvau uždavęs,
aš, varginamas balsų, kurių niekad ligi šiol
nebuvau girdėjęs,
pareiškiu,
jog nereikia nieko kaltinti dėl to, kas atsitiko,
nieko, išskyrus mane.

VAKARO HIMNAS

Virš mūsų išminties ir mūsų žodžių
Virš mūsų lapkričių ir mūsų gruodžių
Virš dūmų suodžių virš miestų ir sodžių
Temsta naktis

Viršum vilties ir nevilties ir nieko
Viršum blyškios dienos ir drėgno sniego
Virš pikto nuovargio ir prasto miego
Temsta naktis

Virš juodo juodžemio juodesnio skausmo
Virš gatvių gausmo ir laikrodžių gausmo
Virš varpo griausmo arterijų griausmo
Temsta naktis

Virš to kas gimsta ir kas iškeliauja
Ginkluotų kumščių ir beginklių saujų
Mylinčių kraujo ir mirštančių kraujo
Temsta naktis

Virš to kas dreba Virš to kas nebijo
Virš to kuris parklupęs neatgijo
Virš mūsų laisvių nelaisvių vergijų
Temsta naktis

Viršum žvaigždės lietaus ir vėjo gūsio
Viršum lemputės prausyklos ir rūsio
Virš jo virš jos virš mudviejų virš mūsų
Temsta naktis

Visur Virš staltiesės Trupinio Šapo
Sapno ir šaukšto Virš užgniaužto kvapo
Baltos paklodės Šito balto lapo
Temsta naktis

Ar viskas baigta Kas gi tai atspėtų
Ar jau per amžius Kas bepatikėtų
bet virš gamyklų bažnyčių kacetų
temsta naktis

Kas pasakys kodėl žmogus apanka
kodėl apkursta ir žado netenka
ir juodas gipsas žemės veidą dengia
temsta naktis

Kodėl jos delnas ant vokų sustingo
kodėl mums oro vis labiau pristinga
kada virš mūsų juoda ir galinga
temsta naktis

Kodėl ant mūsų ta skara užkrito
kodėl sapnuojam kad nebus jau ryto
kad žiemą vasarą jau nieko kito
tiktai naktis

Niekur nė garso Virš tavo valstybės
virš tavo kambario kūno gyvybės
nebylio melo ir kurčios ramybės
temsta naktis

Virš pikto nuovargio ir prasto miego
Viršum blyškios dienos ir drėgno sniego
Viršum vilties ir nevilties ir nieko
temsta naktis

Virš dūmų suodžių virš miestų ir sodžių
Virš mūsų lapkričių ir mūsų gruodžių
Virš mūsų išminties ir mūsų žodžių
Temsta naktis
Temsta naktis
Temsta naktis

Vertė Tomas Venclova

VAIKAI GINTARO RŪMUOSE

ANTRAS VEIKSMAS

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Iš Lietuvos į Ameriką atvykęs režisierius mėgina su vietiniu jaunimu įscenizuoti „Eglės Žalčių Karalienės" pasaką. Antras veiksmas prasideda repeticija, septynioms dienoms praėjus po režisieriaus pirmo susitikimo su savo vaidintojais. REŽISIERIUS demonstruoja judesį VILIJAI. RŪTA kalbasi su AUDRONE. MOTINA sėdi scenos gilumoje, siluetas prieblandoje. JONAS, VITAS ir RIMAS prie tranzistorinio radijo, iš kurio girdisi „rock" muzika.

VITAS *(nerangiai rangydamąsis).* Ar aš atrodau, kaip žaltys?

JONAS. Tu atrodai, kaip Helen Keller. Suvalgei savo pirmąjį Big Mac ir negali atrasti išvietės.

RIMAS. Kaip aš atrodau? *(Jis mėgina pamėgdžioti indų šokėją).*

JONAS. Bravo, Rimai! Taip šoka lavonai reumatikai. *Aš* jums parodysiu! *(Garsiau užstato radiją).* Jūs žalčiai, jūs išgirdot Pink Floyd, ir jūs imat žaltiškai rangytis! *(Jis pamėgdžioja groteskišką žaltį. VITAS ir RIMAS bando jį imituoti).*

VITAS. Žalčiai su merginom . . . Holy Mercedes Benz! Man sunku įsivaizduot. Kaip Porsche su mulu . . .

RIMAS. Dievaitis Krišna vieną sykį su dviem tūkstančiais karvių melžėjų . . . Ar penkiais tūkstančiais?

VITAS. Jonai, ar tu gali įsivaizduot žaltį su mergina?

JONAS. Aš galiu, ir tame mano tragedija.

VITAS. Tragedija? Man labai juokinga.

JONAS. Kur tavo vaizduotė?! Žalčio oda kaip senas srutų vamzdis. Aukštutiniame Bronkse. Jis smirdi kaip velnio užsikimšus išvietė.

VITAS. Ačiū, kad apšvietei mane.

JONAS. Mums, žinantiems, kas yra natūralus seksas, mums žalčio glitus gašlumas šlykštus; mes matom tragediją.

VITAS. „Glitus gašlumas". Kur tu tą išmokai?

JONAS. Aš daug skaitau. Visą savaitę.

VITAS. „Skaitai?" Ar tu sergi?

JONAS. Niekad nesijaučiau taip gerai. Kaip nugalėt burtininką?

RIMAS. Kokį burtininką?

JONAS. Štai kaip. Reikia skaityt jo magiškas knygas, išmokt jo triukus, ir vieną dieną — priešpuolis!

VITAS. Grįžkim prie „natūralaus sekso".

RIMAS. Jonai, ar tu kada nors? . . .

JONAS. Kvailas klausimas. Daug sykių!

VITAS *(apsižvalgo)*. O prityręs žinove, lenkiamės tau ir prašome — porą išminties trupinių, mums kvailiems kaimiečiams.

RIMAS *(JONUI)*. Ką reikia sakyt, tada . . . Ką vaikinas sako?

JONAS. Labai nedaug. Galima ir nieko nesakyt.

VITAS. Nieko nesakyt?! Netrauk per dantį! Per lengva. Aš prieinu prie merginos, nieko nesakau, ir . . .

JONAS. Svarbu, *kaip* tu nieko nesakai.

VITAS *(ironiškai)*. A, dabar man viskas aišku.

JONAS. Svarbiausia, akys.

RIMAS. O rankos?

JONAS. Rankų galima visai nejudint.

VITAS. Holy Maserati!

JONAS. Akys turi paglostyt tam tikras vietas. *(Jis žiūri į VILIJĄ).*

VITAS. „Tam tikras vietas"!! Vandens! Vandens!!

JONAS. Pamažu pradėt nurengt . . .

VITAS *(nebeišlaiko įtampos ir sustaugia, imituodamas labai karingos indėnų genties karo šūkį).* Žalčiai, sekso apsėsti žalčiai, ima šokt! *(Ima kraipytis, nuduodamas šokantį žaltį).*

JONAS *(konvulsiškai).* Je, je, visi prakeikti žalčiai ima šokt pagal rock muziką! Jie pamiršo, ką jiems reikia daryt pasakoj! Jie nebeklauso jokių taisyklių! Jiems nebereikia prakeikto burtininko, tirono režisieriaus!! *(Šokdamas, jis pastumia RIMĄ).* Ei, guru, šok žalčių šokį! *(RIMAS pradeda šokti, bet lėčiau už VITĄ ir JONĄ).* Greičiau, greičiau!

VITAS. *(šokdamas).* Gal tu naujas režisierius?

JONAS. Gudrus vaikinas! Pradedi suprast kame dalykas!

REŽISIERIUS *(prieina prie jų ir pritildo muziką, neužgesindamas radijo).* Šokantys žalčiai?

VITAS. Je, žalčiai! Akys svarbiausia! Galima nieko nesakyt!

REŽISIERIUS. Žalčiai ir rock — įdomus užmanymas.

JONAS. Jums patinka mano idėja?

REŽISIERUS. Kodėl ne? Taip į Eglės tėvų kiemą galėtų įšliaužt žalčių delegacija.

JONAS *(RIMUI ir VITUI, konspiratorišku tonu).* Reikia išmokt jų magiškus triukus. Ir tada — perimt valdžią.

REŽISIERIUS. Taip, taip! Lenkitės žemiau, lieskit žemę. *(Jis mokina juos „žaltiškai" judėti. Taip jie pamažu pasitraukia į scenos gilumą).*

(RŪTA ir AUDRONĖ prieina prie VILIJOS).

RŪTA. Egle, sesele, pasižadėk žalčiui. Duok jam savo šlakuotą ranką.

AUDRONĖ. Jau temsta . . .

RŪTA. Jis niekad nebeišlys iš tavo marškinių. Jam patinka tavo . . . rankovė.

AUDRONĖ. Aš nenoriu praleist nakties pajūry.

VILIJA *(RŪTAI)*. Nori atsikratyt manęs . . . „sesele".

RŪTA. Ta Rock muzika mane iš proto varo.

VILIJA. Nori savo disco?

RŪTA. Taip, disco! *(Pašoka porą disco figūrų).*

VILIJA. Tu atrodai, kaip disco.

RŪTA. Ačiū, sesele.

VILIJA. Tavo smegenys sulipdyti iš disco.

RŪTA. Kokia tu dosni, sesyte.

VILIJA. Nori mane išleist žalčio nuotaka?

RŪTA. Tik pasižadėk. Ką reiškia pažadas pasmirdusiam žalčiui? Tas pat, kaip tėvams.

AUDRONĖ. Mano oda pašiurpus.

RŪTA *(VILIJAI)*. Ir tavo, sesele. Kas bus, kai vaikinai užklups tave prie jūros — pamėlynavusią, susirietusią, tokią . . . negražią.

VILIJA. Pasikeiskim vietom, sesele. Tu visad tikėjais, kad vaikinai tave užklups be marškinių.

RŪTA. Mano plikabambė seselė pyksta. Praganei marškinius, nekišk pirštų prie manųjų. Nori nudžiaut, kaip mano gintarinius auskarus.

AUDRONĖ *(VILIJAI)*. Pasižadėk, sesele . . .

VILIJA. Aš imsiu ir pasižadėsiu! Aš nebijau!

RŪTA. Žalčiui . . . Tavo skonis man visad atrodė labai keistas . . . Audrone, sakyk Vilijai, seselei, ką tu girdėjai.

AUDRONĖ. Jonas . . . atsisako valgyt . . . *(VILIJA tyli).*

RŪTA. Ilgai nevalgyt pavojinga. Pradeda nykt smegenų celės. Užgęsta viena po kitos, kaip elektros lemputės.

VILIJA *(niūniuoja, demonstratyviai nekreipdama į jas dėmesio).* „Eikim sesės prie jūros . . ."

RŪTA. Padainuosi, kai daugiau išgirsi! Audrone . . .

AUDRONĖ. Aš girdėjau . . . aš . . .

RŪTA. Kalbėk! Kas tau, žaltys į gerklę įlindo?

AUDRONĖ. Jonas mėgino nusi . . .

RŪTA. Kalbėk!

AUDRONĖ. Nu-si-žu-dyt.

VILIJA. Pletkininkės. Jaunos-senos-bobos-pletkininkės!

RŪTA. Su kuo jis norėjo persipjaut gerklę? Audrone!

AUDRONĖ. Su peiliuku. Skutimosi peiliuku.

VILIJA. Jis nudavė! Jo garsieji triukai!

RŪTA. Tu manai? Jono Adomo obuolys didelis. Prie obuolio artėja peiliuko briauna. Surūdijusi. Milijonas bacilų ant surūdijusio plieno! . . Manai, kad jis nudavė ir automobilio katastrofą?

VILIJA. Kokią katastrofą?!

RŪTA. Audrone.

AUDRONĖ. Jis įvažiavo į griovį.

RŪTA. Tyčia. Greitkelis lygus, tuščias. Mašina nauja. O jis į griovį.

VILIJA *(pažvelgia į žaltiškai šokantį JONĄ).* Bet jis nesužeistas.

RŪTA. Tavo laimei. Jei griovys būtų buvęs gilesnis. Jei automobilis būtų apsivertęs. Viskas tik per plauką . . . Tavo laimei.

VILIJA *(nesąmoningai žvilgteri į JONĄ, piktai į RŪTĄ).* Mano laimei, mano laimei?! Ką jūs žinot apie mano laimę?!

REŽISIERIUS *(suploja rankom).* Mergaitės, repetuojam sceną su tėvais! *(RŪTA ir VILIJA pamažu atplėšia savo akis viena nuo kitos).* Atsimenat, Eglė jau buvo pamiršusi savo pažadą žalčiui. Staiga, vieną dieną, jos tėvų kieme pasirodo žalčių delegacija! *(JONAS, VITAS, RIMAS atlinguoja, kaip žalčiai, palydimi rock muzikos.)* Jie vyniojasi apie tvoras, sliuogia stulpais, išgąsdina vištas ir kiaules. Ką daro Eglė? Ar ji pravirksta?

VILIJA. Gal jos ašaras palikt ateičiai?

REŽISIERIUS. Taip, jos laukia jūra ašarų. Dabar ji išsigąsta, bet ji ir savaip smalsi.

(VILIJA išgąstingai aikteli, trumpam užsidengia veidą,

bet bematant nuleidžia rankas ir smalsiai apžiūri „žalčius").

VITAS. Mes atėjom jaunosios.

REŽISIERIUS. Kaip į tai reaguos tėvai? *(Po trumpos tylos, MOTINAI).* Gal jūs mums padėsit?

(MOTINA pakyla nuo savo nuošalios kėdės ir įeina į scenos vidurį — kukliai varžydamasi, bet ir džiaugdamasi, galėdama įsijungti į spektaklį. Jaunimas ją sutinka plojimo, baubsmo ir švilpimo mišiniu, bet ji juos nutildo autoritetingu žvilgsniu).

REŽISIERIUS. Ką motina liepia Eglei daryti?

MOTINA *(VILIJAI).* Vidun! Būk kaip pelė po šluota!

REŽISIERIUS. Ką ji sakys žalčiams?

MOTINA. Lauk iš mano kiemo, neprašytos reptilijos, kol aš dar nepašaukiau policijos!

REŽISIERIUS. „Policijos"? Tais laikais?

MOTINA. Taip, taip, atsiprašau! Aš per daug įsikarščiavau.

VITAS. Mes atėjom jaunosios.

MOTINA. Kokios jaunosios? *(REŽISIERIUS bakšteli RIMĄ).*

RIMAS *(lėtai).* Eglė pasižadėjo Žilvinui . . . mūsų karaliui.

MOTINA. Ji per jauna pasižadėt. O kai jai ateis laikas pasižadėt, ji pasirinks žmogų iš savo kaimo, ne gyvatę.

VITAS. Mes turim įrodymą.

MOTINA. Nemeluok, nevalyvas žalty!

RIMAS. Liudininkų sąrašas: jos pažadą girdėjo trys undinės, septynios žuvėdros ir dvylika pušų.

JONAS. Ji nieko nepasirašė! Jūs neturit jokio dokumento!

REŽISIERIUS. Jonai, nepamiršk, tu žalčių komandoje! *(Paduoda VITUI popieriaus lapą).*

VITAS *(skaito).* „Jos pažadas įsirašė pieno bangos putoje".

JONAS. Tai kas?! Kas gali ją priversti?!

REŽISIERIUS. Jonai, aš tau sakiau neiššokt iš savo vaidmens!

JONAS. Aš kalbu apie veiksmo logiką.

REŽISIERIUS. Atsakymas, kaip būsimo režisieriaus.

JONAS *(VITUI ir RIMUI).* Ką aš sakiau?!

REŽISIERIUS. Gerai, stabtelkim išsiaiškint veiksmo logiką. Eglę gali priversti gamtos įstatymas. Eglė, Motina priklauso gamtai, kaip ir žalčiai, pušys, undinės.

JONAS. Bet ji pati netikėjo, ką ji sakė! Ji tenorėjo atsikratyt to glitaus, svetimo padaro!

REŽISIERIUS. Mūsų pasakos pasauly duotas žodis šventas. Jo nebegalima atsiimt.

JONAS. Bet tai kalėjimas!

REŽISIERIUS. Kiekvienas pasaulis kalėjimas. Ir mūsų. Bet iš kalėjimo galima pabėgt. Gal pamėgint šiuos žalčius apgaut? Ar motina ne apie tai galvoja?

MOTINA. Taip! Žąsis! Ant žąsies nuotakos vualį! Ką tie žalčiai žino.

REŽISIERIUS. Audrone, tu būsi žąsis.

MOTINA *(nuduoda širdies skausmą, apkabina AUDRONĘ).* A, mano dukrele, mano varguonėle!

(AUDRONĖ nesėkmingai mėgina suvaidinti žąsį).

REŽISIERIUS. Audrone, ar kada esi mačius žąsį?

AUDRONĖ. Televizijoje.

VITAS. Ji kalba apie pingviną.

REŽISIERIUS. Žiūrėk. *(Jis parodo AUDRONEI žąsies eiseną. AUDRONĖ patenkinamai pamėgdžioja jį. MOTINA užmeta ant jos baltą skraistę).*

MOTINA. Sudiev, Eglele, liūdesio nuotakėle . . .

(VITAS su RIMU paima AUDRONĘ — žąsį už pažastų ir veda ją tolyn).

MOTINA. Viena liks tavo motinėlė, kaip sausa šakelė . . .

REŽISIERIUS. Rūta, tu gegutė.

RŪTA *(grakščiai).* Kū-kū!

REŽISIERIUS. Matai žalčius išvežant žąsį — nuotaką.

RŪTA *(skirtingu tonu).* Stokit, moronai! Ką jūs ten vežat?

VITAS. Nuotaką Eglę.

RIMAS. Žmoną Žilvinui, žalčių karaliui.

RŪTA. Banangalviai. Paklauskit jos vardo!

RIMAS *(kiša galvą po šydu).* Kaip . . . tu vadinies? *(AUDRONĖ imituoja žąsies girksėjimą. JAUNUOLIAI iškelia ją už pažastų, prineša prie MOTINOS ir pameta jai po kojomis).*

MOTINA *(nudúoda nustebusią).* Ajajai, kaip mano suklysta. Mano akys jau menkai tarnauja. A, jūs, žalčiai, ką jūs išmanot apie senatvę. Sėskitės ir aš jums papasakosiu . . .

VITAS *(griežtai nutraukia ją).* Nuotaką! Eglę!

MOTINA. Gerai, gerai, aš dar ne kurčia.

VITAS. Eglę!!

MOTINA. Eglut! *(Pašnabždom).* Avie.

(REŽISIERIUS parodo AUDRONEI kaip avis juda ir bliauna. AUDRONĖ pamėgdžioja avį. MOTINA apgaubia ją baltu šydu, „žalčiai" ją vėl „išsiveža").

RŪTA *(pamėgdžioja policijos motociklo sirenų).* Stop! Driver's license!

VITAS. Mes nepergreit važiuojam!

RŪTA. Idijotai! Retards!

REŽISIERIUS. Rūta, nepamiršk, tu mitologiška lietuviška gegutė!

RŪTA. Kū-kū! Jus vėl apgavo!

VITAS. Ne! Čia tikra nuotaka!

RŪTA. Pažiūrėk iš arti!

(RIMAS pakiša galvą po AUDRONĖS šydu. Tyla).

REŽISIERIUS. Rimai, kur tu pradingai?

RIMAS *(jo galva išlenda iš po šydo).* Man . . . patinka.

AUDRONĖ. Be-be-be! *(VITAS perbraukia ranka jos veidą).*

RŪTA. Nuotakos veidas ar avies snukis? *(Kvatojasi).*

VITAS. Žilvinas mums tepasakė: atvežkit mano nuotaką. Bet, po rykliais, iš kur mes galim žinot, kaip tos prakeiktos nuotakos atrodo?! Atgal! *(Jie atneša AUDRONĘ atgal ir pameta ją po MOTINOS kojomis).*

VITAS. Listen, Big Momma, you better stop making

monkeys out of us, snakes!

REŽISIERIUS. Vitai, ne angliškai! Šnypšk, kaip žaltys, ar kalbėk lietuviškai.

JONAS. Kodėl žalčiai negali kalbėt angliškai? Jų kalba kitokia.

REŽISIERIUS. Jų kalba turėtų būt dar tolimesnė, svetimesnė. Mums reikėtų bent savaitę daryt pratimus su gyvulių kalba. *(JONAS, VITAS, RŪTA pradeda imituot gyvulių kalbą, REŽISIERIUS klausosi).* Mažiausiai tris savaites. Žalčiai grįžta prie lietuvių kalbos.

VITAS *(MOTINAI).* Pažiūrėk . . .

JONAS. Kam iš viso reikia lietuvių kalbos?!

REŽISIERIUS. Iš tikrųjų, kam? Kas turi atsakymą? Jei ne, susirenkam žaisliukus ir einam namo. Kokia nauda iš lietuvių kalbos?

VITAS. Galima pasakyt: „Pilk alaus". „Į sveikatą".

RŪTA. Kai norim, kad gimnazijoj mūsų niekas nesuprastų . . .

REŽISIERIUS. Tik tiek?

RŪTA. Motina bara lietuviškai.

VITAS. Tėvai tokie juokingi, kai kalba angliškai.

RIMAS. Lietuvių kalba padaro tėvus tėvais.

AUDRONĖ. Mano motina gražiai dainuoja lietuviškai.

REŽISIERIUS. Vilija?

VILIJA. Be lietuvių kalbos nebūtų „Eglės".

REŽISIERIUS. Girdi, Jonai. Be lietuvių kalbos nebūtų „Eglės". Kai ką galima išreikšti tik lietuvių kalba.

JONAS. O kas, jei jie liks neišreikšti?

REŽISIERIUS. Gal be „Eglės" visas pasaulis būtų skurdesnis.

JONAS. Ne mūsų pasaulis. Jauni žmonės dabar supranta vienas kitą visam pasauly. Kaip jie suprato Woodstocke!

REŽISIERIUS. Mes dabar „Eglės" pasauly. Kur kalbama lietuviškai. Vitai.

VITAS *(MOTINAI).* Pažiūrėk, kokią nuotaką mums įsiūlei!

(Jis paima nuo stalo skliding popierinį puodelį ir palieja vandenį po AUDRONĖS kojomis). Ji mums pridirbo į karietą.

AUDRONĖ. You, skunk! *(Puola mušt VITĄ, kuris juokais ginasi. REŽISIERIUS juos perskiria).*

REŽISIERIUS. Gana! Audrone, žąsys nekalba angliškai! Vitai, tavo improvizacija šlapia. Prie sekančios scenos. Motina turi išsiskirti su dukteria, duktė su motina. Ką jos sako viena kitai? Kaip jos išsiskiria?

MOTINA. Egle, Eglute, aš turėjau tave gelbėt, bet ką begali nuvytus kriaušė. O mano dukrele, mano vėlių martele! Kokiais lapeliais laposi? Kokiais žiedeliais žydėsi?!

JONAS. Ne!! *(MOTINA nutraukia savo raudą).*

REŽISIERIUS. Kas negerai, Jonai?

JONAS. Kokia ji motina?! Jos dukterį pagrobia, išveža į gyvačių lizdą. O ji sutinka, nesipriešina. Ji kartoja senus žodžius.

REŽISIERIUS. Gerai, Jonai, tu — Motina. Ką tu sakysi?

JONAS. Aš . . . Vilija! Ne, ne — Egle! Mano dukrele. Braungiausioji. Tie baisūs, šlykštūs padarai nori tave pagrobt. Įstumt tave į svetimą pasaulį. Jie neturi teisės. Niekas neturi teisės išplėšt tave iš tavo jaunystės, pavogt tave iš tavo pasaulio. Jie tave nuves prie jūros ir paliks vieną, kaip prie karsto duobės. Ir ten Žilvinas nusišieps ir įtrauks tave į jūrą, į savo sūraus vandens lovą. Tai . . . kaip lietuviškai *rape*?

REŽISIERIUS. Iššaginimas.

JONAS. Tai iš-žaginimas. Aš neleisiu! Aš tave apginsiu! Mes sušauksim žmones iš visur, jaunimą! Jie tave apgins! Mes, jaunuoliai, turim vienas kitą ginti. Nes jei mes leisim tave pagrobt, rytoj bus mūsų eilė. Mes turim gintis! Kitaip jie, žalčiai, užterš visą pasaulį! Niekas neturi teisės mūsų liesti! Mūsų kūnai, mūsų sapnai priklauso mums!

REŽISIERIUS *(ramiai).* Vilija, tavo atsakymas motinai.

VILIJA. Taip, mano atsakymas! *(JONUI)* Ar tu kada

paklausei manęs, ko aš noriu? Klausykis! Aš noriu būti palikta viena prie jūros. Aš nenoriu pragyvent visą gyvenimą jūsų pasauly, su jūsų dainom, jūsų juokais, jūsų triukais! Ne! Ne! Ne! Nuo pačios vaikystės aš svajojau, kad aš atsidursiu viena prie jūros, naktį, ir pradėsiu visai naują gyvenimą. Kad aš turėsiu tokį nuotykį, apie kokius jus čia nei nesapnuojat.

JONAS. Vilija!

MOTINA. Egle . . .

REŽISIERIUS *(Po trumpos pauzės).* Įdomu. Žaliava mūsų spektakliui. Dabar dėmesio! Priėjom sceną, kurioje paslėptas raktas į mūsų pasakos esmę. Eglė prie jūros. Žalčiai pasiuntiniai ją paliko vieną. Naktis. Ji laukia Žilvino. Tamsa tirštėja, jos baimė kaupiasi. Kokiam pavidale žaltys išnirs iš jūros? Kokia pabaisa praskirs putojančią bangą? Gal jai bėgt, sugrįžt į namus? Gal ji gailisi to, ką ji ką tik pasakė motinai? Ar ji dar nori nuotykio, apie kurį ji svajojo?

VILIJA. Ji nieko nesigaili.

REŽISIERIUS. *Tu* žinai, kas bus ateity. Eglė dar nieko nežino. Čia ir glūdi didžioji pasakos paslaptis. Kaip įvyks tas didysis pasikeitimas? Iš baimės, pasišlykštėjimo — į santuoką ir sandarą.

JONAS *(pertraukia REŽISIERIŲ).* Kas bus Žilvinas?

REŽISIERIUS. Aš dar nenusprendžiau. Mes pažaisim su įvairiom galimybėm. Gal jo iš viso nesimatys scenoje. Laikinai aš perimsiu jo vaidmenį.

JONAS. Jūs?!

REŽISIERIUS. Žilvinas negali būt vienas iš jūsų, jaunuolių. Jis turi būt visai kitoks. Iš kito pasaulio. Tada jo ir Eglės suartėjimas bus įspūdingesnis. Meilės stebuklas.

RŪTA *(JONUI, ironiškai).* „Meilės stebuklas".

REŽISIERIUS. Kas atsitinka? Ta mergina, jūros pakrantėje laukianti pabaisos, kaip ji virsta mylinčia motina? Ir gintaro rūmai, iki šiol nepatyrę žmogaus kvėpavimo,

nejutę moters odos, kraujo tėkmės, plaukų švelnumo. Kas pakeičia gintaro rūmus?

VILIJA. Gal tai, ką ji atsineša.

REŽISIERIUS. Galbūt. Sakyk, Vilija, ką ji atsineša?

VILIJA. Ar senovės lietuviai neturėjo naminių dievų, deivių, dievukų? O jeigu ji pasiimtų juos su savim?

REŽISIERIUS. Taip.

VILIJA. O jeigu ji juos pasiimtų su savim.

REŽISIERIUS. Taip, taip! Koks gražus vaizdas. Vieniša mergina, apsigaubusi baimės nuometu svetimam jūros dugne, atskleidžia išslėptą, ištausotą namų dalelę. Prisiminkit, ką tada jiems reiškė namai. Pasijust be namų, tai beveik numirt. *(Pauzė).* Ar suprantat, apie ką aš kalbu?

RŪTA. Ne.

REŽISIERIUS. Kur tavo namai?

RŪTA. Mes atsikėlėm į New Jersey iš Baltimorės.

REŽISIERIUS. O kur gyvenot prieš tai?

RŪTA. Pensilvenijoj.

REŽISIERIUS. Dar prieš tai?

RŪTA. Aš nebeatsimenu. Mano tėvą vis kilnojo.

REŽISIERIUS. Kur tu gimei?

RŪTA. Ligoninėj. *(Visi juokiasi).* Mes turėjom daug namų.

REŽISIERIUS. Namai — žemė, šaknys . . .

JONAS. „Šaknys!" Aš netikiu savo ausim!

REŽISIERIUS. Jonai?

JONAS. Tie jūsų žmonės, su savo namais — kaip ridikėliai ar burokai, aplipę žemėm, šaknys velkasi, kaip uodegos!

VITAS. Šakninės būtybės iš tolimos planetos!

JONAS. Taip, Vitai! Žmones ėdantys šaknoidai užpuola pasaulį. *(Jis vaizduoja „būtybę su šaknim". Prie jo prisideda VITAS).* Rimai, prie mūsų! Visi! Šaknoidų maištas!

VILIJA. Kvailiai!

(RIMAS, neapsispręsdamas, žengia žingsnį jų pusėn.

AUDRONĖ pastveria jo ranką. Jis sustoja, žiūri į ją. AUDRONĖ staiga susigėsta savo impulsyvaus gesto ir paleidžia RIMO ranką. Jis nebeina prie VITO ir JONO.)

REŽISIERIUS. Tavo maištas išgaravo, Jonai.

JONAS. Jūs dar pamatysit!

REŽISIERIUS *(Šaltai).* Užteks. Apie tai turėsim daug kalbėtis. Rytoj. O dabar namo.

RIMAS. Namo? Į kuriuos namus? Aš dar nesuprantu . . .

VITAS. Valio! Pagausiu trečią kėlinį hockey rungtynių. *(Jis išeina).*

REŽISIERIUS. Rytoj kalbėsim apie namus. Vilija pasilieka.

RŪTA *(JONUI, reikšmingai).* Eglė ir Žilvinas . . .

MOTINA *(REŽISIERIUI).* Ar jums dar reikės manęs?

REŽISIERIUS. Ačiū, ne. Mudu su Vilija padirbėsim su dievuliukais. Neilgiau valandos.

RŪTA *(JONUI).* Valanda su gyvate numero uno. Per valandą galima daug padirbėt.

REŽISIERIUS *(MOTINAI).* Nesirūpinkit. Aš ją pristatysiu į namus.

JONAS. Tokia jo tvarka. Jis mus paleis, kiekvieną naktį, ir pasiliks su ja.

RŪTA. Taip, berneli, čia pakastas žaltys.

JONAS. Ar nesupranti? Tas pat vaidinimas, nuo pasaulio pradžios. Jie. . . jis pasilaiko sau, ko jis geidžia, per amžius. . .

RŪTA. Vargšas Jonas. Žaltys tave tikrai sutvarkė. Aš net nebesuprantu, apie ką tu kalbi. See you later, percolator. *(Išeina)*

JONAS. Žaltys Žilvinas miršta pabaigoj. Pabaiga geriausia tos žvynuotos pasakos dalis. *(Išeina).*

MOTINA *(REŽISIERIUI).* Labąnakt . . . Vaikai, eime.

VITAS. „Vaikai"?! *(nuduodamas įsižeidusį).* „Vaikai?!" *(Eina paskui MOTINĄ).*

AUDRONĖ *(eidama, RIMUI).* Kur tu gyveni?

RIMAS *(eidamas, AUDRONEI).* Kur tavo namai?

RŪTA *(patraukia AUDRONĘ prie savęs, patyliukais).* Pasilik ir pasislėpk.

AUDRONĖ Ar aš?

RŪTA. Taip, tu. Žiūrėk, ką jie darys.

AUDRONĖ *(žiūrėdama į išeinantį RIMĄ).* Aš bijau . . .

RŪTA. Ar tau neįdomu?

AUDRONĖ. Taip . . . ir ne.

RŪTA. Jei nepasiliksi, aš viską papasakosiu Rimui.

AUDRONĖ. Ne!

RŪTA. Apie pieną su vanilija ir kraujo lašelį.

AUDRONĖ. Prašau!

RŪTA. Dar daugiau, kiekvieną smulkmeną, kur man papasakojai. Pasiliksi?

AUDRONĖ. Taip . . .

RŪTA. Žinai kur mane rast. *(Išeina).*

(AUDRONĖ, padvejojusi, pasislepia už uždangos scenos gilumoje).

REŽISIERIUS. Pagaliau! Aš seniai bebuvau toks nekantrus! Vilija, tu Eglė. Tu atvykai į gintaro rūmus. Dabar tu viena. Per bangas, per gelmes tu atsinešei savo dievukus.

VILIJA *(atsiklaupia, ištiesia rankas prie grindų).* Mano rūpintojėliai . . .

REŽISIERIUS. Mane ištikimai atsekę į jūros dugną . . .

VILIJA. Padėkite man . . .

REŽISIERIUS. Kaip namuose padėdavot . . .

VILIJA. Globokit mane . . .

REŽISIERIUS. Kaukai . . .

VILIJA. Mano mieli kaukeliai . . . Kaip jie atrodo?

REŽISIERIUS. Mažiuliukai, mirusių vaikų vėlės . . .

VILIJA. Mano broliukas mirė penkių savaičių . . .

REŽISIERIUS. Įvesk jį į patį vidurį, švelniai. *(Klaupiasi šalia jos, prie „dievukų").* Kartais jie nematomi. Nuplyšę, dryžuotais drabužiais, kaip vaikai konclageriuose. Ar kada matei vaikų nuotraukas konclageriuose?

VILIJA. Ne . . .

REŽISIERIUS. Aš mačiau, dar vaiku būdamas; patsai save mačiau. Girdėjau jų pasakojimus — sugrįžusių, išaugusių. Ir apie tuos, kurie niekad nebesugrįžo.

VILIJA. Kaip jie elgiasi, tie kaukeliai?

REŽISIERIUS. Jie ištikimi, bet labai jautrūs. Tereikia tik smulkmenos ir jie pagalvoja, kad nepageidaujami, ir išeina.

VILIJA. Vargšai kaukeliai . . .

REŽISIERIUS. Būk atsargi, neužgauk jų jūros dugne. Jie išeina, kaip išvaromi, verkdami ir dejuodami. Pamėgink juos įsivaizduot. Naktį, su ryšulėliais ant pečių dryžuotais rūbeliais braukdami šlapią žolę, atsargiai, kad nepažadintų miegančių kirminiukų, jie kiūtina pro mėnesienos kupinas varpas . . .

VILIJA. Jūs taip gerai juos pažįstat.

REŽISIERIUS *(tyliai)*. Nepamiršk, ir aš išėjau iš namų . . . *(Papurto galvą)*. Grįžkim prie tavęs. Dabar svarbiausia dievaitė, šventoji Gabija.

VILIJA. Ugnis?

REŽISIERIUS. Šviesa, šilima, palaima. Ją reikia įžiebt, žengiant į naują gyvenvietę. Kiekvienoj troboj sava, ypatinga ugnis.

VILIJA. Bet aš bijau.

REŽISIERIUS. Kas bijosi — Vilija ar Eglė?

VILIJA. Eglė bijosi. Prieš įžiebiant Gabiją, ją apima baimė.

REŽISIERIUS. Ko bijosi Eglė?

VILIJA. Ji pramato savo ateitį. Čia bus jos namai. Ir ją apima baimė, kad Žilvinas jos nepaliktų. Vandenynai tokie platūs, tiek daug pagundų.

REŽISIERIUS. Čia ir jo namai. Jiedu sukuria savo namus.

VILIJA. Vėliau Eglė jam patikės savo baimę. Ką Žilvinas jai atsakys?

REŽISIERIUS. Kad niekas jų neišskirs.

VILIJA. Net ir mirtis?

REŽISIERIUS. Net ir mirtis. *(Jis įžiebia žiebtuvėlį ir pastato*

ant grindų. Scena aptemsta ir tik juodu gaubia šviesos ratas). Vilija . . . *(Pasitaiso).* Egle, mudu sukūrėm savo namus! Svetima, šalta erdvė tapo šventa, įgavo prasmę! Jūrų dievai, nustebę, klausosi teliuskuojančiom ausim marių dugne. Visa marių gyvūnija pradeda keistis — stebuklinga evoliucija! — nes ten pirmą sykį dega Gabija; ten alsuoja, liepsnoja niekad ten nebuvęs, niekam nežinomas žemės, žmonių kūrinys — MEILĖ! *(Jis pašoka).* Vilija, spektaklis jau yra! Jo tema bus meilė! Pagalvok, toje jūrų visatoje žalčiai grobdavo merginas nuo neatmenamų laikų. Aukojama nuotaka visad likdavo išduota, tragiška auka; žaltys buvo įkalintas savo vaidmeny — velniškas niekšas. Bet dabar jie sulaužo taisykles. Visame senų senoviniame pasaulyje nebuvo meilės — vienatinio asmens meilės vienatiniam asmeniui. Eglė ją padovanoja Žilvinui, Žilvinas Eglei — pirmą sykį žilų žilame pasaulyje. Dievai, nustebinti, užsirūstina; žmonės sutrinka. Meilė, tokia meilė. — Skelbianti karą archaiško pasaulio įstatymams, pačiai visatos sąrangai.

REŽISIERIUS . . . *Jų* meilė! *(Jis pakelia VILIJĄ nuo grindų, paima jos rankas).* Vilija, tu man davei jau antrą didelę dovaną.

VILIJA. Kas buvo pirmoji?

REŽISIERIUS. Atmeni, prieš savaitę tu man priminei scenos grožį. Dabar mane privedei prie meninio sprendimo. Šis duetas puikiai nuskambės scenoje!

VILIJA. Bet aš kalbėjau apie gyvenimą.

REŽISIERIUS. Gyvenimą? Smulkmena! Tu man padovanojai *spektaklį! (Spontaniškai pabučiuoja ją į skruostą. VILIJA nusisuka, slėpdama išsiveržuasias ašaras).* Vilija, kas tau? Neverk, kvailute. Džiaukimės tavo dovana. Meno dovana mudviem. *(Apglėbia jos pečius, raminda-mas ją. Scenos gilumoje, iš už uždangos, pasirodo smalsios AUDRONĖS akys).*

Uždanga

KŪRYBOS LAISVĖS KAINA

Pastabos V. Kubiliaus studijos apie K. Borutą proga

BRONIUS VAŠKELIS

Gyvena tas, kuris — kovoja.
. . . nueisim ir mes gal į dugną,
bet drąsą paliksim ateinančiai kartai.
Kazys Boruta

1970-76 m. Lietuvoje išleistas Kazio Borutos darbų dešimtatomis, 1978 m. Valerijos Vilnonytės sudaryta *Kazio Borutos bibliografija*, o 1980 m. išėjo Vytauto Kubiliaus monografija *Kazio Borutos kūryba*. Tai ne eilinis įvykis lietuvių literatūriniame gyvenime. Nepriklausomos Lietuvos, karo ir pokario literatūroje Boruta pasižymėjo kaip spalvingas ir talentingas rašytojas, o savo maištingu ir dramatišku gyvenimu išsiskiria kaip viena unikaliausių mūsų tautos asmenybių.

Borutos (1905-1965) gyvenime apstu prieštaravimų, kontroversijų, daugiau pralaimėjimų negu laimėjimų. Į literatūrinį gyvenimą Boruta įžengė 1925 m. su protesto ir maišto šūkiais, nukreiptais į to meto demokratinę valdžią ir miesčionėjančią visuomenę. Po 1926 m. gruodžio 17 perversmo jis stojo į atvirą kovą su valdžia. Pralaimėjo. Pabėgo į užsienį. Bastėsi pusbadžiu emigrantu Latvijoje, Austrijoje, Vokietijoje. Atsižadėjęs politikos, 1931 m. pasišventė vien kūrybiniam darbui. Kalėjimai, kova dėl kasdienės duonos, karai ir okupacijos glamžė, laužė išdidų ir principingą Borutą. Jis ne kartą buvo priverstas palinkti gyvenimo vėjuose, bet nesileido į kompromisus savo kūryboje. Iš karo ir vokiečių okupacijos išėjo laimėtoju: išsinešė savo kūrybos šedevrą — *Baltaragio malūną*.

Pokario metas — Borutos Waterloo: pasmerktas, kalintas, be rašytojo vardo ir galimybių kurti praėjo ilgas kalvarijas. Nevalia buvo jo vardo minėti viešajame gyvenime. Tačiau Boruta prakentė negando ir nedalios metus ir vėl grįžo į kūrybą, kaip tremtinys į gimtąją žemę. Buvo įvesti nauji gyvenimo reikalavimai ir naujos meninės kūrybos sampratos; Boruta turėjo keisti save, o ypač savo ankstyvesniąją prozą. Deja, nepajėgė pakilti į pirmykščias savo kūrybos aukštumas.

Borutai buvo prikergiamos įvairios etiketės: eseras, socialistas, socialfašistas, bolševikas . . . Kai kam atrodė, kad jis blaškėsi nuo vienos ideologinės grupės prie kitos, neturėdamas pastovios ir nuoseklios pasaulėžiūros, vis nesurasdamas savo vietos gyvenime. Kiti matė jį kaip individualistą, neįtilpstantį nei į vieną to meto ideologinę grupuotę. Viena liko aišku — Boruta visuomet buvo kairus. Tačiau su kairiaisias keliavo iki tam tikros ribos. 1927 m. Rygoje politiniai pabėgėliai, daugumoje plečkaitininkai, susidėjo su lenkų saugumu prieš Lietuvos valdžią. Boruta protestuodamas išėjo iš politinių pabėgėlių suvažiavimo. Ėmus trečiafrontininkams garbinti svetimus dievus, Boruta, jų organizatorius ir net pradinis ideologas, nuo jų atsiribojo. 1940-41 metais nuo kairiųjų — sovietinės valdžios Boruta stengėsi, nors ne visuomet sėkmingai, stovėti kiek galima atokiau.

Į literatūrą Boruta atėjo tikėdamas revoliuciniu rašytojo pašaukimu ir meninio žodžio aktinga galia. Jam atrodė, kad jo kūryba sugriaus kalėjimus, išraus vargą, atvers vieškelius į šviesų, laisvą brolišką gyvenimą. Vėliau suprato, kad tai ne poeto, o politiko ir publicisto uždavinys. Tik niekuomet nedvejojo savo pasirinktąja rašytojo profesija. Jo kūryba šokiravo miesčioniškąją visuomenę, gąsdino ir dar tebegąsdina valdančiuosius. Eilių rinkinėlis *Kryžių Lietuva* (1927) buvo uždraustas platinti Lietuvoje. Už apysakos *Namas Nr. 13* (1928) platinimą Lietuvoje grėsė 5000 litų bauda. Ši

apysaka tiek grėsminga, kad neįleista į Borutos raštų dešimtatomį. *Baltaragio malūnas* (1945) taip pat buvo ilgus metus negaunamas bibliotekose.

I

Bevartant V. Kubiliaus monografiją apie Borutą blykteli mintis: pagaliau Boruta ir jo kūryba sulaukė reikiamo literatūros mokslininko ir kritiko dėmesio. Tiek rašytojui — Borutai, tiek literatūros kritikui — Kubiliui nestokoja nei talento, nei drąsos.

Sprendžiant iš Kubiliaus darbų, jį masina vilkduobėti, aštriabriauniai, mažai važinėti arba jau užžėlę keliai. Todėl nenuostabu, kad Borutos kūryba susilaukė kaip tik Kubiliaus plunksnos.

Kubilius (g. 1928) atėjo į kritiką nutryptu pokaryje keliu su „revoliucinių poetų" tyrinėjimais ir apybraižomis apie Janonį, Tilvytį. Iš tradicinių pokario kritikos pravėžų jis išsimušė su rinkiniu *Naujų kelių ieškant* (1964), nagrinėdamas jaunųjų poetų pasireiškimus, novatoriškumo ir „intelektualinės poezijos" ypatumus. Itin savitai aptarė Borutos, Binkio, Putino ir Sruogos poeziją. Neapsiribodamas vien tik to meto lietuvių bei rusų literatūra, Kubilius tyrinėjo tokius „buržuazinius" rašytojus, kaip Baltrušaitis, Kirša, Mačernis, paruošdamas įvadinius straipsnius jų kūrybos rinktinėms. Paskutiniu dešimtmečiu išspausdino visą eilę kruopščiai paruoštų, išsamių straipsnių apie atbalsius ir poveikį lietuvių literatūrai tokių pasaulinio garso rašytojų, kaip Bobrovski, Baudelaire, Briusov, Dante, Goethe, Ibsen, Maupassant, Whitman. Gilų Kubiliaus literatūros pažinimą byloja straipsniai apie lietuvių literatūros modernistines sroves bei kryptis, jų stilistikos bei poetikos būdingumus. Jo stambiausia studija iki šiol buvo *Salomėjos Nėries lyrika* (1968). Kubilius, pasakyčiau, išlaisvino romantinės pasaulėjautos poetę, prievarta pastatytą greta realistų, kaip Donelaitis ir Žemaitė. Monografija apie Borutą — nauja Kubiliaus literatūrinio darbo pakopa.

Kubilius kartas nuo karto periodikoje sušukdavo, kaip toje pasakoje: karalius nuogas! Romius piliečius nustebindavo, autoritetus papiktindavo. Kubilių kaltindavo, kritikuodavo ir kurį laiką net izoliuodavo. Tačiau, kitiems pasivijus į ateitį nušuoliavusį Kubilių, viskas aprimdavo.

Pirmas toks Kubiliaus šoktelėjimas į ateitį buvo 1953 metais, kada jis iškėlė ano meto poezijos šabloniškumą, lėkštumą ir žinomų tiesų ir šūkių eiliavimą.*(1) Tiesa* reagavo griežtu straipsniu „Formalizmo atrūgos". Literatūriniame gyvenime Kubilius tapo bjauriuoju ančiuku. Tik pasmerkus „bekonfliktiškumo teoriją", Stalino kultą, ir kritikams prašnekus kubiliškai apie anuometinę poeziją, 1956 m. Jonas Lankutis rašė, kad Kubiliaus „pavardė dingo iš visų ataskaitų arba buvo minima paskutinėje vietoje. Per eilę metų dirbtas didelis šio literatūrai atsidavusio žmogaus darbas buvo ignoruojamas ir nevertinamas."*(2)*

Kubiliui kritiškai pasisakius 1968 m. dėl naujojo psichologinio romano, audros banga nusirito paprastai miesčioniškai ramiu viešuoju literatūros gyvenimu.*(3)* Diskusijos nuo romano susikoncentravo beveik vien ties Kubilium. Kai kurie romanų autoriai, ano laiko „klasikai", pasipiktinę išėjo ginti savo darbų; ypač deklaravo savo ideologinius įsitikinimus ir aiškino, kokius tikslus romanams jie buvo numatę. Kubilius neatgailavo ir savo nuomonės neatšaukė. Po kurio laiko ir kiti kritikai nebestatė tų romanų ant pjedestalo. Dėl straipsnio „Talento mįslės" (1972) Kubilius turėjo šiek tiek muštis į krūtinę, nors, žiūrint iš tolo, nebuvo

---

1. Vytautas Kubilius, „Kurti kovingą, gyvenimišką poeziją", *Literatūra ir menas*, 1953 rugsėjo 20.
2. Jonas Lankutis, „Už sveiką kūrybinę atmosferą kritikoje", *Tarybinė lietuvių literatūros kritika* (Vilnius, 1980), p. 216.
3. Vytautas Kubilius, „Vidinis monologas", *Pergalė*, 1968, Nr. 5 ir „Psichologinis realizmas plius didelis ‚kažin' ", *Pergalė*, 1968, Nr. 7.

tam pagrindo. Kubiliaus daktarinė disertacija tiek papiktino įtakinguosius, kad jie beveik ištisą dešimtmetį blokavo daktaro laipsnio pripažinimą. Bet ir šį kartą laikas buvo Kubiliaus pusėje.

II

Savo studijoje *Kazio Borutos kūryba* Kubilius komponuoja Borutos — žmogaus ir kūrėjo — portretą iš trijų dalių: socialinė ir kultūrinė aplinka, poeto asmenybė ir jo kūryba. Šakota, dinamiška Borutos asmenybė ir romantišku nerimu persismelkusi kūryba iki šiol atgrasė literatūros kritikus nuo gilesnių studijų, o Kubilių, atrodo, kaip tik tai ir patraukė. Čia jis atrado pakankamai erdvės ir gylio išsitiesti visu ūgiu, kaip platus eruditas, įžvalgus analitikas ir kruopštus literatūros istorikas, nors būta ir prarajų, akivarų tarybiniam kritikui, nes pilna duobių buvo Borutos gyvenimo socialinė, politinė ir kultūrinė aplinka ir į ją impulsyviai reaguojanti Borutos asmenybė.

Borutos kūrybinis kelias suskilęs į du dvidešimtmečius: 1925-45 ir 1945-65. Tai diametrališkai skirtingi pasauliai ideologiniu, kultūriniu ir visuomeniniu atžvilgiu. Tačiau Borutos gyvenime, be aiškių skirtumų, būta nemažai ir panašių situacijų, įvykių pasikartojimų abiejuose laikotarpiuose. Patys laikotarpiai nesudaro tarybiniam kritikui ypatingesnių problemų: jis vadina juos buržuaziniu ir socialistiniu; buržuazinė aplinka prievartauja ir išnaudoja žmogų, o socialistinė — jį išlaisvina ir jam tarnauja. Sunkumai prasideda, *norint* pritaikyti šią formulę Borutai. Mat, Boruta neturėjo progos pajusti, kad tarybinė santvarka jį išlaisvino bei suteikė lengvesnes kūrybines sąlygas.

Monografijoje matome, kaip pirmame dvidešimtmetyje Boruta be paliovos kovojo su Kubiliaus perdėm negatyviai pristatyta, antižmogiška socialine, politine ir kultūrine Lietuvos aplinka, o antrame — pokario metu, pagal Kubilių,

Boruta grūmėsi daugiausia su savimi. Pirmuoju atveju kalta kapitalistinė sistema, o antruoju — pats Boruta; anot Kubiliaus, kentėjęs ir vargęs dėl savo „karšto būdo, kategoriškų sprendimų ir ambicingo užsispyrimo" (Kubilius, 220).*(4)* Pokario aplinka ir kūrybinė atmosfera suminima tik viena kita bendro pobūdžio fraze. Iš tokio raišo aptarimo vis dėlto išaiškėja, kad Boruta liko Boruta ir pokaryje, o atviriau kalbėti apie tą metą, atrodo, vis dar perankstyva.

Pažymėtina, kad Kubilius pasiekė daugiau, negu normaliai galima tikėtis; atskleidė pagrindinius Borutos charakterio bruožus, jo pasaulėžiūros ir pasaulėjautos ištakas ir raidą. Matome, kaip jaunatviškai nekantrus ir nepakantus, kategoriškas idealistas maištauja prieš gimnazijos, universiteto ir valstybės pareigūnus. Vėliau palaipsniui prisitaiko prie gyvenimo sąlygų; nepermodifikavęs savo principų bei įsitikinimų, suranda modus vivendi su valdžia, cenzūra, leidyklomis. Karo metai neišmuša iš vėžių Borutos, jau įpratusio laviruoti ir suimti save į nagą. Pokaryje Boruta suklumpa. Šabloniški Kubiliaus teiginiai, kaip „rūsti pokario klasių kova", „istorijos vėjai", „Boruta ne viską teisingai suprato sudėtingoje pokario tikrovėje", sugestijuoja kažką tragiško. Kubilius pateikia nuotaikų, minčių, atrinktų iš Borutos dienoraščio, laiškų ir artimųjų prisiminimų detales, iš kurių susidaro Borutos dramatiškų išgyvenimų kontūrai. Tačiau kokios buvo priežastys ir gyvenimo sąlygos, kurios Borutą audrino ir nublokšdavo į psichologines ir kūrybines aklavietes?

Gausi kruopščiai surinkta medžiaga iš spaudos, archyvų ir Borutą pažinusių asmenų ir meistriškai įkomponuota į analizę apšviečia ne vieną Borutos tamsesnę kertelę bei išryškina jo kūrybinį procesą. Neskirstydamas biografijos ir

4. Vytautas Kubilius, *Kazio Borutos kūryba* (Vilnius, 1980), p. 220. Toliau cituojant iš šio leidinio žymima autorius ir puslapis: Kubilius, 220.

kūrybos į atskiras dalis ir nesilaikydamas griežtai chronologinės įvykių ir faktų eigos, Kubilius išgauna įtikinančią, raiškią Borutos asmenybę. Sugestyvus, metaforiškas Kubiliaus stilius ir asociatyvinė studijos struktūra apsaugo nuo monografijų chroniškos ligos — faktų ir įvykių mechaninio pristatymo ir sauso akademinio dėstymo bei vadovėlinio pobūdžio apibendrinimų.

Kubilius ištaiso keletą netikslumų. Juozas Baltušis Borutos raštų dešimtatomio įvade kartoja pokaryje madingus teiginius, kaip pvz., grįžusį Borutą iš emigracijos 1931 m. „buržuaziniai vadeivos" stengėsi „izoliuoti nuo Lietuvos pačioje Lietuvoje. Be teismo, be kaltinimų, tik vėliau ėmę fabrikuoti jam politines bylas ir suruošę teisminius procesus" (I, 11). Pagal Kubilių, Boruta tada nuo ryto ligi sutemų bastėsi panemuniais, dienų dienas praleisdavo tėviškės apylinkėse, šnekėdamas su kaimiečiais. Iš tikrųjų, kaltinimai nebuvo fabrikuoti, o paimti iš socialistų revoliucionierių maksimalistų 1926-30 metų susirašinėjimo archyvo, vokiečių konfiskuoto Karaliaučiuje ir parduoto Lietuvos saugumui už 10.000 litų. Pasirodo, Boruta pabėgo į Rygą, o nebuvo ištremtas, kaip kad ligi šiol buvo skelbiama net rimtuose leidiniuose. Išaiškėja Borutos „organizuotos" leidyklos „Audra" užkulisiai: Borutos trys knygos ir almanachas *Audra* išleisti plečkaitininkų iš Tauragės banko išvogtais pinigais. Pakartodamas parankią frazę, kad „iš literatūrinio darbo pažangiam rašytojui buvo neįmanoma pragyventi" (tokiu atveju K. Korsakas nebuvo pažangus!), Vytautas Galinis teigė, kad Borutai „teko verstis įvairiais atsitiktiniais darbais".*(5)* Pagal Kubilių, Boruta tuo metu kuria, verčia, sutelkęs jaunų rašytojų (V. Montvilą, K. Jakubėną, J. Baltušį, H. Lukauskaitę), ruošia literatūrinius vakarus, kas savaitę jie susirinkę diskutuoja ir išleidžia almanachą *Darbas*.

5. *Lietuvių literatūros istorija*, tomas III, 2 dalis (Vilnius, 1965), p. 405.

Stebina Kubiliaus, kaip literatūros kritiko, naudojimas posakių bei teiginių, tinkančių publicistiniams pampfletams, o ne rimtai mokslinei studijai. Pvz., kalbėdamas apie nepriklausomą Lietuvą, Kubilius rašo: „tironiška valstybė", „valdanti klika ir jos liokajai", „fašistinė diktatūra užspaudžia visus tiesos kanalus", „durtuvų diktatūra stūkso be jokio humanistinio apdaro". Arba, norėdamas sudramatizuoti Borutos bejėgišką situaciją 1927 metais, Kubilius teigia: „Kaip pasipriešinti diktatūros kumščiui, apsiginklavusiam kalėjimais, šnipų tinklu ir beveide biurokratija, šokančia pagal diktatorių dūdelę?" (Kubilius, 62), „fašistinė diktatūra be gailesčio kapojo galvas" (Kubilius, 20). Atrodo lyg kalbėtų ne apie tautininkų, o totalitarinius režimus. Boruta ir kairieji rašytojai Lietuvoje galėjo savo, kad ir išcenzūruotus, darbus spausdinti, gaudavo premijas (Nėris, Cvirka, Boruta) ir nei vienas rašytojas lietuviško „fašistinio režimo" metu nesusilaukė Vytauto Montvilos ar Kazio Jakubėno likimo.

Netikslu taip pat teigti, kad dėl Borutos „valstietiškos stichijos ir anarchistinio maištavimo bruožų" (Kubilius, 119) trečiafrontininkai nebuvo priimti į Proletarinių revoliucinių rašytojų tarptautinę organizaciją. Charkove 1931 m. MORP sekretariato rezoliucija, atmetusi trečiafrontininkų prašymą, kritikuoja *Trečią frontą* ir visus bendradarbius. Jau prieš tai *Balse* (1930, Nr. 6) buvo rašyta, kad trečiafrontininkai yra „smulkiai buržuazinės žiurkės", o anot V. Kapsuko, trečiafrontininkų kairumas ir simpatijos „Sovietų Sąjungai nevertos išvalgito kiaušinio lukšto".*(6)* Sprendžiant iš ano meto pasisakymų *Priekale* ir *Balse*, daugiau buvo nepriimtinas K. Korsakas, negu Boruta.

Svariausia ir įdomiausia monografijos dalis yra Borutos kūrybos analizė. Kubilius plačiai nagrinėja Borutos kūrybines ištakas, sąsajas ir literatūrinį meistriškumą — kon-

6. V. Kapsukas, „‚Trečio fronto' tikrasis veidas", *Priekalas*, Maskva, 1931, Nr. 3-4, p. 96.

struktavimo būdingumus, pasaulėvaizdį ir stilistiką. Per šių atskirų elementų visumą jis atskleidžia pačią kūrybos esmę — meninius savitumus ir vertę. Su erudiciniu pasaulinės literatūros pažinimu atseka Borutos poezijoje ir ankstyvoje prozoje daug ano meto Europos avangardistų stilistinių, tematinių ir dvasinių panašumų ir atbalsių. Aptardamas Borutos kūrybą lietuvių literatūros kontekste, Kubilius itin kūrybingai atskleidžia jos sąsajas su mūsų folkloru, jo elementų transformavimą į daugiaprasmę, dramatišką individualiąją Borutos kūrybą. Ypač tuo pasižymi *Medinių stebuklų* ir *Baltaragio malūno* analizė. Kubilius apsčiai naudoja kontrastingus, spalvingus posakius, metaforiškas ar net hiperbolizuotas frazes, kurios suintriguoja skaitytoją, nors ir ne visada sutinkantį su kritiko teiginiais. Kartais Borutos poezijos ekspresionistinė stilistika ir jaunatviškai maištinga dvasia tiek sužavi Kubilių, kad jis nebekreipia reikiamo dėmesio į kūrinių menines vertybes. Pvz., per 11 puslapių entuziastingai ir įtaigiai interpretuoja žemos meninės vertės eilių rinkinį *Kryžių Lietuva*, o didesnės meninės vertės *Jurgio Paketurio klajonėm* paskiria vos tris puslapius.

Negalima nepritarti Kubiliaus išvadai, kad Boruta yra autentiškos poetinės pasaulėjautos rašytojas, troškęs likti tik poetu, bet su proza, ypač su *Baltaragio malūnu*, pasiekęs savo menines aukštumas. *Baltaragio malūną* Kubilius rikuoja greta Putino *Altorių šešėly* ir Cvirkos *Žemės maitintojos*. Pagrindiniai Borutos kūrybos leitmotyvai esą nerimas, vėtra ir kryžkelė. Dėl kryžkelės, kaip vieno iš pagrindinių, galima suabejoti. Kryžkelė, kaip tokia, yra būdingesnė Borutos gyvenimui ir asmenybei, negu kūrybai.

III

Borutos gyvenimas pokario metu ilgai buvo kaip mėnulio neapšviestoji pusė; gandai, nuogirdos bylojo Borutos skaudžius, dramatiškus išgyvenimus. Dešimtasis raštų tomas —

Kazys Boruta drauge su draugais (1976) ir bibliografija, apimanti 1920-1976, paruošta V. Vilnonytės (1978), pateikia daug faktų ir iš 1945-65 metų. Gaila, kad Kubilius pasinaudojo tik mažyte tos medžiagos dalimi. Pokario metas yra jau subrendusio Borutos — 40-60 metų amžiaus laikotarpis, tai, paprastai, rašytojo brandžiausi metai. Kadangi Kubilius plačiai aprašė 1925-45 metus, o 1945-65-sius vos tepalietė, pabandysime nors provizoriškai pažvelgti į Borutą pokaryje.

1944 m. vasarą Boruta gyvena B. Sruogos bute Vilniuje. Sruogai sugrįžus, 1945 m. gegužį Boruta persikelia į Kauno priemiestį Fredą. Gyvena netoli P. Cvirkos. Abu vaikšto paplūdimiais, kasdien abu drauge keliasi keltu į Kauną. 1945.IX.18 Boruta veda Jadvygą Čiurlionytę ir apsigyvena Vilniuje.

Jau 1944.IX.16 Boruta dalyvauja rašytojų susirinkime, o 1945 metais verčia Šekspyro *Daug triukšmo dėl nieko*, Puškino *Borisą Godunovą*, B. Gorbatovo pjesę *Nepavergtieji* (pastatyta Kaune 1945.V.1) ir įteikia leidyklai R. Rolano *Žano Kristofo* dar prieš karą paruoštą vertimą. Tais pačiais metais Boruta įtraukiamas į *Pergalės* redkolegiją, į rašytojų valdybą ir į Žemaitės 100 metų gimimo sukakčiai paminėti komitetą. Žodžiu, jis aktyviai įsijungęs į literatūrinį darbą.

Audros debesys ima telktis dėl *Baltaragio malūno*. 1945 m. pavasarį rašytojai aptaria šią apysaką, parašytą dar vokiečių okupacijos metu. K. Korsakui ją teigiamai pristačius ir kitiems pritarus, apysakos ištrauka išspausdinama *Pergalėje*, o 1945 m. rudenį — visa apysaka išleidžiama atskiru leidiniu. Kritikai ir literatūros žinovai įtartinai tyli. Pirmas knygą sukritikuoja G. Zimanas, *Tiesos* redaktorius ir marksizmo-leninizmo katedros vedėjas, prisidengęs V. Rudmino slapyvardžiu, straipsnyje „Suprietarinta literatūra" (*Tiesa*, 1945.XI.25). Prie Zimano prisijungia *Pergalė* (1946 Nr. 4), redaguojama J. Baltušio; redakcijos vardu įsakančiai ragina „bolševikiniu kritiškumu" vertinti Borutos *Baltaragio*

malūną ir kitų rašytojų išspausdintus kūrinius. Trečias išeina P. Cvirka, rašytojų sąjungos pirmininkas. Straipsnyje „Ilgiau tylėti negalima!", išspausdintame *Literatūroje ir mene* (1946.VII.21), redaguojamame J. Šimkaus, priekaištauja rašytojų vadovybei, kad ji „neišnaudojo progos visuomeninei rašytojų opinijai mobilizuoti" ir nesukritikavo knygų, „pelnytai susilaukusių griežtai neigiamo įvertinimo". Kaip pavyzdžiu Cvirka tesumini vieną knygą — *Baltaragio malūną*. Po šių ano meto kultūrinį gyvenimą vairuojančių asmenų pasisakymų *Baltaragio malūnas* ir Boruta, bent oficialiuose sluoksniuose, ilgai lyg ir nebeegzistuoja. Maždaug po 12 metų pirmą žingsnį *Baltaragio malūno* reabilitavimui, berods, padarė A. Venclova, tuometinis rašytojų sąjungos pirmininkas, pareikšdamas, kad „vargu ar buvo vertas pasmerkimo ir K. Borutos ‚Baltaragio malūnas' ".*(7)*

Boruta suimamas 1946.III.17 ir XI.20 nuteisiamas 5 metams. Iki šiol nepaskelbta suėmimo aplinkybės. Nežinia, kuo jis buvo kaltintas. Nuteistas buvęs „pagal RTFSR baudž. kodekso str. 58-12".

Pagal žinias, pasiekusias šį kontinentą, Borutą suėmę atėjusį į O. Lukauskaitės-Poškienės butą, kuriame saugumo pareigūnai, ją suėmus, kurį laiką budėję. Teismo metu išaiškėję, kad Poškienė rengusi kažkokį memorandumą popiežiui dėl ano meto padėties Lietuvoje. Poškienė jį parodžiusi Borutai ir savo draugei, irgi rašytojai, kuri painformavusi apie tai saugumą. Poškienės planams Boruta nepritaręs ir net ją perspėjęs, kad tai neverta rizikos, bet jis niekam apie tą memorandumą neprasitaręs. Taip pat, kaip Borutos įkalčių dalis, esą, buvę Borutos privatūs pasikalbėjimai su dviem savo draugais rašytojais.

Boruta kalėjo Vilniuje (nuolatinių žmonos pastangų dėka nebuvo išsiųstas į Rusiją). Kol kas nėra konkretesnių ir patikimesnių žinių apie Borutos — kalinio dienas. Cirkuliuo-

7. Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai* (Vilnius, 1958), p. 165.

ja gandas, kad kurį laiką vežiojęs plytas ir cementą prie statybų. Kalėjime Boruta negalėjo dirbti jokio literatūrinio darbo. 1946-49 metais buvo išspausdinti Rolano *Žano Kristofo* trys tomai, Borutos išversti dar 1933-35 metais Kauno kalėjime. Deja, vietoj Borutos nurodytas vertėju V. Šiugždinis, tikrumoje buvęs tik specredaktorius. Pasak Leono Gudaičio, Boruta „dėl to pakankamai sielojosi".*(8)* Be to, kalinys Boruta už ankstyvesnį katorginį darbą negavo net honoraro. 1949.I.25 Boruta amnestuojamas, patenkinant jo prašymą, įteiktą 1946 metais. Tris metus iškalėjus, 1949.III.17 jis išleidžiamas į laisvę.

Didysis Borutos rūpestis buvo sugrįžti į literatūrą ir vėl tapti rašytoju; kurti Borutai buvo būtina, kaip ir kvėpuoti. Ir ėjo, ir klupo, ir vėl kėlėsi sugrįžimo kelyje, kol 1957 m. buvo pripažintas tarybiniu rašytoju.

1949 m. pavasarį Boruta įrašo į dienoraštį: „kas bus, tas bus, daugiau niekas manęs iš pusiausvyros neišves". (X, 33).*(8a)* Jam būnant kalėjime gyvenimas nuėjo į tolį verpetais ir vėtralaužomis. Norėdamas jį pažinti, Boruta metasi į patį ano meto gaiviališkiausią sūkurį — vasarą lanko steigiamus bei įsteigtus kolūkius Prienų rajone. Tuojau parašo apybraižą „Sukilusios lygumos", atrodo, viską pateikdamas pagal to meto reikalavimus: kuo juodžiausiai kaimo praeitį, entuziastingai dabartį — kolūkinamą kaimą, žengiantį į komunistinę ateitį. Deja, apybraižos niekas nespausdina.

Atsimušęs į realybės sieną, kelis metus Boruta nebebando jos pramušti. 1949 m. rudenį rašo pastabas sau: „Viską į šalį. Susispausti, pasirūpinti kuru ir daržovėm. Kaip nors išlaikysim" (X, 33). Atsigręžia į tautos praeitį: nusprendžia baigti herojinę istorinę dramą „Skardupių giria", pradėtą dar 1941 m. Po penkių dienų skundžiasi: „Daug sumanymų,

8. L. Gudaitis, „Tvirtybės šaltinis", *Plunksna ir ugnimi* (Vilnius, 1974), p. 115.

8a. *Kazio Borutos raštai* (Vilnius, 1970-76), t. 10, p. 33.

pasiruošimų, o rezultatų jokių. Juo toliau, juo didesnė apatija, nenoras, susipynęs su nerimu, skaldymasis ir nervinimasis ir beviltiškas grimzdimas į pasąmonę" (X, 33). „Tik griežtas ir sistematingas susiėmimas į rankas gali išgelbėti. (. . .). Kiekvienai savaitei užbrėžti kūrybinį uždavinį, kurį vykdyti, nieko nepaisant, — rašyti, nors ir visai nesirašytų" (X, 34). Ką kuria — nežinia, bet, gindamasis nuo bado, verčia vokalinius tekstus B. Grincevičiūtės repertuarui.

Praeina 1950-ieji, 1951-ieji metai. Nėra nei žinutės, ką Boruta dirbo. Tik 1952 m. rudenį rašytos pastabos sau liudija, kad Boruta buvo kūrybinėje aklavietėje; netikėjo, kad ką nors pasieks, bet vis tiek užsispyrusiai dirbo. Priešpietį skyrė „savo darbui" — kūrybai, o pavakarę — uždarbiams. Kūryba — baigti istorinį romaną „Sūduoniai", rinkti medžiagą apie tokius, kaip pats Boruta, maištinguosius — Stuoką, Sierakauską, Mackevičių, Kalinauską; uždarbiai — įvairūs vertimai.

1953 m. vasarą užregistruoja pirmąją pokario meto savo kūrybos kregždę: „Netikėtai gimė pasakos" (X, 34). Perrašinėja, taiso savitai perkurtų 12 pasakų-poemų. „Tai sakmių grandinė iš tautos (aisčių) gyvenimo dramatiškų momentų. Kiekviena sakmė išbaigta kaip vienetas. Visas sakmes jungia bendra idėja — žūtbūtina kova dėl tautos gyvybės" (X, 35). Tuo pačiu metu dirba prie apysakos, vėliau pavadintos *Sunkiais paminklais,* apie skulptoriaus Vinco Grybo tragišką likimą. 1954 m. bando užbaigti istorinį romaną „Pašešupiai prieš perversmą", bet net neįpusėjęs atidėjo į šalį. „Kad juos kur devyni velniai!", — komentuoja dienoraštyje. (X, 35).

1950-54 m. laikotarpis — nuo kūrybinio gyvenimo atitverto, bevardžio rašytojo metai. Daugiausia Boruta prasėdėjo versdamas A. Tolstojaus, Šilerio, Šekspyro, Korolenkos, Uspenskio ir kt. darbus, bet jie buvo išspausdinti nenurodant vertėjo pavardės, arba vietoj tikrojo vertėjo — Borutos buvo duodamos J. Lukšos, J. Baltušio ir kitų, iš tikrųjų tik redagavusiųjų, cenzūravusiųjų Borutos vertimus, pavardės.

Boruta ateina iš „nebūties" 1955 m. su eiliuotų pasakų rinkiniu *Dangus griūva*, išspausdintu jau Borutos pavarde. Taip pat išspausdinamas dokumentinės apysakos *Sunkūs paminklai* vienas fragmentas. Pavasarį su P. Pakarkliu jis lanko istorines Lietuvos vietoves, o rudenį su rašytojų grupe vyksta į Ad. Mickevičiaus gimtinę. 1956 m. dirba prie *Sunkių paminklų*, kontaktuoja rusus — vertėjus su viltimi, kad išverstų jo pasakų rinkinį *Dangus griūva* ir galbūt jo eiles bei poemas. Borutos eilių ir poemų naujas leidimas Lietuvoje buvo numatytas išleisti 1957 m. (išėjo 1964 m.). Numato parengti rinktinėmis knygomis lietuvių stebuklines pasakas ir padavimus. „Bet, nepaisant to, kad esu surinkęs gausybę medžiagos, leidykla nuo šito darbo mane nušalino, pareikalavusi aktualesnių knygų" (X, 364).

1957-tieji — Borutos didelių pergalių ir didesnių vilčių metai. Jis priimamas į rašytojų sąjungą, *Pergalėje* spausdinama apysaka „Sunkūs paminklai", *Genyje* — „Jurgio Paketurio klajonių" fragmentai. Leidykla ketina dar 1957 m. išleisti *Medinių stebuklų* (1938) antrą laidą. Boruta užbaigia *Baltaragio malūno* kino scenarijų, o pačią apysaką bando priartinti prie socialistinio realizmo reikalavimų, nes kitaip neįmanoma išspausdinti. *Baltaragio malūno* originalą pasiunčia Z. Kulmanovai, kritikei ir „Goslitizdato" redaktorei su viltimi, kad ji išvers į rusų kalbą ar bent pagelbės išspausdinti rusiškai. Deja, apysaka perredaguota išspausdinama rusiškai tik po Borutos mirties, 1966 m.

Susidariusią situaciją Boruta vertina labai realiai. „Taip jau man viskas susiklostė, — rašo Boruta Z. Kulmanovai 1957 m., — kad viena koja stoviu praeityje, — 20 darbo metų, — o kita koja noriu tvirtai atsistoti, nepaisydamas didelių kliūčių, naujovėje, nors iš esmės mano kūryboje nėra diametralaus atotrūkio tarp ‚praeities' ir ‚naujovės', bet yra, deja, dešimties metų darbo pertrauka". (X, 353). Viena iš tų „didelių kliūčių" yra tai, kad būtinai reikia perdirbti tik ką *Pergalėje* pasirodžiusius „Sunkius paminklus", norint išleisti

atskira knyga. Perdirbinėdamas *Baltaragio malūną*, jį išplečia — įveda naują personažą. Bet aplamai perdirbinėjimo darbas užsikerta. Anot Borutos, su ta „redakcija išsišokau". Įstringa Maskvoje ir jo pasakų išleidimas rusiškai.

1957 m. rudenį Boruta rašo vieną po kitos pastabas sau: „Tuščiai, berneli, nesinervink. Nebe jaunystė — viskas su saiku. Per daug neužsibrėžk, ramiai gyvenk ir dirbk". „Tik su nieku nesipyk!" „Iš ryto eik bent pusvalandį pasivaikščioti! Gal ir tesėsi!" (X, 36-37).

1958 m. žiemą suserga, gydosi Druskininkuose, gegužės mėnesį — Jaltoje. Liepos pradžioje keliauja po rytinę Vilniaus krašto dalį, rugsėjį — po pietinę. Vėl suserga. Atostogauja kelias savaites Palangoje. Rugsėjį nuvyksta į savo namuką Pajiesyje, netoli Kauno, o gruodžio pradžioje — jau Baku mieste ir tikisi pakeliauti po Kaukazą.

Kankinamas ligų, nemigos ir neurozių Boruta vis dažniau galvoja apie save: „nedaug gal liko gyventi, o daug padaryti" (X, 37). Prisipažįsta, kad niekuomet nebuvęs politikas, o „tiktai poetas, dažnai susipainiojęs laiko prieštaravimuose ir dėl savo tiesaus būdo persekiojamas" (X, 39). „Nereikėjo man imtis visai prozos. (. . .). Ką daryti su proza? Panaikinti jos negaliu, ištaisyti sunku, o ji turėtų būti tiktai lyrikos komentarai" (X, 40). Jam pačiam aiškus gyvenimo tikslas: „būk poetas ir ieškok žmogaus grožio" (ten pat). „Reikia kovoti už meną, už poeziją, už tikrą žmogų. Ir dabar — kaip tik daugiau ir su didesne aistra, negu kitais laikais!" (X, 44).

Savo 53 metų gimimo sukaktuvių dieną (1958.I.6) Boruta įrašo į dienoraštį turbūt svarbiausią pokario sprendimą: „Gana laiko duoklės! Ruošk knygas tokias, kokias norėtum būsimoms kartoms palikti" (X, 37). „Kakta sienos nepramuši, bet vienintelė išeitis: bent senatvėje, jei ką darai, daryk gerai, kad sąžinė negraužtų" (X, 39).

Prieš pesimizmą, neurozes, kūrybines nesėkmes efektingiausia, esą, „kuo daugiau judėt, važinėt, daryti užrašus, išsijungti iš vidaus pasaulio, dėmesį kreipti į išorinius

reiškinius ir t.t. Kovoti iš paskutiniųjų, juk — arba arba!" (X, 42). Jis slopina savo abejones ironija: „Tai jau, imsi ir nerasi temos ir santykio su savim ir tikrove" (ten pat). Ateinančią 1959 m. vasarą numato kuo daugiau laiko pašvęsti savo krašto ir savo tautos pažinimui: „Sugrįžt į savo gimtinę ir pereit nuo Liudvinavo ligi Daukšių, nuo Dovinės ligi Buktos skersai ir išilgai, ir parašyti knygą su visu nuoširdumu nuo senų atsiminimų, visų pergyvenimų ligi paskutinių dienų, visa raida, tragedijomis ir dramomis. Tai bus tikra knyga ir gal paskutinė" (X, 41).

Tuo tarpu taiso bei perrašinėja savo senus eilėraščius ir likusiu laiku perdirbinėja apysakas: *Sunkius paminklus, Baltaragio malūną* ir *Medinius stebuklus.* Gražiausius planus ir tvirčiausius sprendimus suėda šios trys apysakos, besigrumiant su savimi, su leidyklomis ir su „neklaužadomis" personažais, kurie niekaip nepaklusta socialistiniam realizmui.

Patekęs į aklavietę su viena apysaka, Boruta griebia kitą. Po milžiniškų, bet nesėkmingų bandymų meta ją ir perdirbinėja trečiąją. 1959 m. prieina išvados: „Senųjų savo raštų neperdirbsi kaip praėjusio savo gyvenimo, — reikia pasitenkinti tiktai perredagavimu", bet, kaip Kubilius taikliai pastebėjo, visvien „kiekvieną knygą išardo kone iki pamatų ir vėl iš naujo perstatinėja" (Kubilius, 221). Mat, stengėsi iš paskutiniųjų surasti aukso vidurį — patenkinti ir save, ir leidyklą.

Praradęs viltis surasti modus vivendi su leidyklomis Lietuvoje, „kur tiek šabloniškumo ir kliūčių", Boruta vėl koncentruojasi į Maskvą. 1958 m. pradžioje Z. Kulmanova sutinka versti *Medinius stebuklus.* Pridaręs „begalę eskizų", Boruta laukia iš jos patarimų ir tikisi iki gegužės užbaigti. Žada pasiųsti taip pat jai *Sunkius paminklus;* anot jo, „och, kokie jie man sunkūs ir prakeikti, velniai juos griebtų! — tai pusiau monografija, pusiau apysaka ir, tikriausiai, nelabai vykusi, tačiau nieko taisyti nesirengiu" (X, 356). Boruta

prašo Kulmanovos, kad ji parašytų recenziją apie *Medinius stebuklus* leidyklai „Sovietskij pisatel", leidyklai Vilniuje ir jam pačiam. Jau gegužį viltingai rašo: „ligi rudens atiduosiu Maskvai apysakų rinktinę. O su vietine (Vilniuje — B.V.) leidykla — pažiūrėsim, kad nereiktų nervintis, kuo nuošaliau laikysimės" (X, 359). Perdirbinėja *Baltaragio malūną* ir *Medinius stebuklus*. Itin jam sunku su *Mediniais stebuklais*. Save drąsina ir moko: „pašalinti vaikėziškumą ir bendrybes. Braukyti be gailesčio. (. . .). Mesti lauk visokį schematiškumą, nuoširdžiai kalbėti. (. . .). Rašyk kaip poetas apie save, tiktai kitose situacijose" (X, 39). „Braukti visą šlamštą, velniop realizmą, duoti apibendrintą epochą ir prieštaringose situacijose besiblaškančio menininko vaizdą" (X, 41). 1958 m. rudenį nepatenkintas nauju *Medinių stebuklų* variantu: „Tokių negalima iš naujo spausdinti ir būsimoms kartoms palikti" (X, 43). 1959 m. vidurvasaris, o Boruta dar nebaigęs nei *Baltaragio malūno*, nei *Medinių stebuklų*. Skundžiasi, kad nespausdina jau perdirbtos apysakos „Sunkūs paminklai": „ir tegu — galima atiduoti polit. leidyklai kaip apysaką — apybraižą, o pats užsiimk eilėmis, pasakomis ir naujomis temomis, kur gali nuoširdžiai kalbėti su savo kraštu" (X, 46). Išspausdinama apkarpyta pasakų rinktinė *Dangus griūva* rusiškai, bet Boruta susijaudinęs rašo vertėjui Levui Ozerovui dėl „autoriaus žodžio" pakeitimų: „neradau nė vieno savo sakinio, o kažkokius vaikiškus svaičiojimus" (X, 372).

Galų gale 1960 m. rudenį Borutos rūpesčiai dėl *Sunkių paminklų* baigiasi: „peržiūrėjau (dešimt kartų perdirbinėtų ir gadintų) prakeiktųjų ‚paminklų' korektūras ir imsiesiu rimtesnių darbų" (X, 377). Išėjus *Sunkiems paminklams* Boruta pagaliau supranta svarbiausią visų jų kūrybinių nesėkmių ir kankynių priežastį: „Pereiti į realistinę prozą man nepavyko, nes iš esmės man jis (realizmas — B.V.) svetimas. Todėl pats beprasmiškai kankinausi ir kitų neįtikinau. ‚Sunkių paminklų' tik tos vietos geros, kur turi apibendrinantį simbolinį pobūdį. O visa kita — reportažas" (X, 48).

Boruta pergyveno taip pat ilgus nemigos, depresijos, apatijos laikotarpius. 1958 m. rašo seseriai: „Baisus dalykas nervinis pervargimas su tokiom, kaip mano, situacijomis ir tokiais darbais" (Kubilius, 222). 1959.X.16 atvirai prisipažįsta: „Patekau į neurotiko ratą" (ten pat). Kad išsimušus iš to rato — miesto aplinkos ir užsidarymo savyje, Boruta stengiasi kuo dažniau išvykti į kaimus. 1959 m. vasarą su etnografų grupe keliauja po Dzūkiją, 1960 — po Liudvinavo, Anykščių, Kupiškio, Subačiaus apylinkes, 1961 — su rašytojų grupe lankosi Akmenės rajone, su geologais važinėja po Aukštadvario, Žiežmarių, Vievio apylinkes. Viskuo įdomaujasi, užsirašinėja įspūdžius ir išgyvenimus, bet vidinės ramybės labai trumpos valandos. Borutai aišku, kad „visa drama — rasti išeitį su savimi, tada viską atrasi" (X, 41). Jis ima galvoti, kad tą galima pasiekti savitvarda. Rašo vieną po kito sau įsakymus — receptus: „tylėk ir netrukdyk įvykių eigą" (X, 43), „santūrumo ir kantrybės", „niekas iš šalies nepadės, pats vienas turi viską nugalėti ar beviltiškai žūsi kaip nesusipratimas" (X, 45). Dažnai pagalvoja, kad jo išsigelbėjimas yra kūrybinis darbas: „visų nerimavimų išsprendimo ieškoti rašte, kad raštas pavirstų visų kančių išpirkimu. Tada surasi taiką pats su savimi ir visu pasauliu" (X, 47). Jis būdavo tokioje būsenoje, kad net pailsėti negalėdavo. „Be vaistų nepajėgdavo užmigti, o iš ryto švininė galva ir nebylus prie rašomojo stalo" (Kubilius, 221).

1960 m. Borutą ima persekioti nujautimas, anot jo, „tarsi paskutinį kartą eičiau ir matyčiau: susitinki žmones ir netiki, kad dar kartą juos sutiksi; su viskuo lyg atsisveikini" (X, 50). 1961.XI.21 įrašo į dienoraštį: „Atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame mūsų kaltininkams" (X, 51). Boruta įsitikinęs šiais, anot jo, „šventais žodžiais": tik atleidus kitiems, gali laukti ramybės ir sau. Maždaug po mėnesio pajunta kažkokį pasikeitimą: „Pagaliau, atrodo, sugrįžtu namo! Pradedu nusiraminti, blaiviau į viską žiūrėti, ir visos kankynės, kurios kelis metus painiojo, aprimsta ir savaime

išsisprendžia. (. . .). Sunkus dalykas — konfliktas su savo amžiumi, bet tuo keliu ėjai ir turi eiti ligi galo. Toks tavo likimas. Ir nėra ko dėl to graužtis" (X, 54).

Kaip tik dėl to Boruta nusprendžia neberealistinti ir neišplėsti lyriškosios apysakos *Mediniai stebuklai:* „negrūsk naujų personažų, ir nedaryk epo, palik lyrišką apysaką, išbraukydamas sentim. publicistinį šlamštą ir iš naujo galą perrašydamas" (X, 52). Surealistintas *Baltaragio malūnas* leidykloje ilgokai užkliuvo. Pagaliau 1962 m. pavasarį linksma žinia: „Persimetus vienu kitu piktu žodžiu, ėmė spausdinti užsigulėjusią apysaką" (X, 383). Užbaigia gale metų knygą *Jurgio Paketurio klajonės,* kuri išspausdinama 1963 m.

Tik *Mediniai stebuklai* kaip girnapusės prie kojų; niekaip nesiduoda užbaigiami kaip Boruta norėtų. J. Baltušis, kuris redagavo Borutos *Sunkius paminklus* ir, atrodo, tikrino ir apysakos *Mediniai stebuklai* variantus, gerai žinojo Borutos vargus:

> Nuo pradžios iki galo perdirbo jį („Medinius stebuklus" — B.V.), keitė siužetines linijas, personažų charakterius, po keletą ir keliolika kartų perdirbinėjo atskirus epizodus, vėl atstatinėjo, vėl keitė. Išvargo šitaip ne vienerius metus. Ir staiga pamatė: visas katorginis darbas — veltui. Romanas išsiplėtė, prarado savo pirmykštį betarpiškumą, šviežumą, daugelį gražiausių spalvų. Tas atidengimas tiek priblokštė Kazį Borutą, jog sunku buvo žiūrėti į jį. Negalėjo patikėti, bet negalėjo ir nematyti to, kas įvyko. Pilnomis nerimo akimis vėl ir vėl teiravosi:
>
> — Skaitei? Tikrai blogiau?
>
> — Blogiau, Kazy.
>
> — Rupų miltų, rupų miltų. . . — kalbėjo net pajuodęs iš sielvarto. (I, 7).

1963 m. rugpjūtį Boruta išvyksta į Pajiesį, tikėdamas ten užbaigti *Medinius stebuklus.* Juk tenai 1938 m. juos ir sukūrė. Suserga ir apysaką užbaigia jau Vilniuje. 1964.II.16

Boruta rašo Kulmanovai, kad ji verstų *Medinius stebuklus*, nes „Vagos" leidykla pagaliau priėmė paskutinį apysakos variantą ir „pasiuntė knygą į gamybą be nereikalingų braukymų. Redaktorius — Žirgulys, jis irgi neužsiima bereikalingomis terlionėmis" (X, 393). Boruta *Mediniais stebuklais* patenkintas. „Ilgai aš plūkiausi su šita knyga, — neduok dieve iš naujo rašyti seną knygą! — bet vis dėlto džiaugiuosi, kad įveikiau tokią kliūtį. Dabar ji iš dalies leis pamatyti gimtojo krašto likimą liaudies menininko akimis" (ten pat).

Deja, apysakos neišspausdina nei Vilniuje, nei Maskvoje. 1964 m. rudenį vėl iš naujo perdirbinėja ją su borutišku užsispyrimu: „Taip jau čia priprasta, kad kiekvieną mano knygą po keletą metų marinuotų ir ją gadintų. Bet šį kartą aš nepasiduosiu. Geriau paliksiu rankraštį, negu duosiu ją sužaloti" (X, 400). Nenusileido, ir perdirbtoji apysaka iki šiol rankraštyje. Nežinia kiek Boruta spėjo ją pakeisti. 17 dienų prieš mirtį, gulėdamas ligoninėje, rašė žmonai: „Atnešk juodą papkę su ‚Mediniais stebuklais', raš. pieštuką ir plunksną su mažu portfeliu. Dirbsiu" (X, 406).

Be vargų su leidyklomis paskutiniais savo gyvenimo metais (1958-65) Boruta pergyvena visą eilę fizinių sunkumų. Nuo 1958 m. jį persekiojo kasmetiniai širdies, plaučių, kepenų, tulžies negalavimai. Kasmet ir net po kelis kartus vyksta atsigauti po ligų į kurortus. 1964 m. 4 kartus guli ligoninėje, išlaiko dvi operacijas, bet 1965 m. kovo pradžioje po trečiosios operacijos maištingoji, neramioji Borutos širdis sustoja plakusi.

Keletą metų prieš Borutos mirtį jį aplankė Levas Ozerovas. Statūs laiptai vedė į jo kambarį, panašų į „kajutę" Antakalnyje. Boruta

> orus, susikaupęs. Taip atrodo žmogus, grįžęs iš tolimų klajonių, kupinas erdvės ir laiko, kaip Odisėjas. (. . .). Stiprios artojo, o gal jūreivio rankos. Akys stebėjo mane, lūpos

truputėlį šypsojosi. Jam neatrodė, kad tylėti nesmagu. Matyt, buvo įpratęs tylėti. . .*(9)*

Ozerovas gerai pažino Borutą ir jo gyvenimą: „Žmogų nuvargino kalėjimai, patyčios, skurdas, klajonės, neteisė, nelaimės (‚smaugia nepasakyti žodžiai'), bet jis nenustoja vilties. Kovoja ir tikisi".*(10)* Borutai mirus, Ozerovas atidengia Borutos Achilo kulną:

> Jis gyveno drąsiai ir piktai. Bet jis buvo lengvai sužeidžiamas. Jis nebijojo skurdo, vienatvės, kalėjimo, ligos, mirties. Tačiau jis buvo lengvai sužeidžiamas ir sunkiai pergyvendavo nuoskaudas. O jį skriausdavo. Jį apeidavo. Naudodavosi jo nesugebėjimu gintis. Jo nesugebėjimu laviruotis, vadovautis pusiau tiesa, pataikauti. . .*(11)*

Atvirą, nuoširdų ir sąžiningą žmogų turbūt taip niekas neįskaudina, kaip neužtarnauta skriauda ir kančia. Vytautas Petkevičius aplankė Borutą ligoninėje po paskutinės operacijos: „Nuleidęs galvą, stebėjau jo išgeltusį, ligos iškankintą veidą ir be galo liūdnas, pilnas kančios ir vaikiškos nuostabos akis, tarytum jį kažkas būtų skaudžiai apgavęs. . ."*(12)* Keleta metų anksčiau Petkevičius matęs Borutos bute

> didelę sieną nukabintą fotografijomis ir portretais, žurnalų iškarpomis bei parudavusiomis laikraščio skiautėmis. (. . .) Ant sienos tarp fotografijų kabėjo nelygiom, nepratusia ranka išvestom raidėm parašyta vinjete: LIETUVIŲ LITERATŪROS KANKINIAI.
>
> Ekspozicija prasidėjo keistu, pasak Kazio, autentišku Kristijono Donelaičio portretu ir baigėsi nedidele paties šeimininko fotografija, pritvirtinta prie pat grindų dešiniame sienos kampelyje.*(13)*

9. Levas Ozerovas, „Kazio Borutos gyvenimas ir poezija", *Žvelgiant į saulę* (Vilnius, 1969), p. 83.
10. *Ten pat,* p. 86.
11. *Ten pat,* p. 95.
12. Vytautas Petkevičius, „Skaudi šviesa", *1975 Poezijos pavasaris* (Vilnius, 1975), p. 127.
13. *Ten pat,* p. 125.

Boruta tiesiogiai nepaaiškino Petkevičiui, kodėl save priskyrė prie kankinių ir pasirinko žemiausią vietą — prie pačių grindų. Tik ligoninėje užsiminus apie *Baltaragio malūno* kritiką pirmaisiais pokario metais, Petkevičiui išaiškėjo Borutos niekad neužgijusi ir skaudžioji žaizda: kokiose kančiose ir sielvarte Boruta *Baltaragio malūną* kūręs, „o paskui, — anot Borutos, — už tai kai kurie išminčiai ir tėkštelėjo atgalia ranka, girdi, suprietarinta tautosaka . . . Nesutinku! Jei taip, tai visa mūsų tautosaka, visa liaudies kūryba — vieni prietarai. Tai įžeidimas ne tik man".*(14)*

IV

Santykiai su aplinka, kaip liudija Borutos gyvenimas ir kūryba, sukėlė jam begales rūpesčių, konfliktų ir kančių. Tai kilo tiek iš jo temperamento, tiek iš laisvės ir pareigos supratimo.

1925-30 metais Boruta tikėjo neapibrėžta individo laisve. Lygybės, brolybės ir laisvės šūkiai traukė jį į kairę kaip drugelį į šviesą. Visa, kas varžė Borutos veiksmus ir siekimus, — gimnazijos, universiteto ir valdžios pareigūnai, — jis sutiko kaip asmeniškus priešus. Kaip tik dėl to jis nepasitenkino ano meto parlamentarine demokratija, esama spaudos laisve ir bendrai visuomenine tvarka. Tikėjo, kad revoliucinėmis priemonėmis pakeitus „buržuazinę" valdžią socialistine, bus galima sutverti „darbo ir laisvės valstybę". (IX, 362).

Deja, netrukus Boruta susikirto su savo bendraminčiais, nes jis, pasirodo, kovojo už lietuvišką, o jie už tarptautinį socializmą. Pagal Borutą, pati tauta be svetimųjų pagalbos bei direktyvų, jau nekalbant apie svetimųjų prievartą, turi pasirinkti sau valdžią ir gyvenimo būdą. Kaip tik dėl to Boruta atsiribojo nuo plečkaitininkų Rygoje. Dėl tų pačių

14. *Ten pat.*

priežasčių išsiskyrė su trečiafrontininkais. Boruta, kaip rašytojas, negalėjo pripažinti jokios grupės, partijos ar klasės virš savęs autoritetu. „Rašytojui, — rašė J. Šimkui 1930 m., — reikia būti kairiam, bet nepriklausomam nuo partijų". (Kubilius, 119). Ir tai pasiliko Borutos gyvenimo pagrindiniu kelrodžiu.

Borutos pasaulėžiūros lūžis įvyko dar emigracijoje. Susipažinus su revoliuciniais judėjimais Europoje, Borutos revoliucinis entuziazmas griauti bei keisti pasaulį išblėso. Vietoje to ėmė augti savo krašto meilė ir ilgesys. Antanas Gudaitis, sutikęs Borutą Berlyne, buvo sukrėstas jo beviltiškai sunkia padėtimi. Tik viena, kas Borutą sulaikė nuo visiškos katastrofos, anot Gudaičio, buvo „meilė ir tikėjimas į lietuvišką mužiką".*(15)* Kaip liudija jo kūrybiniai užmojai, Boruta jau nuo 1929 m. dvasiniai buvo sugrįžęs į kaimą. 1929 metais apmetė pirmuosius apmatus *Mediniams stebuklams,* o 1930 m. — *Baltaragio malūnui.* Tai epopėjiniai darbai iš lietuvių liaudies gyvenimo. Tuojau Boruta patyrė, kad sunku rašyti apie tautos gyvenimą, neturint su ja tiesioginio kontakto. Jis ėmėsi ieškoti knygų, ypač senoviškų *Šventųjų gyvenimų* leidinių, kad per juos suartėtų su savo tauta. Numatytieji Borutos kūriniai įstrigo, vos parašius jų kelis fragmentus. 1931.III.27 rašė žmonai: „Skandalas. Matyt, be tėvynės aš neberašytojausiu" (X, 218). 1931 m. vasarą gimtojo krašto nostalgija išsivystė į galingą trauką, prieš kurią buvo bejėgis kovoti: Boruta sugrįžo į savo kraštą, nors galvojo, kad jo laukė kalėjimas ir kiti sunkumai.

Sugrįždamas namo, Boruta priėmė jo nekenčiamą Lietuvos visuomeninę ir politinę tvarką kaip būtinybę. Borutos laikysena valdžios atžvilgiu buvo labai panaši į ano meto Hemingvėjaus, kuris, pagal Borutą, „išdidžiai gyveno ir rašė taip, kaip norėjo" (X, 50). 1935 m. Hemingway rašė

15. Laiškas J. Šimkui. — Kn.: *Kovoje už pažangiąją lietuvių literatūrą* (Vilnius, 1978), p. 250.

rusų kritikui Ivanui Kaškinui į Sovietų Sąjungą: „Rašytojas neturi ištikimybės jausmo jokiai valdžiai. Jeigu jis yra geras rašytojas, jis niekuomet nemėgs esamos valdžios".*(16)* Taip atsitiko ir Borutai — per visą gyvenimą nerado valdžios, kurią jis galėtų laikyti sava.

Prisitaikymas prie to laiko gyvenimo sąlygų dar nereiškė, kad Boruta visiškai kapituliavo. Jis buvo tvirtai pasiryžęs tęsti kovą kultūrinėje plotmėje, anot jo, „kalbėti už savo tautą. Tautos sopulį daina paversti" (Kubilius, 146). Pirmiausia jam, kaip rašytojui, buvo būtina iškovoti kūrybos laisvę, dėl kurios, bent nepriklausomoje Lietuvoje, Boruta nesileido į jokius kompromisus. „Trečią frontą" jis laikė svarbiausia tos kovos priemone. 1931.II.23 Boruta rašė S. Nėriai: „niekados jau dabar niekas manęs neatplėš nuo to sukruvinto žemės gabalėlio (Lietuvos — B. V.), kurį, širdy tampydamas, suaugau. Todėl dar mes (trečiafrontininkai — B.V.) kovosim, ryšimės, aukosimės, bet laimėsime. Tegu laimėsim mažmožį: kūrybos laisvę ant gimtos žemės" (X, 203).

1931-40 m. laikotarpy svarbiausi Borutos orientyrai buvo: per tautosaką ir liaudį į individualiąją kūrybą, per artimus santykius su rašytojais į kultūrinį Lietuvos gyvenimą. Pirmasis — medžiagos rinkimas ir *Medinių stebuklų* rašymas, antrasis — kairiųjų bepradedančių rašytojų telkimas, *Darbo* redagavimas, tarnyba rašytojų draugijos sekretoriumi, reikalų vedėju ir vertėjų sekcijos nariu. Kalėjimas 27 mėnesiams atskyrė Borutą nuo tautos, bet totaliai neizoliavo nuo kultūrinio gyvenimo: rašytojų išrūpinta privilegija gaudavo kalėjime naujausius žurnalus ir knygas. Pats Boruta buvo nustebintas, kad kalėjime galėjo „kultūrinį darbą dirbti" (VI, 199) — užsiimti vertimais. Borutą taip pat

16. Laiškas I. Kaškinui (1935 rugp. 19) — Kn.: Carlos Baker, *Ernest Hemingway Selected Letters* 1917-1961 (New York, 1981), p. 419.

stiprino rašytojų solidarumas: dėl Borutos išlaisvinimo jie apeliavo ir į vidaus reikalų ministeriją, ir į prezidentą.

Išėjus iš kalėjimo rašytojo laisvės problema ir jo santykiai su aplinka Borutai buvo tiek opūs, kad tam paskyrė apysaką *Mediniai stebuklai*. Per sudėtingą ir prieštaringą dievdirbio Vinco Dovinės asmenybę Boruta atskleidžia menininko pastangas išsilaisvinti iš aplinkos ir menininko dalią — amžiną pasmerkimą ilgėtis, nerimti ir kurti tik kančioje ir sielvarte. Dovinės asmenyje atsispindi paties Borutos kūrybos laisvės problematika. Sakyčiau, *Mediniai stebuklai* ir yra Borutos, kaip rašytojo, credo ir išpažintis.

Karo metai — nužmoginimo, totalinio naikinimo ir klaikaus košmaro metai. Boruta gyveno lietuvių tautos laisvės ir tautos išlikimo rūpesčiu. Itin jį paveikė Balio Sruogos mestas drąsus šūkis: „Mokykitės gyventi pavojuje! Ramioje buityje, rūtelių darželyje visi esame gudrūs, bet kas moka gyventi ant Vezuvijaus, kas moka gyventi pavojuje?"*(17)* Šūkis mestas 1941.V.15, kada tauta gyveno masinio suėmimo ir išvežimo dienas.

Gyvenantieji didžiųjų valstybių — vezuvijų pašlaitėje ir tik ką išgyvenusieji du lavos išsiveržimus, ieško tautos nemarumo bei gyvastingumo pradų jos praeityje. Sruoga atranda juos lietuvių tautos pralaimėjimų ir laisvės netekimo momentuose (istorinė drama *Kazimieras Sapiega*), o Boruta — gėrio ir blogio kovoje, atvaizduotoje mūsų tautosakoje (*Baltaragio malūnas*).

Karo metu Boruta kalbėjęs, kad „tiek atskiro žmogaus tiek tautos būtyje reikia ieškoti kažkokių aukštesnių momentų, kurie išlieka gyvi per visus istorijos absurdus" (Kubilius, 191). Ir *Baltaragio malūne* Boruta koncentruojasi į paskirus individus, o tauta iškyla tik simboliniame apibendrinime. Vyksta dramatiška ir žūtbūtinė kova tarp nelygių jėgų:

17. Balys Sruoga, „Baltrušaičio vainikas" — kn.: Jurgis Baltrušaitis, *Ašarų vainikas* (Kaunas, 1942), p. 93.

malūnininko Baltaragio, jo dukters Jurgos ir jaunuolio Girdvainio su velniu Pinčiuku. Baltaragis pralaimi vieną po kitos grumtynes su Pinčiuku — praranda ir Jurgą, ir malūną, bet nepraranda pasiryžimo kovoti. Pinčiuko sunaikinti žūsta ir Girdvainis, ir Jurga, ir Baltaragis. Tik po ilgo ilgo demoniškos jėgos šėlimo laimi gėris.

Pasakos rėmuose poetiškai atskleistas žmogaus kovų fatalizmas ir tragiškas likimas byloja gana tikroviška potekste, ypač štuthofų, buchenvaldų, gulagų gadynėje. Žmogui, negalinčiam atsispirti prieš totalitarines jėgas, Boruta parodo išeitį: nėra gyvenimo be kovos ir nėra gyvenimo be pralaimėjimų. Aukščiausia žmogiškosios egzistencijos ypatybė — kova už laisvę, laimę, meilę, gėrį. Kovoje, kur individas stato savo laisvę aukščiau savo gyvybės, išryškėja jo žmogiškoji esmė ir didybė.

Tauta išlieka, jei yra tokių pasiryžėlių, kaip Baltaragis, Jurga, Girdvainis, kurie be kompromisų kovoja ir be baimės žūsta. Mirtimi jie perduoda savo drąsą ir ryžtą ateinančioms kartoms.

Pokaryje Boruta praėjo tolygiai kaip jo apysakų herojai, kūrėjo išbandymų kelią. Nelaiku jis išėjo su *Baltaragio malūnu*. Tada reikalavo iš rašytojo naujųjų gyvenimo tiesų deklaravimo, bekonfliktiško gyvenimo iliustravimo, retorikos bei publicistikos, o Boruta ekspresyviu meniniu žodžiu pateikė žmogaus tragiškus išgyvenimus ir bendražmogiškas idėjas. Pokaris buvo ne tik Borutai, bet visiems lietuvių rašytojams persiorientavimo ir prisitaikymo metai.

Nebuvo turbūt rašytojo, kuris nebūtų nesuklupęs prieš tų metų politinius reikalavimus. Rašytojai, kaip Anglickis, Graičiūnas, Inčiūra, Jankauskas, Lastas, Miškinis, Petrulis, prarado žadą net keliolikai metų. Cvirka, Korsakas, Šimkus, Venclova priėmė reikalavimus kaip būtinybę, bet nelengvai atrado savo kelius į socialistinį realizmą. Venclova suklydęs, pasak J. Šimkaus, rašydamas S. Neries raštų įžangą ir suklaidinęs kitus ir net patį Šimkų, kurie, nieko blogo

nejžiūrėdami, kartoję Venclovos teigimus, kaip tiesą.*(18)* Pats Venclova prisipažino, kad taip pat „buržuaziškai" aiškinęs tautinį atgimimą įvadiniame straipsnyje Žemaitės raštų rinktinei ir neteisingai įvertinęs Maironį ir jo kūrybą straipsnyje *Pavasario balsų* leidiniui.*(19)* Ne kartą turėjo prisipažinti idėjiškai klydę savo kūryboje ir Cvirka, ir Korsakas, ir Šimkus.

Daug atkentėjo ir jaunesnieji rašytojai už „dekadentizmo ir formalizmo recidyvus", „apolitiškumą ir senąjį estetizmą", „idiliškus", „beidėjiškus" darbus. Arenoje dėl kūrybos laisvės borutiška drąsa ir meninio žodžio rūpesčiu pasižymėjo Vladas Grybas (1927-54) ir Eduardas Mieželaitis (g. *1919*).

Kategoriškas, bekompromiškas, kovos ir deklaracijų, bet drauge ir lyrinis poetas-komunistas V. Grybas daug kuo buvo panašus į jauną Borutą. Pagal Mieželaitį, pokaryje „faktiškai poezijos kaip ir nebuvo".*(20)* Poezija „stovėjo pagairėje suvargusi — tarsi į gatvę išvyta mergaitė".*(21)* Už tai, kaip prisimena Mykolas Sluckis, „baukščiai ir kukliai siūlė Vladas savo naujuosius (lyriškus — B. V.) eilėraščius redakcijoms. (. . .). Ištisomis savaitėmis išgulėdavo jo eilėraščių pluoštai, kol išsijoję vieną kitą išspausdindavo. Tokią reakciją gimdė nebūtinai pikta valia ir noras poetą įskaudinti, nors, reikia manyti, kad kas trynė rankas".*(22)* V. Grybas, kaip ir Borutos Vincas Dovinė, iš „beviltiškumo

18. Jonas Šimkus, „Lietuvių tarybinės literatūros padėtis po 1946 m. rugpiūčio mėn. VKP(b) CK nutarimų ideologiniais klausimais", *Pergalė*, 1948, Nr. 1, p. 87.
19. Antanas Venclova, „Už marksistinį lietuvių literatūros palikimo įvertinimą", *Tarybinė lietuvių literatūros kritika* (Vilnius, 1980), p. 202.
20. Eduardas Mieželaitis, *Naktiniai drugiai* (Vilnius, 1966), p. 56.
21. *Ten pat*, p. 43.
22. Mykolas Sluckis, „Nuo ‚gatvių grindinio' iki ‚gražuolės Margaritos' ", *Nemunas*, 1977, Nr. 3, p. 47.

liūno" ieškojo išeities degtinėje. Ir pagaliau savo rankomis Grybas užgesino savąją gyvybę.

Mieželaitį plakė kritika turbūt skaudžiau ir grubiau, bet jis nepalūžo. Kazys Preikšas, LKP(b) CK sekretorius, įvertino Mieželaičio eilių rinkinį *Tėviškės vėjas* (1946) kaip svetimą „mūsų liaudžiai ir tikrovei", o pats Mieželaitis, esą, „ritasi į nacionalistinį šiukšlyną".*(23)* Apkaltintas formalizmu, beidėjiškumu, apolitiškumu, polinkiu į bohemiņį gyvenimą, komjaunuolis Mieželaitis neprisipažino kaltu, kaip kad tada padarė visi kiti apkaltintieji: Cvirka, Baltušis, Butkų Juzė, Graičiūnas, Korsakas, Matuzevičius, Miškinis, Putinas, Sruoga, Venclova . . .

Mieželaičio knyga *Naktiniai drugiai* (1966), kurios pradžia, matyt, rašyta dar 1947 m., prasideda tarsi pasmerktojo miriop žodžiu:

> Poetas, kaip aš supratau, jums komplikuoja ir apsunkina gyvenimą. (. . .) Savo kaltinamoje kalboje jūs pavadinote mane ‚atsiprašant poetu'. . . Man buvo primesti tokie nusikaltimai, kurių aš niekados nė sapne nesiruošiau daryti. Bet sunku save patį ginti. Pabandyk įrodyti, kad esi poetas.*(24)*

Tolimesnėje knygos dalyje Mieželaitis kalba tiesiog borutiškai. Ruošiąs spaudai poezijos knygą:

> Braukau ir mėtau eilėraščius be jokio pasigailėjimo, — nėra gero, nereikia ir šlamšto. . . O reikalavote. . . O spaudėte, kol išspaudėte. O dabar — va. . . (. . .). Betaisydamas senuosius eilėraščius, pajutau visą poeto padėties tragizmą. . . Širdį skauda. . .*(25)*

Praėjo pirmas pokario dešimtmetis. Šiek tiek sušvelnėjo reikalavimai, sužmoniškėjo kritika ir surado savo vidurio kelius dauguma rašytojų. Deja, ne Borutai eiti kūrybos

23. Kazys Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai", *Už tarybinę lietuvių literatūrą* (Kaunas, 1947), p. 28.

24. Eduardas Mieželaitis, *Naktiniai drugiai*, p. 5.

25. *Ten pat*, p. 13.

vidurkeliais! Perdirbus kūrinį pagal laiko reikalavimus, kildavo nerimas, širdgėla. Sukūrus taip, kaip diktavo širdis, prasidėdavo begalinės tąsynės su leidyklomis. Nebaigtame laiškelyje, prieš pat mirtį rašytam V. Petkevičiui, Boruta įrašė:

> Tik nemanyk, kad rašančiam viskas galima. . . Ir jis, kaip pats uoliausias maldininkas, privalo kiekvieną rytą ir vakarą suklupti prieš savo švenčiausią altorių, kuris vadinasi sąžinė. . .*(26)*

Dar 1929 m. iš Vienos Boruta rašė S. Nėriai: „Oi jūs eilėraščiai, eilėraščiai! Dėl Jūsų poetas turi gyventi taip, kaip revoliucionierius dėl revoliucijos, kaip šventasis dėl dangaus karalystės" (X, 122). Tai ir paaiškina Borutos sizifišką kantrybę ir totalinį pasišventimą kūrybai.

26. Vytautas Petkevičius, *1975 Poezijos pavasaris*, p. 128.

MEILA KAIRIŪKŠTYTĖ-BALKUS

gimė 1924 m. Kaune. 1950-53 m. studijavo The Art Student's League New Yorke, 1972 m. Boston University ir 1974 m. baigė Florida State University gaudama MFA diplomą. Nuo 1970 m. mokytojauja, dirba savo studijoj ir dalyvauja parodose. Svarbesnės parodos: Ward-Nasse Gallery Bostone ir New Yorke (1970 m.), Stamford Museum (1972 m.), Harvard University Library, solo paroda (1972 m.), Fine Arts Gallery, Florida State University (1974 m.), Touchstone Gallery, Washington, DC (1979 m.).

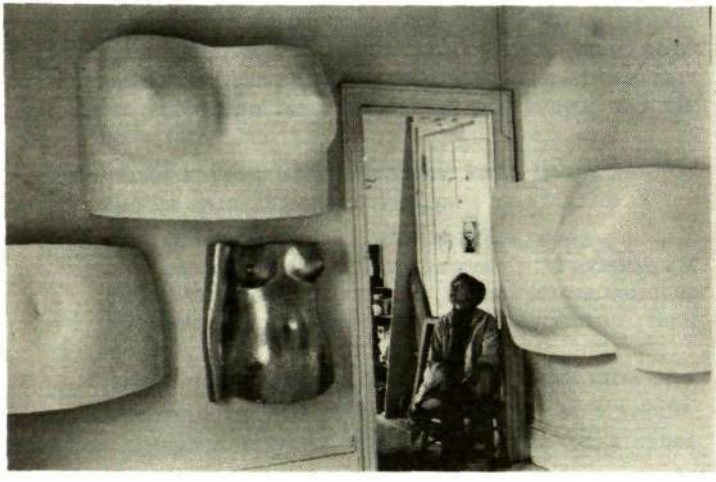

Nuotrauka studijoj

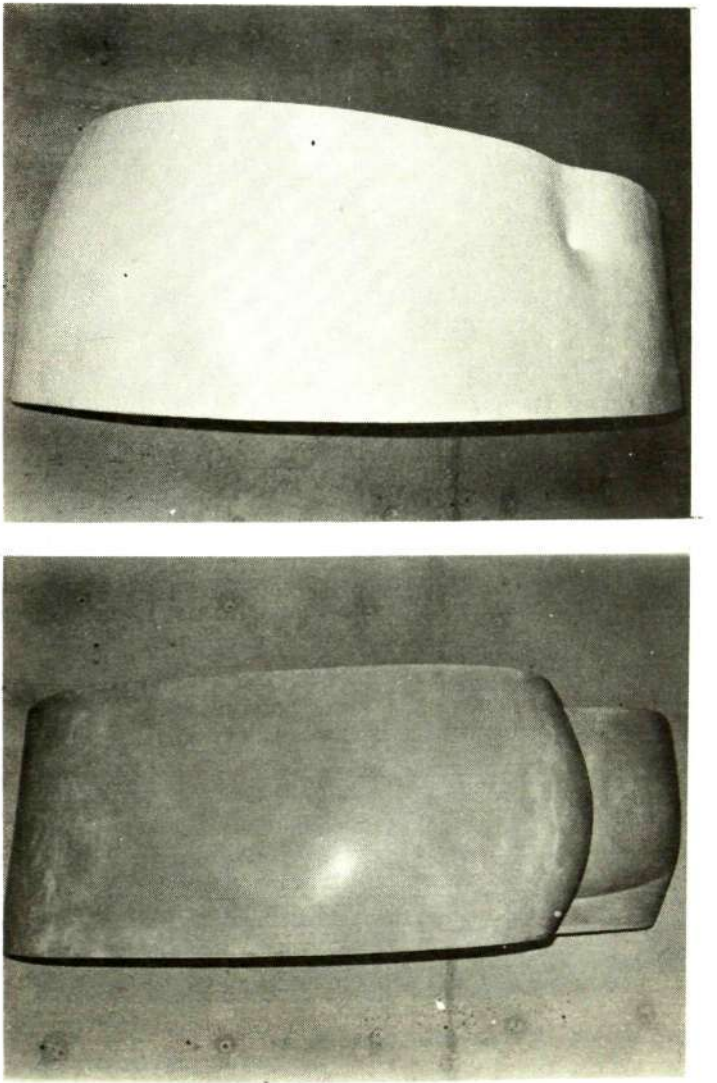

Kūno dalys, 1973, poliesteris, 61 x 183 cm

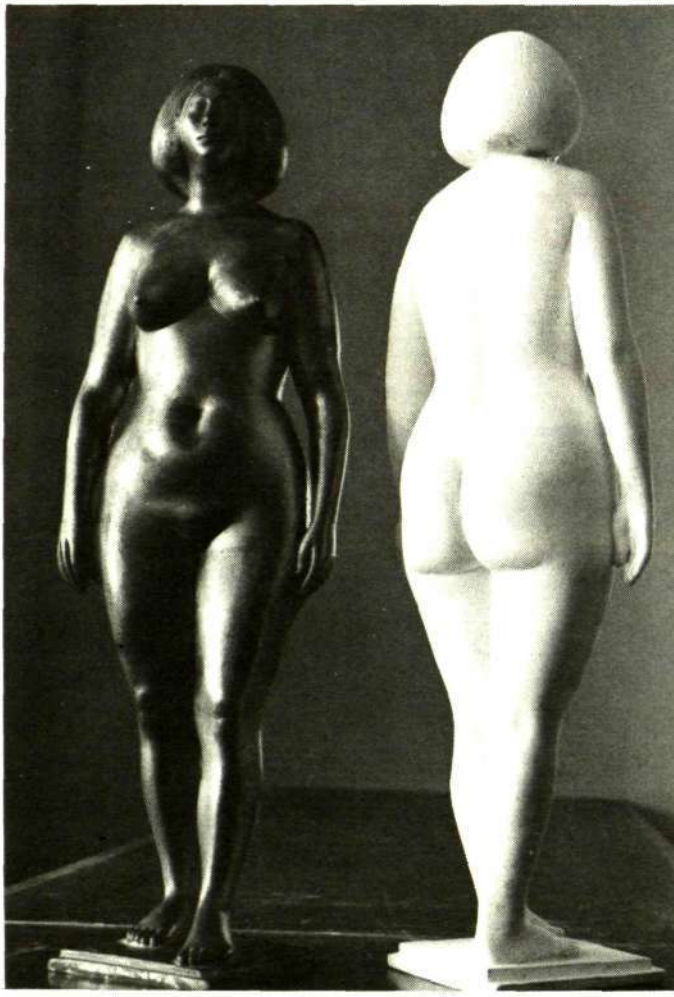

Maryté, stovinti, 1977, bronza ir gipsas, 66 cm

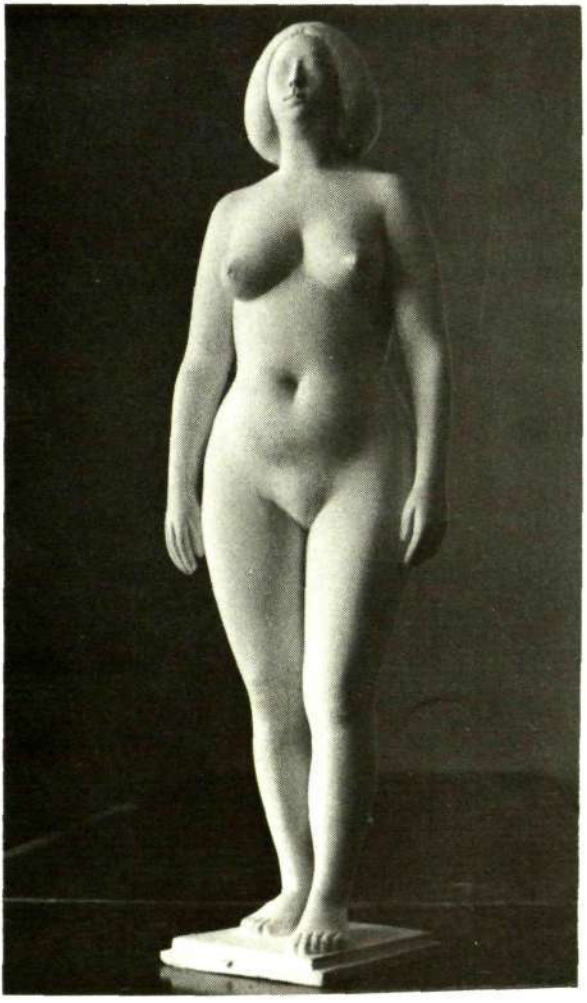

Marytė, stovinti, 1977, gipsas, 66 cm

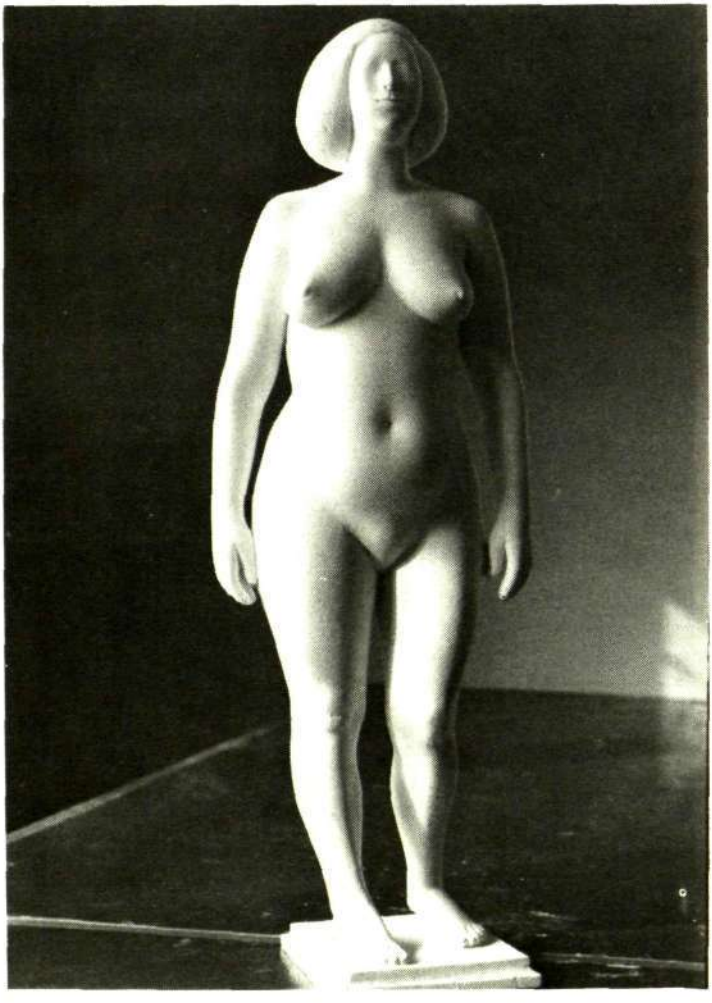

Marytė, stovinti, 1977, gipsas, 56 cm

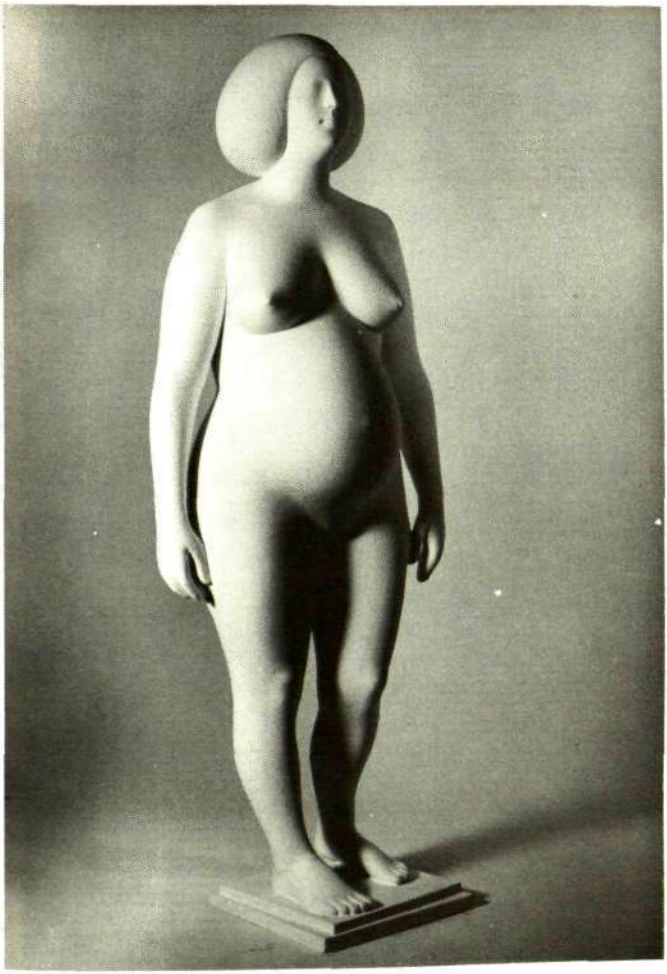

Marytė, nėščia, 1977, gipsas, 56 cm

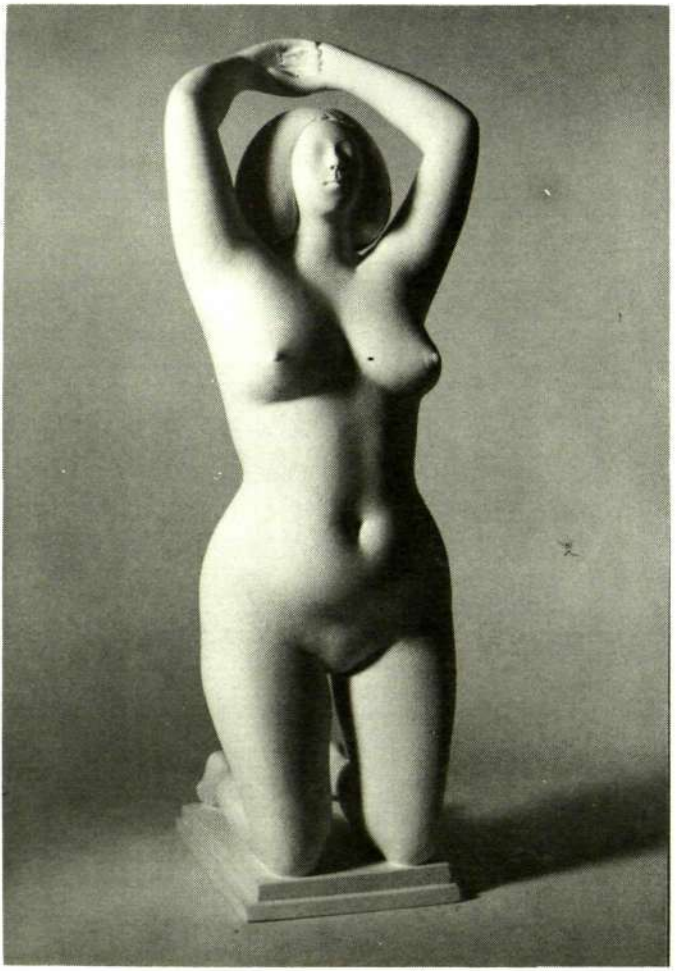

Marytė, klūpinti, 1977, gipsas, 46 cm

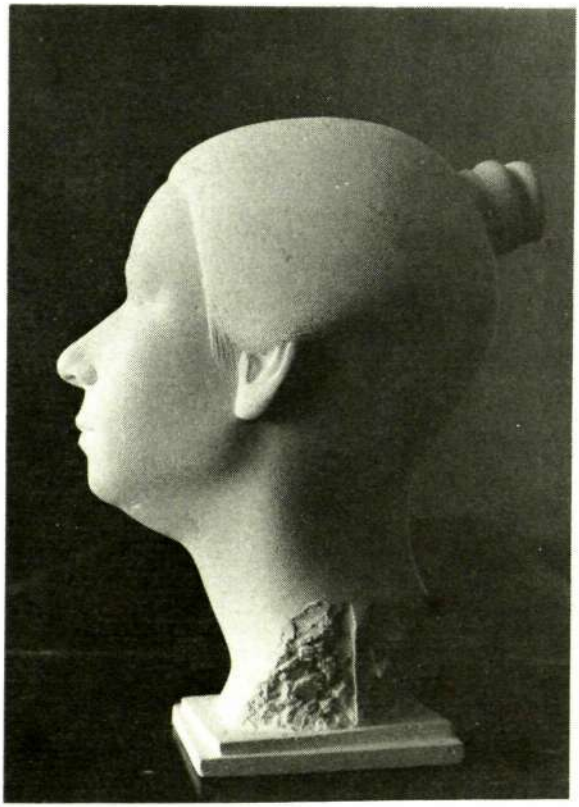

Daivos portretas, 1979, gipsas

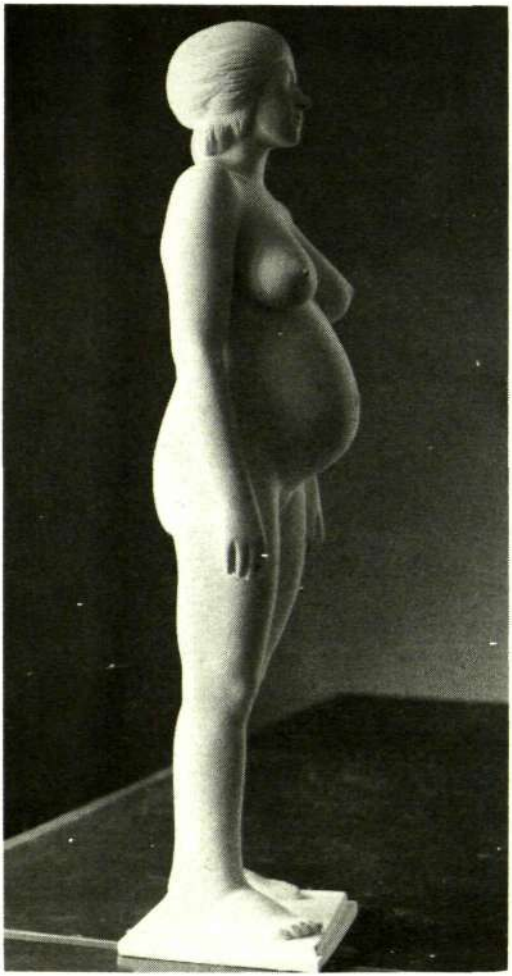

Irena, nėščia, 1980, gipsas, 81 cm

Elena, klūpinti, 1980, lietas akmuo, 66 cm

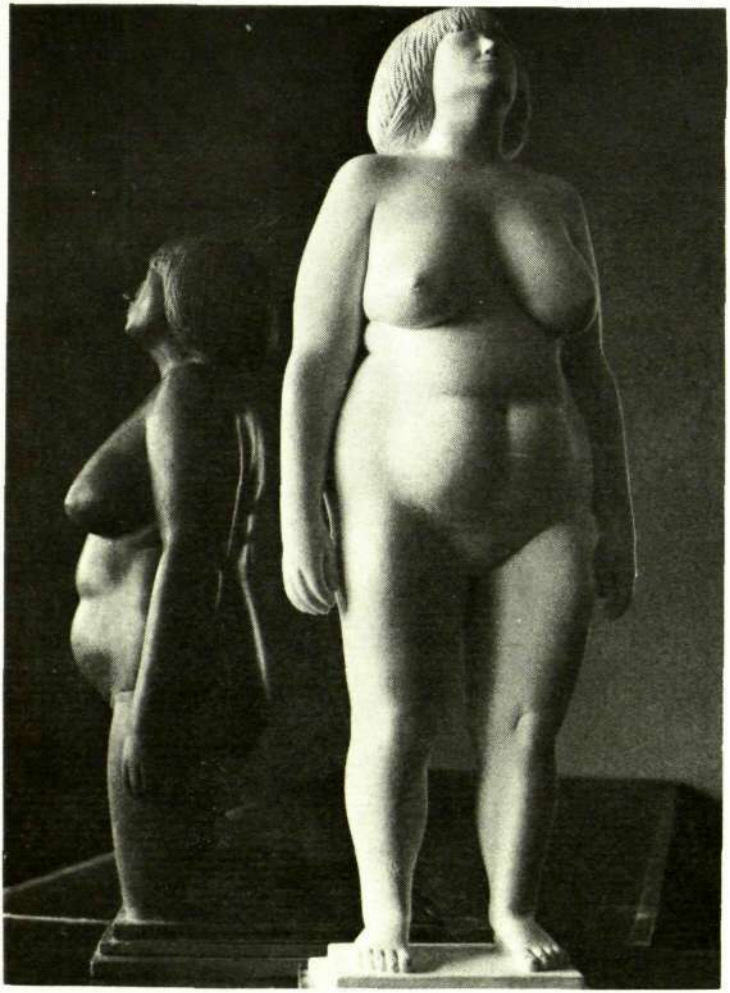

Elena, stovinti ir klūpinti, 1980, gipsas ir lietas akmuo

ATMINTIES ATKAKLUMAS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Tą vasarą kai mano motina mirė,
ji plūduriavo sąmonės pakraščiuose,
pabusdama atvykus vaikams.

Musės ant prakaituotų sienų
šoko mirties ritualus
derlingų lygumų pakraštyje
mažame šiauriniame miestelyje.

Laikrodžiai tiksėjo pastoviai,
skambino valandų ketvirčius,
ištikimus intervalus skaičiavo,
jos valandas išskambino.

Tirpo jos atminimai
naikindami dalį manęs.

„Kai buvai maža",
ji taria kambario kampui,
„buvai tokia graži ir švari,
tavo auksinės garbanos. . .

Mačiau tave bėgančią taku,
man į glėbį sapne,
mano siuvinėta balta suknele,
vainikais rugiagėlių.
Ir verkiau tavo prarasto nekaltumo.

Sapnai apie kūdikį neša nelaimę,
bet aš meldžiuos už tavo sielą".

Jos daiktus skirstau dabar,
rūšiuoju trapias tylas,
kilnoju ištirpusius laikrodžius.

LAIMĖ IR TROŠKIMAS

Mano širdis slysta plonu ledu,
sukasi paspirtas tuščias butelis,
riešo staigus judesys,
lygūs balti akmenukai
šoka gruoblėtu paviršium,
po ledu metalo alsavimas,
tylos pakraštyje klajoja
pulkai juodų žąsų.

Susprogt į ledą ir šviesą,
aštriu peiliu atlupti odą,
praryti kartų akmenį,
pavirst įnirtusiu garsu.

Upės paviršiaus tyla
šiandien *pilasi skeveldrų sūkuriais*
link jūros.

Sutemus lietūs užeina,
ir išvyniojam tylos audeklą
iš akių ir lūpų ir ausų,
ilgų plaukų bure ištemptų
ir plaukiam pasroviui.
Sidabro žuvys krenta ant tylos plausto,
surėsto iš kaulų baltų,
rankų ir šlaunų — relikvijų,
kaulų kentėjusių, badu mirusių,
šviesos trokštančių, druskoje mirkytų,
kad jų sūris mūsų mintis skaistintų.

Sidabrinių žuvų kančia
įplukdo mus į olą įlankos pakraštyje,
švelnus kvapas tirpstančios žemės,
ledo vainikai šnabždasi,
kad laimė ir troškimas
nėra pastovios būties sąlygos.

Į gelmes
tikėk ir ilgėkis —
uola ir trapus sraigės kiautas.

Lygi balta linija tęsiasi,
audeklas be siūlės
ištemptas mėlynam fone,
ir dvigubi smuikai prasideda,
riešai skausmu raitosi,
lygūs balti akmenukai gerklę pripildo,
skamba ryški kalba,
įsiutusi jėga įsukta į džiaugsmą.

Olos pakraštyje, tamsoj ant tylos plausto,
stebim banginius, įplaukiančius nuo jūros,
juodos žolės ant smėlio alsuoja judesio sapnais,
įlankoj delfinai šuoliuoja tobulais minkštais šuoliais,
elektriniai purslai jų kontūrus užbrėžia,
jų ovalinės formos mums skirtos,
atsiųstos gyvybę gelbėti.

AKYS IR AUSYS

Lex talionis — bausmė.
Vakarų Bengalyje per ryžių derlių,
keturiems vyrams žolelių sultys
išėdė akis.
Kaltei išpirkti
kančios šauksmas aidėjo
budelių ausyse.

Dosnios akys ir ausys,
įtampa ir esmė
atpažinti.
Bežodis vaitojimas,
žodžių beprasmė versmė,
įžvalga,
kyla į paviršių
iš tamsių žalių gelmių,
plyšta be pastangų,
gelmėje lieka
grumtynių nuosėdos.

Akla žynė dar vis pranašauja saloje,
šventykla išskelta iš marmuro
vežto iš labai toli,
stačiai žemyn nuo uolos,
kylančios iš jūros —
skaidrios, mėlynos, elektrinės,
šventykla puošta mozaikomis —
delfinais, buliais, apvaliom moters šlaunim.
Mažas kraujo burbulas sprogsta
pumpuru jai ant lūpų,
jos akys mato tolį,
ne mane priešais ją,
kvėpuojančią garais.
Jie kyla iš akmens
tiesiog į ekstazę.

Ji duoda veidrodį man į rankas
masyvų molio rėmuose.
Motinos akys žvelgia į mane
teisiančiai:
— Mano vaikai neišgali,
nesugeba,
be kalbos ir be papročių,
dabar jie niekad —

Valdžia prisipažino vakar Bihar valstijoje
akis išdūrus trisdešimčiai kalinių,
karštom adatom ir stipria rūgštim,
nusikaltimų skaičių mažinti.

Šlykšti mase, lauk,
Blizgesio nebėr.
Išlupu savo akis po vieną
ir tarp delnų trinu.
Šiltoj lipnioj tamsoj
kruvinose akiduobėse
paguodos.

PEILIAI VANDENYJE

Drumzlinas vanduo pilnas peilių
nematomų niūrioj šviesoj.
Purvas.
Nebijokite.
Du kartus peilis krito man prie kojų,
ir šuolis į šoną.
Dukart peilis virpėjo
įsmigęs į žemę.
Sala pilna garsų.
Ryklių dantys, septynios eilės.
Ženkit atsargiai, švelniai, —
darnus skambesys
saldžių melodijų
žavi ir nekenkia.

Nematomi balsai ore šnabžda:
— Stebėkite šį sąmyšį atydžiai.
Chaoso detalės slepia
žiaurias grumtynes
visatoje.
Blogis laimi.

Perpjoviau riešą skersai,
ir ramu širdyj.
Kraujas teka gyvai,
grindinys sugeria drėgmę,
mano kraują ir tamsias dienas.

Įsakyta: čia lauk.
Savo pačios aistrų auka,
kraujas —
ir per vėlu.
Saulė pirma pasirodys
ilgiausią metų dieną
po skersiniu akmeniu,
nešančiu visą grumtynių svorį
tarp dviejų uolų.
Kraujo jungtį skelt
vienu mostu bandžiau.
Dabar saulei tekant pro žalias miglas,
viešu keliu,
grįžtame atgal į miestą,
atsakyti.

ATŠIAURUS ŠERNAS

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

bėgantis šernas pralenkia
medžių griuvimą
sustingsta
laiko erdvėje
Atšiaurus šernas graudina
šimtametes pušis
lapų virpėjimą
miško prisiminimuose

ulbauja mergaitės
medžių viršūnėse
sklaidos vėjuj permatomi
jų plaukai
žydras lietus suokdamas
krenta
atsiveria žemėj žydri
šuliniai

jauni galiūnai galinėjasi
griūva ir keliasi žalias
dangus
karūnuotas ežeras
ledynų saulę matęs
vilioja į žalias gelmes

už upės paukštis
aidi
įstrigęs mėlynoj erdvėj
blaškosi išdidus šernas
praradęs aidinčius miškus

KINIJOS SIENA

Kinijos siena
debesų dulkėjime
vejasi
žemės apvalumą

gracingai primena:
siaubingus
slibinus
sliuogiančius
dantytais
kalnų gūbriais

tūkstančius vejasi
bėgančius
į praeitį
mįslingas išminties
upes

IN MEMORIAM

JONAS ŠVEDAS

1927-1981

Vieniems jis buvo tik (tiesa, puikus) akompanuotojas; tie, kurie žinojo, kad jis — kompozitorius, net ir tie retas kuris nutuokė, k o k i o kompozitoriaus jo būta; pagaliau tretieji išvis nesusivaikė — dažnai painiojo jį su liaudies dainų ir šokių ansamblių Jonu Švedu.

Nenuostabu. Jis niekur nesiveržė alkūnėmis ir savęs nereklamavo. Priešingai: kritiškas kitiems, dar kritiškesnis buvo sau pačiam — dažnai iki kraštutinumo. Ilgą laiką net abejojo savo, kaip kompozitoriaus, pašaukimu, nors, objektyviai žvelgiant, tokioms abejonėms nebuvo nei mažiausio pagrindo. Ilgai užtruko, kol atsikratė tų abejonių: „[Kompozicijos profesorius] atvirai pasakė, kad aš galįs savįstoviai dirbti ir patarė atsikratyti inferiorizmo. Tie jo žodžiai, atvirai pasakysiu, mane gana paveikė. Parėjau namo ir pasakiau [žmonai], kad aš esmu kompozitõras".

Tačiau net ir tada nepuolė į kūrybos soclenktynes. Savikritika savaime reiškė griežtą kūrybinių intencijų atranką, o pats kūrybinis procesas reikalavo daugiau pastangų ir laiko. Be to, gana dažnai jis laikėsi neįprastos pažiūros: jeigu nėra kas kūrinį tuoj pat arba netrukus atlieka, nėra reikalo jį užbaigti arba išvis pradėti. Įtikinėjimai, kad kartą baigtas kūrinys savaime egzistuoja ir neatliktas, nedaug ką tepadėdavo. Pagaliau kurį laiką jo asmeniškas gyvenimas nebuvo tinkamas normaliam kūrybiniam darbui: šiaip tvarkingas ir darbštus („Nepraleisti nei vienos laisvos

minutės dykai, nepadovanoti niekam man priklausančios akimirkos. Tai mano laikas, jis man priklauso"), jis dažnai stokojo, kaip pats išsireiškė, „palankaus laiko". Todėl ypač pikta ir gaila, kad tada, kai kasdienybė tinkamiau susiklostė, — jis pats tarsi aprimo savyje, o žmona Aldona, puiki jo dainų interpretatorė, buvo jam ne tik moralinis, bet ir tiesioginis kūrybos paskatas, — žodžiu, kaip tik tada, kai laikas tapo palankus, teko galutinai palikti ne tik kūrybą, bet ir patį gyvenimą.

Tad neatsitiktinai jo kūryba nėra gausi: dainos, fortepijono ir smuiko kūriniai. Tai neabejotinai XX a. muzika. Ankstyvojoje kūryboje jaučiamas neoklasikinis polinkis, o vėliau atsišaukia ekspresionizmas. Būdinga plačios apimties emocinė skalė — nuo subtilaus lyrizmo iki didelės įtampos dramatiškumo — ne tik dainose, bet ir instrumentinėje muzikoje. Kartu ryšku tvirta forma. Ypač išskirtina *Sonata in D* smuikui su fortepijonu (1961), *Sonata breve* fortepijonui (1965) ir *Pokalbis su mirusiais vaikais* (A. Mackaus tekstas) trims solistams, chorui ir dviems fortepijonams (1965; vėlesnė versija mezzopranui ir dviems fortepijonams 1975).

Šiaip jis daugiau identifikuojamas vokaline muzika — dainomis. Ne be pagrindo. Artimai susijęs su literatūra, ypač poezija, gerai apsiskaitęs ir joje išpruses (kurį laiką studijavo Pabaltijo universitete lietuvių literatūrą, pats bandė eilėraščius rašyti), jis natūraliai siekė transformuoti poetinį tekstą muzikinėmis priemonėmis. Tai buvo jam tarsi kūrybinė būtinybė. Tad ir savo kūrybą pradėjo dainomis. Pradėjo ne tik žinodamas kuo, bet ir kaip. Septyniolikmetis jaunuolis, jis rašė savo dienoraštyje: „.. . .dalyko [t.y. dainos] nuotaika turi būti pagauta akimirkoj, kas dažnai ir yra svarbiausia. Viskas prieš t a i joje turi nusilenkti". Dainų komponavimas lydėjo jį, galima sakyt, visą gyvenimą, net ir tada, kai bet kokia kūryba atrodė išvis neįmanoma. Dainomis jis pradėjo, dainomis ir baigė.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kažkada mudu klausėmės Richardo Strausso *Vier letzte Lieder* („Frühling", „September", „Beim Schlafengehn" ir „Im Abendrot") — jo paskutiniojo kūrinio. Klausėmės ir stebėjomės: mokėjo senis Straussas užbaigti savo gyvenimą ir kūrybą. Tad po eilės metų, kai Jonas jau sunkiai sirgo ir maža buvo vilties, kad bepagis, aplankęs jį (tai buvo paskutinis mudviejų susitikimas) prisiminiau tas Strausso dainas ir užuolankom pasiūliau, kad parašytų dainų ciklą. . . Nežinau, ar jis suvedė galus (spėju, kad taip), tačiau atsakė, jog pagalvosiąs. Netrukus patyriau, jog ėmėsi tą mintį realizuoti. Ciklą turėjusios sudaryti penkios šešios dainos Henriko Nagio rinkinio *Prisijaukinsiu sakalą* tekstams. Dvi („Prisijaukinsiu sakalą" ir „Pasakų sakalas") jau buvusios anksčiau parašytos. Kai vėl buvo vežamas į ligoninę, iš kurios jau nebegrįžo (nors vis dar tikėjosi: girdi, „nėra to, — kaip ten, — kurs neišeitų į tą"), jis pasiėmė išsirašęs „Raudos" tekstą („Apkabinkime rankomis saulę — / teneateina žiema. / Teneateina naktis. / . . . apkabinkim saulėtekį, / tegul būna ir būna ir būna / diena") ir jau pradėtos komponuoti „Lėk, sakalėli" dainos škicus. Deja, netrukus nebepajėgė parašyti nei vienišos gaidos: „Raudos" nei pradėt nesuspėjo, o paskutinysis „Lėk, sakalėli" puslapis liko paskutiniuoju jo kūrybos lapu — — —

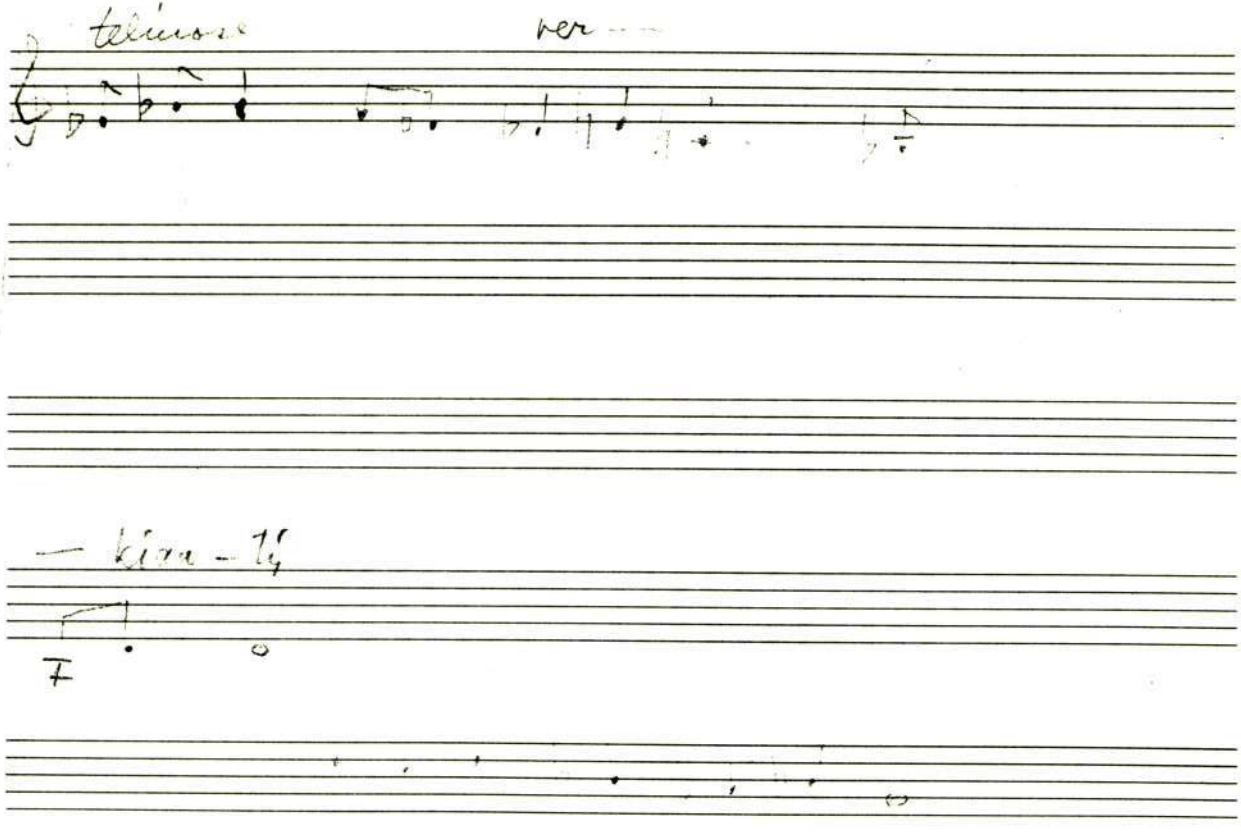
telinose
ver
— kian - tý

„Juo daugiau aš pergyvenu savo jaunystės svajonių sudužimą, tuo greičiau aš artėju į save", rašė jis dienoraštyje 1945.V.15 — pačiame pokario chaose. Retai kada išsipildo visos jaunystės svajonės, labai retai. Neišsipildė jos ir šį kartą — net ir beveik po keturiasdešimties metų. Gal sudužo jų daugiau, negu įprasta. Gal net per daug? Tik jis pats tegalėtų pasakyti. Pagaliau ar tai reiškia, kad jis a t ė j o į save?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Tave, Jonai, visada žavėjo trumpa, beveik miniatiūriška Roberto Schumanno daina *Im wunderschönen Monat Mai*, ypač jos pabaiga: pakyla melodija, atrodo, dar plačiau išsiskleis ir staiga nutrūksta, lieka lyg neužbaigta — neišrištas akordas.

Toks, Jonai, tavo gyvenimas ir tavo kūryba.

Kostas Ostrauskas

Spausdinama Jono Švedo daina Puota — *rankraščio faksimilė (formatas originalo). Tai bene antroji, šiek tiek pakoreguota redakcija, parašyta, atrodo, 1952 m. birželio mėn., atliekant karinę tarnybą Camp Gordon, Ga., kur aplinka ir sąlygos, kaip pats sakė, buvo neįmanomos.*

Dainos tekstas — šių eilučių autoriaus. (Šiuo atveju Jono kritiškumas sušlubavo draugystės sąskaiton.)

K.O.

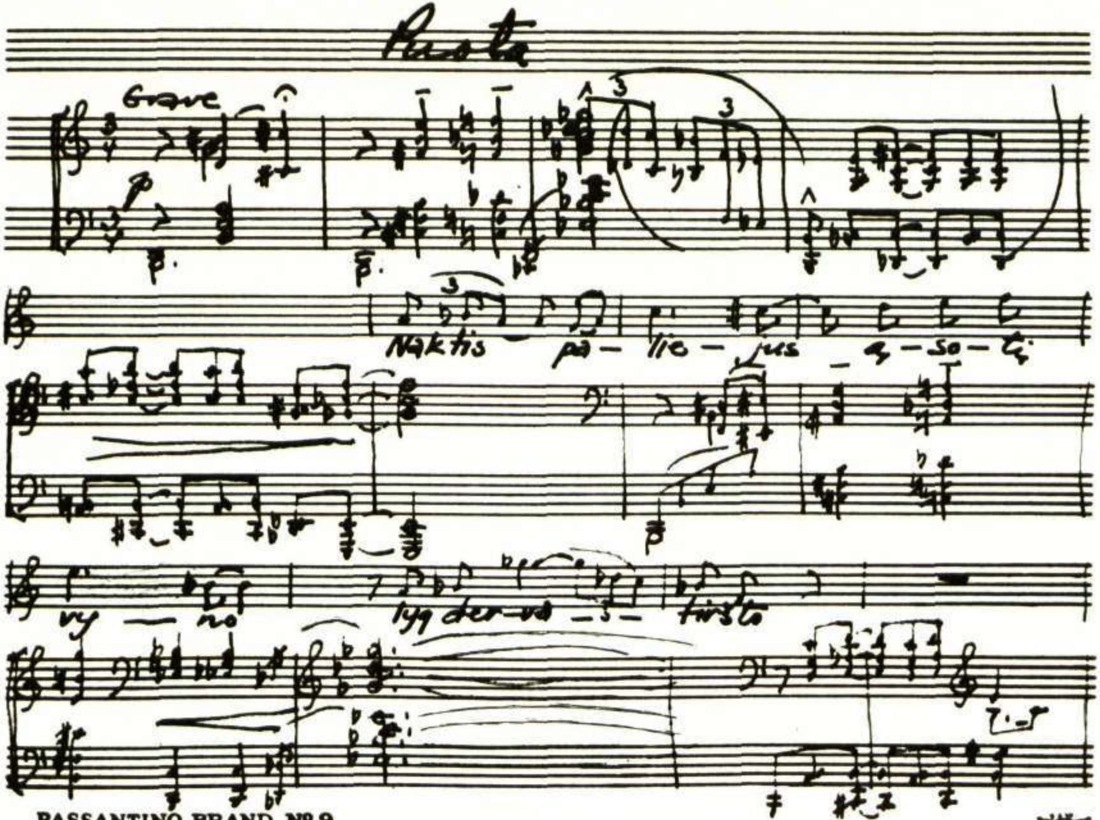

PASSANTINO BRAND № 9

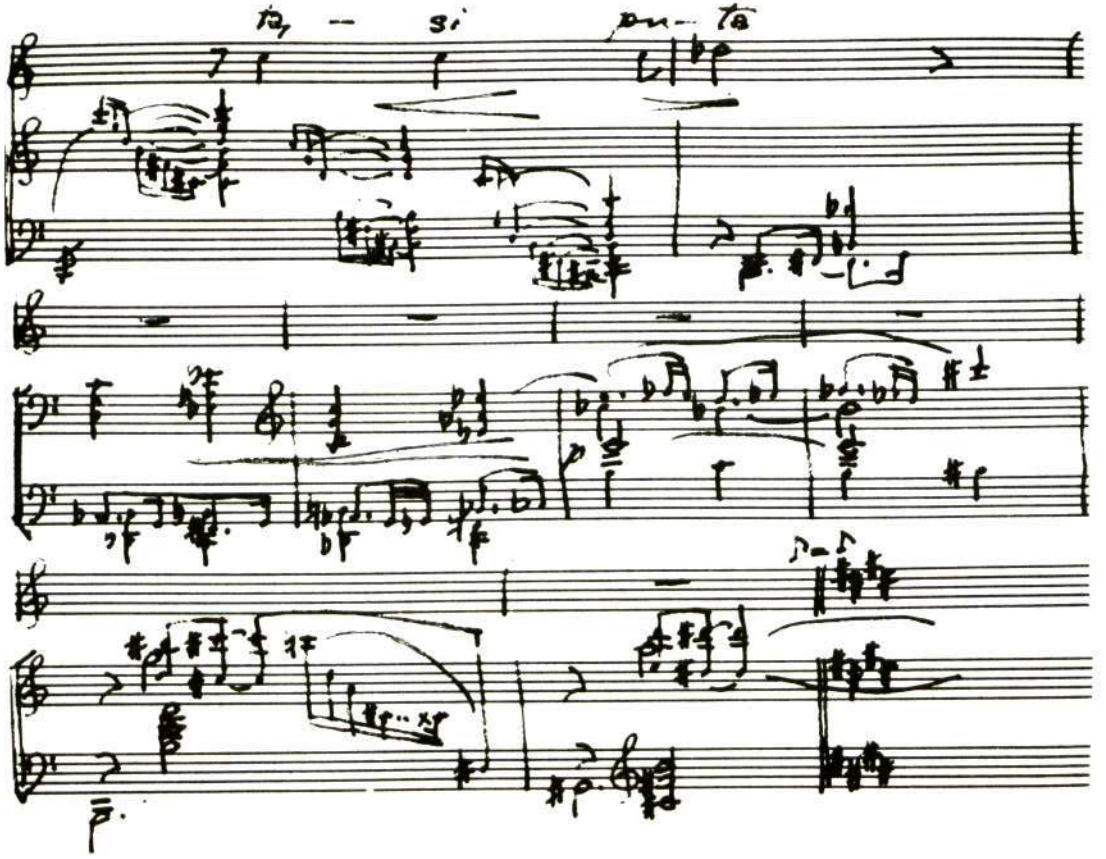
fa — si pu — ta

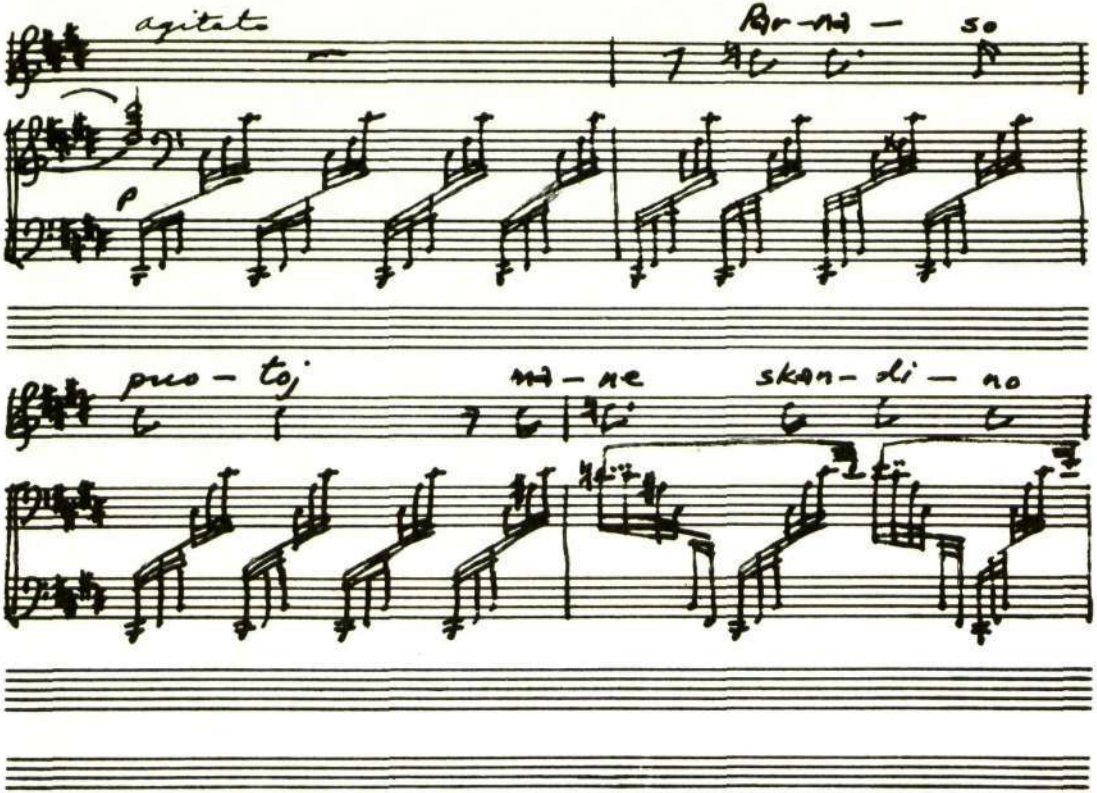
agitato
Br-ni — so
p
puo — toj
ni — ne
skan- di — no

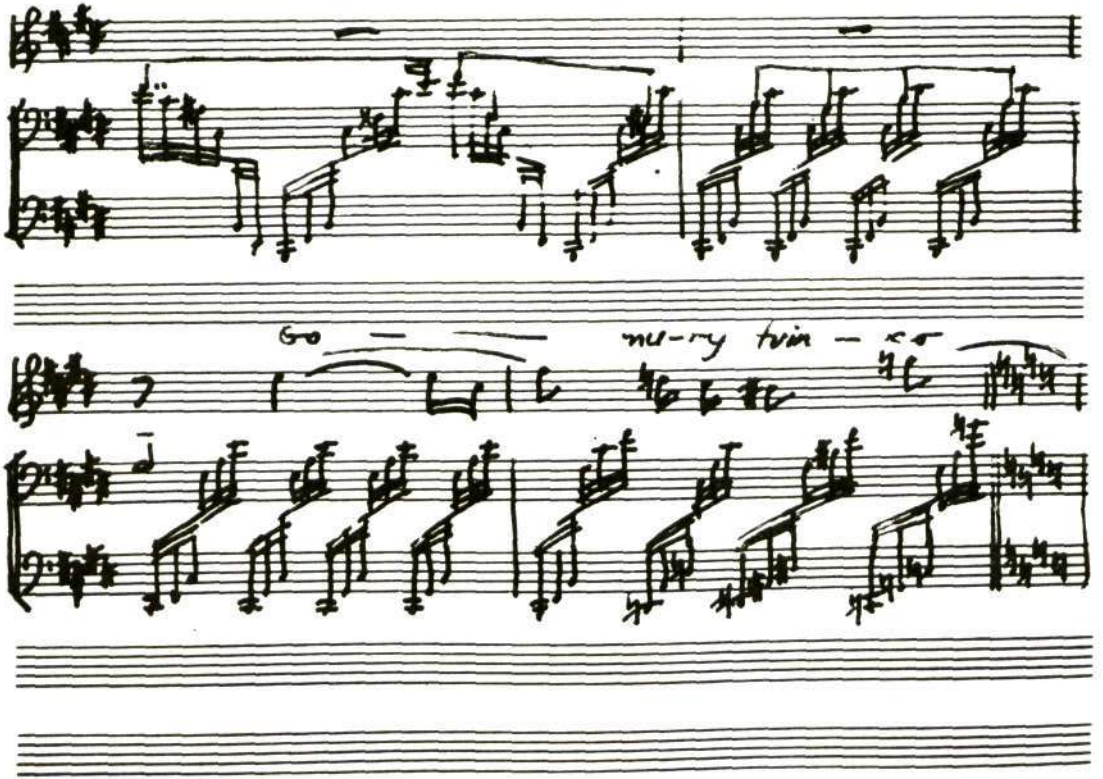
Go — — mu-ry twin — ko

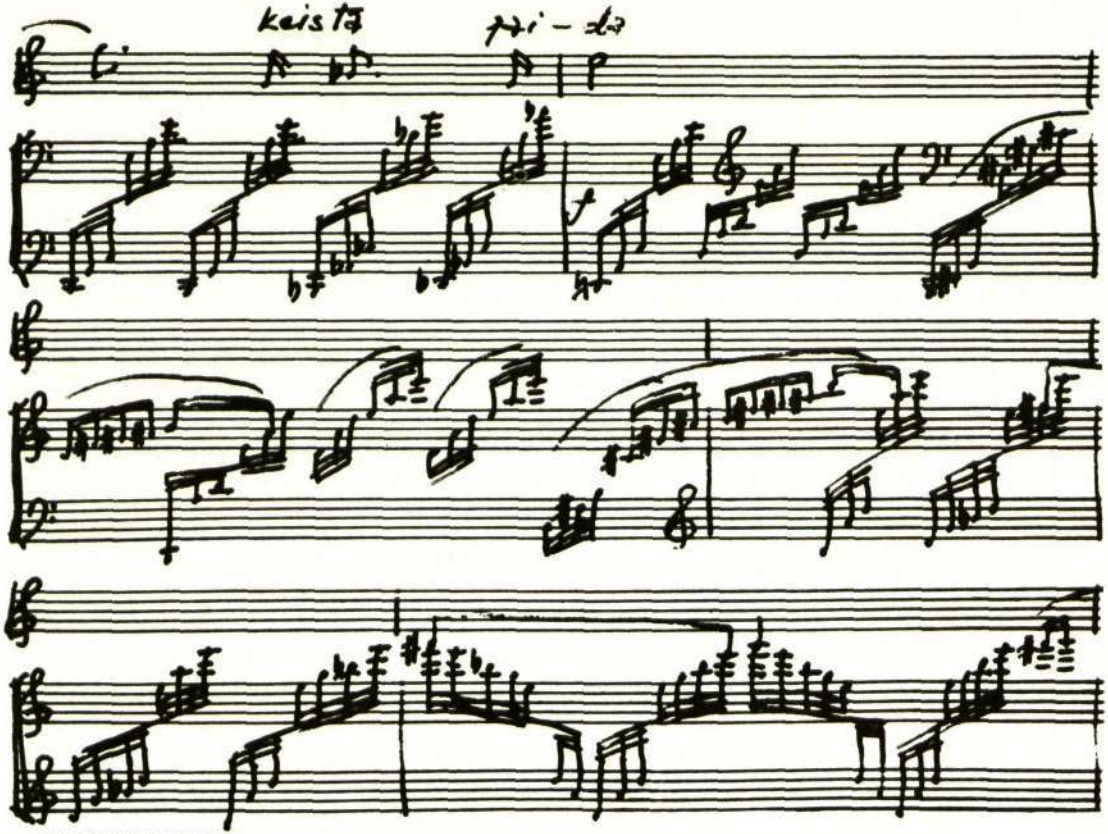

PASSANTINO BRAND Nº 9

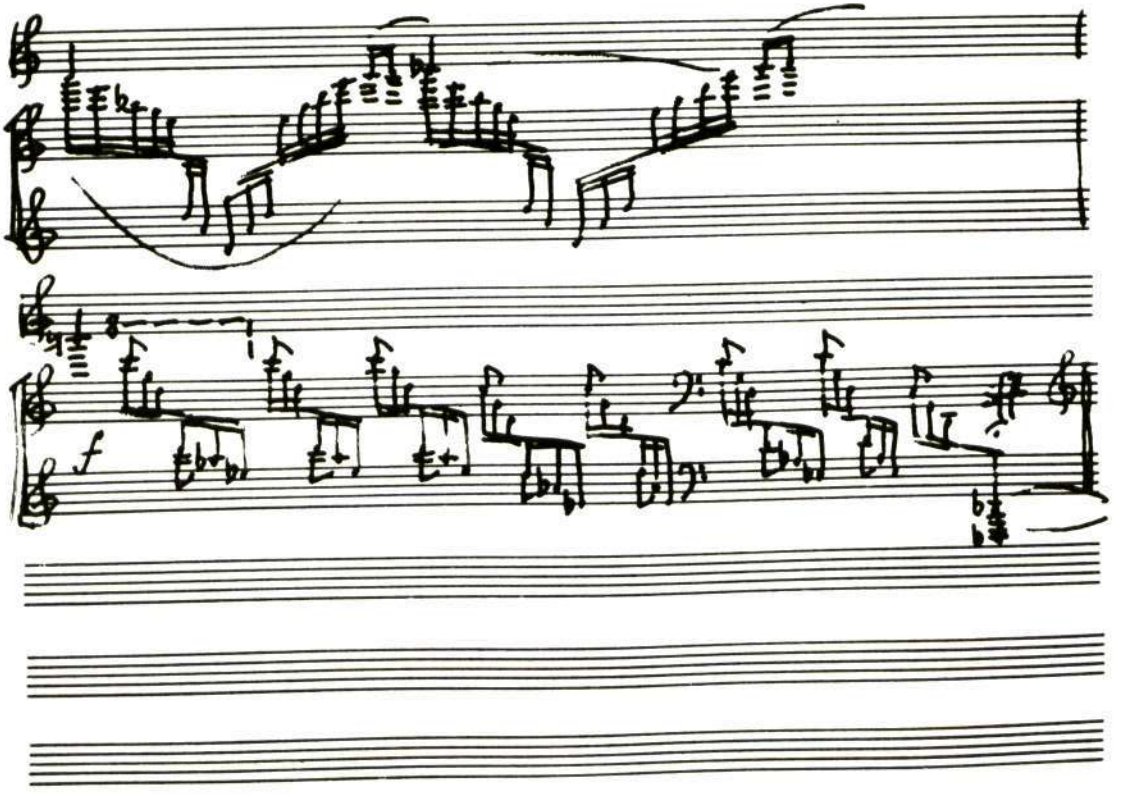
f

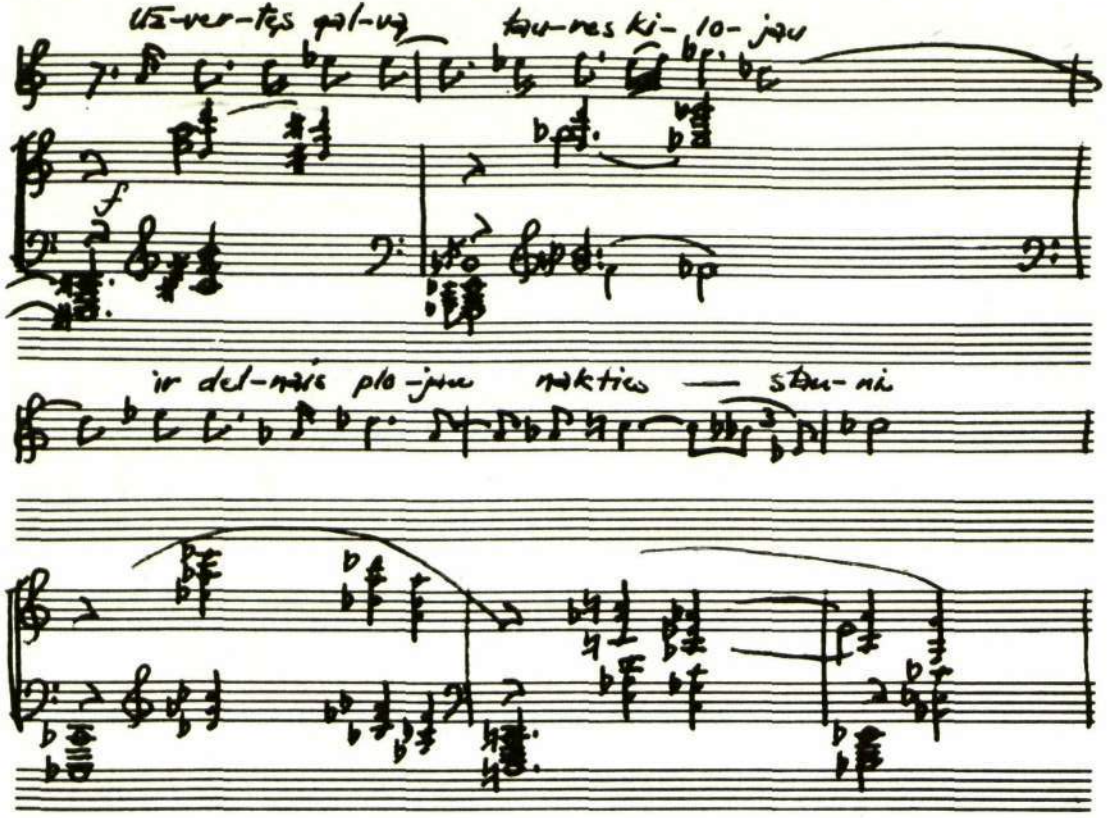

uz-ver-tęs gal-vą tau-res ki- lo- jau

ir del-nais plo-jau nakties — stau-ni

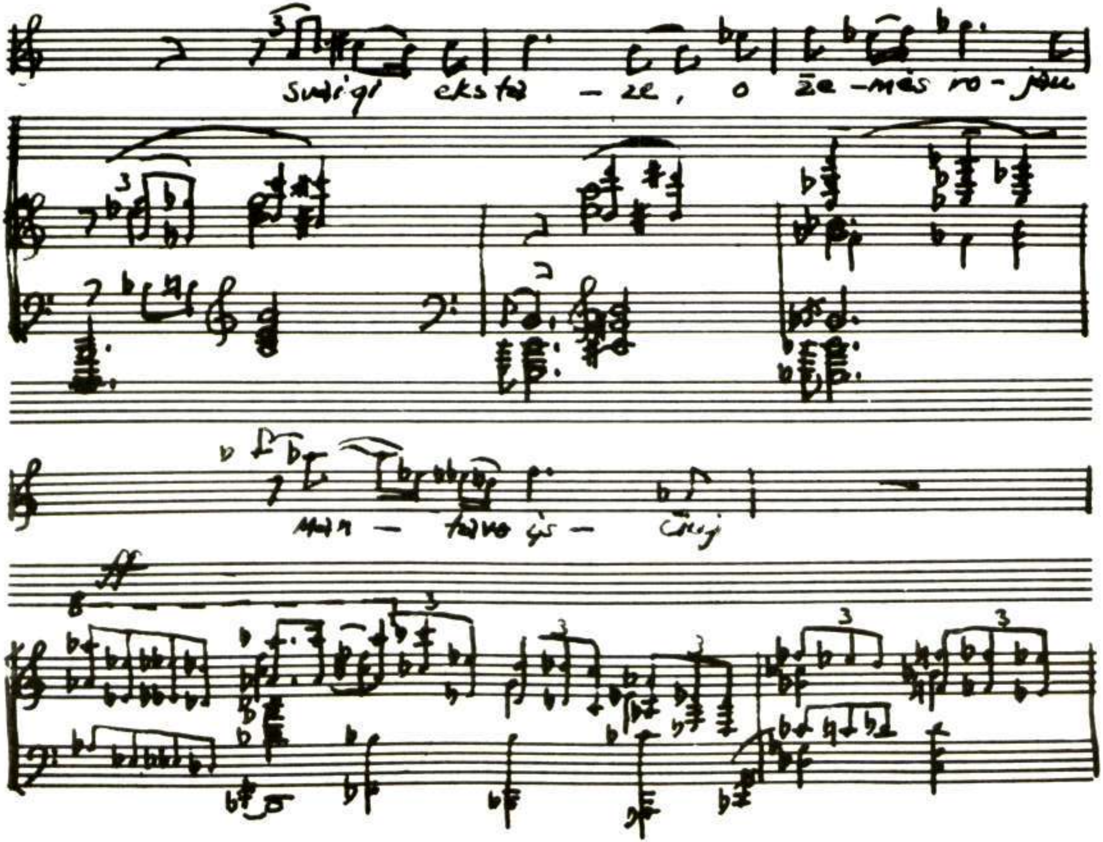
svaigi eksta – ze, o ze – mes ro – jau
man – tavo

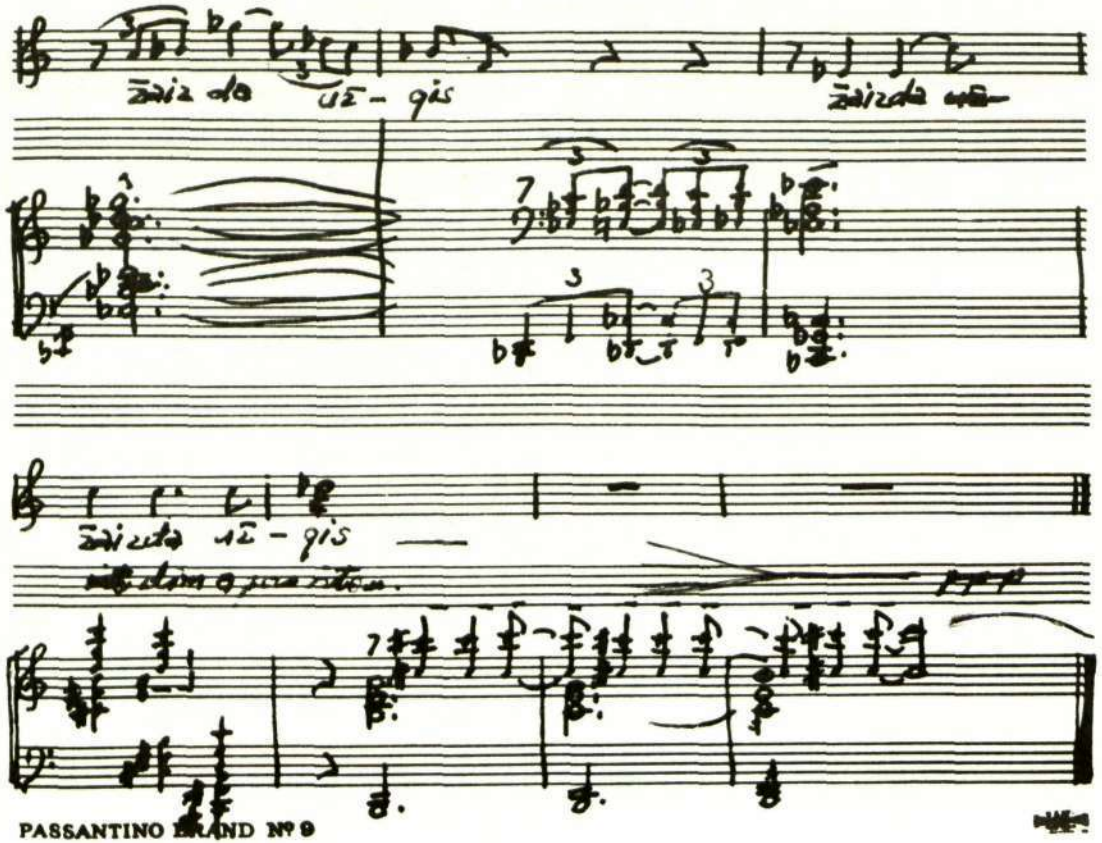
žaiz da už - gis
žaizda už -
žaizda už - gis
ppp

KAIMYNAS PRIE DOVINĖS UPĖS

Kazį Borutą prisimenant

ANTANAS GUSTAITIS

Nenorėčiau pasistiebęs girtis, kad štai ir aš pažinau nuostabųjį poetą ir žmogų Kazį Borutą, kai dar yra drauge su juo vertusių politinių režimų spyrius, sėdėjusių vienoje kameroje kalėjimuose, vilkusių vergo dalią Sibire ar girdėjusių jo priešmirtinį atodūsį. Mudu pradžioje jungė gal tik Dovinės upė, atvingiuodama nuo Kūlokų kaimo ligi mūsų senovinės gyvenvietės liekanų. Net ligi pat stambaus istorinio gluosnio, po kuriuo, dėl užgautos suvalkiečio ambicijos paskelbęs bado streiką, savanoriškai numirė mano senelis . . . Upė — vietomis siaura ir vasarą perbrendama pasiraitojus vaiko kelnes, vietomis tarp tankių alksnių giliai įsirėžusi į juodą durpę, o pavasarį — griaunanti lieptus ir mano atminime net paskandinusi Vinco Krėvės žydelio Kušliaus antrininką ir nunešusi į amžinybę jo silkių, adatų ir stiklinių karolių „kromą".

Be to, gal nedaug ką nauja būtų galima ir prisiminti po pernykštės Vytauto Kubiliaus monografijos *Kazio Borutos kūryba* ir poeto draugų vis drąsiau skelbiamų biografinių fragmentų.

Su Kaziu Boruta artimiau susitikti teko tik nuo 1921 metų, kai, grįžęs iš Rusijos ir mokydamasis gimnazijoje, o vėliau Marijampolės mokytojų seminarijoje, jis labai dažnai

apsilankydavo mūsų bute, kur gyveno „ant kambario" jo giminaitės ar kitos seminaristės. Nors buvau daugiau nei pora metų jaunesnis ir tada styrodavau tik liežuvį iškoręs tarpe pravertų durų, — Boruta savo samprotavimais man darė net gąsdinantį įspūdį. Tuose jo pokalbiuose beveik visada vyravo ne kokios nors gimnazistiško flirto temos, o tik pasaulėžiūriniai, religiniai ir politiniai klausimai, ir vis griaunantieji mūsų „paveldėtąją teisybę", vis menkinantieji pedagogų „šventus pamokymus", vis kaitinantieji ginčų klegėjimą ligi kieto kumščio smūgio į stalą. Atrodė, jog ir Lietuvoje tuoj prasidės revoliucija, kuri be pasigailėjimo nušluos ir priplėkusios galvos mokytojus, ir fanatiškus kunigus, ir visus mokslo draugus, vadinamus „klerikalais", o gal net ir prakeiktą valdžios pataikūną mokyklos sargą, kuris Borutą įskundė direktoriui, kad pasislėpęs rūko . . .

Čia reikia pastebėti, kad šį Dovinės krašto jautrios sielos suvalkietį labai nervino ir mūsų aukštesniųjų mokyklų mokymo ir auklėjimo tradicija, kuri Lietuvoje ir iki šiol mažai tepasikeitė. Mes buvome šviečiami tarsi nuo Sinajaus kalno ar bažnyčioje iš sakyklos. Mokinys privalo savo mokytojų klausyti, jų dėstomą dalyką įsidėmėti, atsiminti ir klausiamas be jokių savo pastabų pakartoti. Bet neleistina per pamokas kelti kokių nors švietėjui ar esamai santvarkai nepatogių religinių, visuomeninių ar politinių dulkių, kurios drumsčia jaunos galvos ramybę. Toks klasėje išdygęs prieštarautojas galėjo būti tuoj pat sutramdomas dvejetuku, o karštesniam protestuotojui grėsė ir elgesio pažymio sumažinimas.

Bet Kazys Boruta nebuvo iš tų paklusniųjų, kurie, mokytojo autoriteto prislėgti, pagarbiai tyli, nosį įrėmę į kumštį, ir mūsų žemesniuosius kursus vis pasiekdavo nauji pasakojimai apie jo „disputus" per tikybos, istorijos ar literatūros pamokas. Dėl to jau tada visi jį išskyrėme kaip retą tokį „revoliucionierių" kitų vyresnio amžiaus seminaristų tarpe. O jo kovos aistra ir intelektualinis potencialas dar

labiau stebino mūsų aplinką, kai jau nesivaržydamas aktyviai organizavo aušrininkus, platino seminarijoje nepageidaujamą *Aušrinę*, verbavo jai bendradarbius ir karštai grūmėsi su ateitininkais, kokiu anksčiau ir pats yra buvęs, kaip ir Antanas Venclova. Jis pirmasis gerokai pakreipė į kairę ir mano mokslo draugą Vytautą Montvilą, su kuriuo pradžioj spausdinome savo eilėraščius valstiečių liaudininkų *Jaunime* ir priklausėme tik vadinamajam moksleivių „bešalių" būreliui, išdaiginusiam paskui ir tautininkų, ir komunistų, ir eserų, ir kažkur pradžios mokyklose laiko ir politinių įvykių užtemdytų „liaudies liktarnų".

Kazio Borutos revoliucinę dvasią neabejotinai gaivino ir senosios kartos socialistinis veteranas adv. Andrius Bulota, glaudęs Marijampolės liberalinę inteligentiją, dalyvavęs politinėje veikloje, prieš rinkimus sakęs rinkoje karštas prakalbas ir savo namuose rengęs aktyvaus kairiojo jaunimo „simpoziumus".

1924 m. gegužės 1 d. Marijampolėje paplito atsišaukimai, raginantieji švęsti darbininkų šventę, kai kur prie namų suplevėsavo raudonos vėliavėlės, įvyko mažos grupės demonstracijos ir, žinoma, susirėmimas su policija. Ir rodos dar šiandien matau iš tos dienos sąmyšio grįžtantį sukruvintą Kazį Borutą . . . Nuo čia ir prasidėjo jau visiems žinomas šio liepsningojo poeto ir neįveikiamo maištininko skaudžiai realus kryžiaus kelias, kurį ligi pat galo kone lygiais tarpais pažymi: pašalinimas iš mokytojų seminarijos, pašalinimas iš universiteto, areštas, tardymai, kalėjimas, emigracija, areštas ir vėl kalėjimas, pabaigai dar sovietinis tardymas, teismas, Sibiro tremtis ir — šlovingos Rasų kapinės. . .

Nors ir labai dažnai išskirdavo mus erdvė, laikas ir kalėjimo virbai, bet Dovinės upės sujungti bičiuliški jaunystės ryšiai niekad nenutrūko. Kiekviena proga susitikdavome Marijampolėje, Kaune ir kone kasdien Vilniuje, susirašinėdavome, kai atsidūrė emigracijoj Rygoje ir Berlyne, nes jis man visada buvo vyresnysis draugas iš Kūlokų kaimo, kursai ir

mane pirmasis primygtinai ragino rašyti eilėraščius. Deja, tai mano jaunų dienų „eiliuotai romantikai" Kazys Boruta vis rasdavo ir rimtų priekaištų. Mat, tuose tiksliai surimuotuose posmuose man vis trūkę aktualios temos, kovos įnirčio, o jausmo žiežirbas vaizduojantis žodis esąs gimęs ne širdyje, o šaltoje galvoje išprotautas! . .

Na, gal nedaug bestigo „laimės", kad likimas būtų mudu ir glaudžiau sujungęs. Juk turbūt ne be pagrindo sakoma, kad visų valstybių budrusis ponas ar draugas Saugumas turi net po uodega akį, kuria dar geriau mato. Tad vieną bene 1930 metų naktį jo lietuviški atstovai aplankė ir mano butą. Ir pokalbio turinys trumpas: Mes viską žinome, tik prisipažink! Mes žinome, kad jau seniai draugauji ir susirašinėji su Kaziu Boruta! Kur Borutos laiškai, tau rašyti iš užsienio? Kur jo eilėraščių rinkinys *Kryžių Lietuva,* kurį jis tau atsiuntė? Vadinasi, turime įsakymą padaryti kratą! . .

Ir kokia ironija! Tas pat saugumo pareigūnas, kuris tada taip nepaprastai uoliai ieškojo Borutos laiškų ir eilėraščių, neva griaunančių mūsų nepriklausomos valstybės pamatus, po Antrojo karo atsidūręs Vakarų „tremtyje", apsisprendė grįžti į okup. Lietuvą, iš tenai stipriai nukeikė „apie kažkokią nepriklausomybę kliedinčius buržuazinius nacionalistus" ir turbūt savo jau išbandytoje profesijoje nusipelnė ir tarybinio pagerbimo. Na, tebūnie jam lengva gimtoji žemelė! Ypač, kad nei Borutos laiškų ir nei jo eilėraščių nerado. Nors tuose jo emigraciniuose laiškuose buvo daugiau nusivylimo Vakarų socialistų idealizmu, skundo dėl savo griūvančių iliuzijų ir Dovinės krantų ilgesio, negu kandžiai niekinančių epitetų jį iš Lietuvos išginusiems politiniams priešams.

Iš tolo galima būtų gana įtikinamai spėlioti, kad po 1940 m. Lietuvą apvertusių įvykių Kazys Boruta buvo jau tik ramiu „laimėtos revoliucinio žodžio kovos" veteranu. Juk dabar jo nekęstieji „fašistai", „klerikalai" ir „buržujai" jau buvo sulyginti su žeme. Tarybinėn valdžion įsėdo daugelis jo buvusių bendraminčių, o švietimo komisaro kėdėn — net jo

suvalkietiškas jaunų dienų draugas Antanas Venclova. Anksčiau persekiotas ir kalintas audringasis poetas dabar buvo pakviestas į Vilnių, pradžiai duota jam kultūringos aplinkos Mokslo akademijos sekretoriaus vieta, o 1941 m. paskirtas Literatūros muziejaus vedėju. Tad ko dar bereikia? Atokiau nuo jo stovintis sakytų: na, dabar tiktai rašyk, kurk ir dainuok, kas iki šiol buvo širdyje užslėpta!

O vis dėlto, artimiau su juo bendraujant, netrukus išryškėjo, kad ir tasai „sekretorius", ir „muziejaus vedėjas", ir buvęs kai kurių tarybinių rašytojų mokytojas ir įkvėpėjas štai ir vėl atkrito į senąjį nenuoramą ir maištininką Kazį Borutą . . . Kai A. Venclova ir kiti jo buvę bendraminčiai prie komunistinio režimo norom ar nenorom „priprato" ar miklesnieji net persistengė savo patarnavimais sovietiniam saugumui, jis po pirmojo partijos išreikalauto „entuziazmo" jau ir vėl apsiniaukė, nes labai regimai ir apčiuopiamai patyrė, kad tarybinė santvarka irgi yra diktatūra ir dar totalitarinė. Tai kaip tu būsi tasai Borutos visada siektas „laisvas žmogus laisvoje žemėje", jeigu tau partija griežtai įsako būti tiktai tarybiniu ir ne kitokiu, o laisvės ribas apibrėžia okupantas?

Draugiškuose pokalbiuose ir net viešuose išsišokimuose dabar jis ir vėl degė neapykanta dar griežtesnei žodžio ir rašto cenzūrai, žmogaus nusižeminimui iš baimės ir veidmainingam susitaikymui su melu, kad reikėdavo jį kartais prilaikyti už skverno ir nepaprastai „liaudiškai" žodingo liežuvio, idant nepatektų ir į stalininio saugumo „ataskaitą". Pavojingiausia būdavo, kai jis šitaip „borutiškai" sprogdavo Menininkų klube ar kur restoranuose, visiškai neatsigrįždamas į užnugarį. Tik didžiųjų trėmimų metu jis pasijuto irgi nesaugus, susirūpinęs pritilo, o apytuštėje Rudnickio kavinėje rymojo liūdnas tarsi pragaro prieangyje. Be to, buvo nepaprastai sukrėstas ir jam išaiškėjusio fakto, kad kai kurie jo patikimi ir kultūringi draugai, partinės disciplinos įpareigoti, naktį turėję vedžioti NKVD pareigūnus ir

nurodinėti suimamųjų butus. Toksai „komunistinis idealizmas" nuo visokių žvalgybų nukentėjusiam ir jų visa savo prigimtimi nekentusiam buvusiam politiniam kaliniui buvo neįsivaizduojamai baisus.

Vokiečių nacių okupacijos košmare Kazį Borutą teko jau rečiau sutikti, nes trumpai tegyvenau Vilniuje. To siaubingo laikotarpio „nacišką išlaisvinimą" jis ir pats yra pavaizdavęs. Tenka tik džiaugtis kai kurių lietuvių anoje velniavoj dar tiek išlikusiais blaivaus proto likučiais, kad buvo skubiai sulaikyta „galvų medžiotojų" ranka ir šis margos biografijos poetas išvengė Vytauto Montvilos, Vinco Grybo ir kitų tragiško finalo.

Šiandien mes nesistebime, kad Lietuvos tarybininkai Kazį Borutą gerbia, vertina jo literatūrinę kūrybą ir kitaip jį vis „reabilituoja". Duria akis gal tik tas jo „atpirkėjų" per daug jau permatomas atsargumas ir pajaučiamos pastangos kad ir gražiomis frazėmis vis tiek kaip nors prasliuogti pro nemalonią teisybę. Va, net ir tenykštis objektyviausias literatūros kritikas Vytautas Kubilius vis dar kartoja ir kitiems įprastą perkūnsarginį teiginį, kad poetas esą ilgai „nesupratęs tikrovės", kad jo buvęs „prieštaringo gyvenimo kelias" ir kad jis klaidžiojęs tol, kol suradęs „tikrąjį". O koks gi yra tasai „tikrasis"? Negi tik tas, kurs būtinai turi vingiuotis ir per sovietinius kalėjimus bei vergų stovyklas ir kuriuo „suminkštinti" į tarybinę literatūrą grįžo Antanas Miškinis, Kazys Inčiūra ar „tarybinio žvalgo" pareigom paaukštintas J. Mikuckis?

Šia proga norėtųsi dar paklausti gerbiamą K. Borutos monografijos autorių: o kodėl gi taip tiksliai ir skrupulingai tenai suregistruotose poeto gyvenimo ir kūrybos datose visiškai nėra 1946-49 metų jo sovietinio įkalinimo? Ar to, kas nepatogu priminti, jau ir nebuvo?

Tiesa, ir atsparusis Kazys Boruta, leisgyvis sugrąžintas iš sovietinių akmenų skaldyklų, kartą buvo priverstas viešai prieštarauti savo principui, kad „totalitarinės diktatūros

laikotarpiu menininkas gali būti tik drąsus žmogus, kuris nesiduoda save gvoltavoti". Tai lyg ir patvirtintų jo vardu paskelbtas pokalėjiminis pareiškimas, kad — „Suprasdamas visą tarybinio rašytojo darbo rimtumą ir atsakomybę, aš noriu iki galo ištaisyti savo klaidas ir, įsisavinęs marksizmo-leninizmo didįjį mokslą, atiduoti visus savo sugebėjimus ir savo darbą socializmo reikalui". Bet tokių tardytojo suredaguotų policinio stiliaus „atgailos maldelių" mes esame skaitę ir daugiau. Juk Stalino teroro „perauklėti" įžymiausieji sovietinio komunizmo kūrėjai atgailai net prašėsi sušaudomi . . .

Na, Kaziui Borutai bent lietuviškieji komunistai už rusiškojo režimo smūgius ir savųjų išdavikų šunybę nors šiek tiek atlygino. Prieš pat mirtį jie suteikė prieštaringajam poetui „nusipelniusio kultūros veikėjo vardą", įteikė į ligonio ranką „naują Rašytojų draugijos bilietą", pašlovinimuose pavadino jį „mūsų draugu ir bendražygiu" ir iškilmingai palaidojo Rasų kapinėse . . .

Su Kaziu Boruta praleidau Kaune visą savo paskutiniąją Lietuvos dieną ir naktį. Mūsų niūrios nuotaikos jau neprablaivino nei jokie praeities atsiminimai, nei abiem nežinomos ateities spėliojimai. Iš ryto palydėjo mane į Nemuno laivą. Jis buvo apsisprendęs likti, nes emigranto gyvenimą pažįstąs savo kailiu. O kas gi jo laukia, likusio tėvynėje? „Galbūt blogiau nebus, kaip tik kalėjimas. O tas man — jokia naujiena . . ." Tai buvo jo paskutinis atsakymas. Pasibučiavome tarsi amžinajam sudiev ir, į akis žiūrėdamas, dar sukuždėjo: „Ar velnias mus nustūmė nuo Dovinės kranto? . ." Ir sunkiais žingsniais nukrypavo į savo Pajiesį.

ISTORIJA IR DABARTIS

Į PLATESNIUS HORIZONTUS

I

Prieš trejetą metų pasirodė stambokas Leono Gudaičio veikalas *Platėjantys akiračiai* (Vilnius: Vaga, 1977, 440 psl.). Jame nagrinėjama mūsų literatūrinė spauda 1904-1917 metais. Per tą truputį prailgintą dešimtmetį, pradedant su spaudos draudimo panaikinimu, lietuvių literatūrinės kūrybos, kritikos ir meno horizontai iš tiesų smarkiai prasiplėtė.

Tuojau pat reikia pasakyti, kad Gudaitis savo uždavinį išsprendė gerai, ne tik pasinaudodamas visais tų literatūrinių žurnalų, almanachų, metraščių, vienkartinių bei rankraštinių leidinių komplektais, bet ir labai gausia epistoliarine medžiaga, sukaupta įvairių bibliotekų rankraštynuose, dar tebegyvenančių ano laikotarpio liudininkų pasakojimais. Sąžiningai padarytas didelis darbas. Norėtųsi tik pageidauti, kad tas pat Gudaitis kibtų į sekantį mūsų literatūrinės ir kultūrinės spaudos dešimtmetį.

Kai kas gal nustebs, kad nebūdamas literatūros istorikas imuosi kalbėti apie šią knygą. Tačiau jau J. Tumas-Vaižgantas teisingai pastebėjo, kad rašydamas apie ano meto rašytojus (jis pavyzdžiu ima Vincą Kudirką) turi jaustis, lyg rašytum to meto visuomenės ir jos kultūros istoriją (*Jubiliejinis Varpas*, 1929, p. 6). Iš tikrųjų nuo *Aušros* laikų mūsų istorija yra žymia dalimi mūsų spaudos istorija. Kova dėl spaudos draudimo panaikinimo brandino mūsų kultūrinės ir politinės nepriklausomybės idėją. Be *Aušros*, *Varpo* ir *Tėvynės sargo* negalima nei bandyti suprasti mūsų tautinį atgimimą.

Nors Gudaitis tiesiogiai kalba tik apie literatūrinę spaudą, tačiau jis negali praeiti pro šalį ir tos bendrosios spaudos, kuri taip pat daugiau ar mažiau vietos skyrė literatūrai ir menui. Iš jo gale pateiktos leidinių rodyklės matytis, kad per tą laikotarpį pasirodė net 102 atskiri leidiniai (kai kurie rankraštiniai). Tikrai gražus derlius. Gal ir turėjo pagrindo dr. Stasys Matulaitis diagnozuoti tam tikrą „laikraštininkystės epidemiją", o *Vilniaus žinios* skųstis, kad atsirado „daugiau norinčių rašinėti, ne kad skaityti" (p. 52). Kaip žinia, jau truputį anksčiau garsusis Kuršėnų klebonas Antanas Eidimtas-Eidėnas, pats deginęs ir kitus raginęs deginti *Aušrą*, savo traktate „Quaedam de moderno lithuanismo in clero diocesis Samogitiensis" (Šis tas apie *modernųjį lituanizmą* Žemaičių vyskupijos kuniguose) rašė: „Sunkiausia ir blogiausia moderniojo pasaulio nelaimė — per didelis klaidingai ir kvailai rašančių gausumas. Gana rašyti, kas nenaudinga, užtenka skaityti, kas gerai parašyta" (cit. pas A. Merkelį, *Juozas Tumas Vaižgantas*, I t., 1955, p. 111).

O vis dėlto žmonės nepaklausė gerojo klebono. Kartais samdiniai, bernai ir mergos, metinį savo uždarbį atiduodavo, kad galėtų pasiskaityti lietuvišką laikraštį ar knygelę. Gudaičio aptariamajame laikotarpyje ne tik rašytojų netrūko, bet užteko ir skaitytojų. Toks seniškis *Šaltinis* pasiekdavo ligi 15.000 skaitytojų, o ir kai kurie socialdemokratiniai leidiniai išeidavo 10.000 tiražu. Tikrai įspūdingi skaičiai. Dar įspūdingesnis tos spaudos turinys. Nuo kraštutinės dešinės ligi kairės, nuo atviro nacionalizmo ligi absoliutaus internacionalizmo, nuo niekada neklystančios philosophia perennis paremtos dogmatinės ir didaktinės literatūros ligi kraštutinio individualizmo, etstetizmo ir simbolizmo, nuo „menas menui" šūkių ligi pilietinės ir patriotinės literatūros.

II

Turint prieš akis tokį skalsų ir įvairų literatūrinį ir kultūrinį derlių, verta žvilgterėti, kokia dirva tą derlių išaugino. Kas čia daugiau lėmė: ar palankios ekonominės, socialinės ir politinės sąlygos, ar tiesiog reikalas kurti neatsižvelgiant į jokias sąlygas? Ar į tą beveik unikalų fenomeną reikia žiūrėti, kaip lyg į kažkokią staigią

užtvaros proveržą, ar kaip į dėsningą istorinį vyksmą? Pagal savo laiku labai populiarią, o dabar greičiau tam tikra atgyvena tapusia Friedricho Engelso „bazės ir antstato" teoriją tą klausimą būtų galima formuluoti taip: kokia buvo to šaunaus literatūrinio ir kultūrinio antstato bazė?

Leonas Gudaitis dėl to beveik visiškai galvos nekvaršina. Jis griebia tiesiog tą mūsų literatūrinį ir kultūrinį suklestėjimą, daug nesirūpindamas, kodėl ir kaip jis atsirado. Dėl to jo knygą taip įdomu skaityti. Tiesa, jis pripažįsta, kad spaudos draudimo panaikinimas (1904.V.7) turėjo teigiamos įtakos. Nuo čia jis ir pradeda. O tolimesnei politinei Rusijos ir Lietuvos situacijai charakterizuoti jis nuolat kartoja tokius terminus, kaip „reakcijos siautėjimo", „baisios reakcijos", arba tiesiog „Stolypino reakcijos" metai. Tad ir kyla klausimas, kaip suderinti tuos vis platėjančius akiračius su vis didėjančia reakcija. Čia matytis kažkas kažkur ne taip.

Be abejo dėl to Gudaičio kaltinti nereikia. Tie visi tariamos reakcijos terminai pasidarė tiesiog namų apyvokos sąvokomis. Juos vartoja ne tik visokio sukirpimo marksistiniai istorikai, juos sutinkame beveik visuose Vakarų (ypač Amerikos) istorijos vadovėliuose. Jie pateko ir į mūsų bostoniškę enciklopediją, kur kalbant apie Stolypiną tiesiog sakoma, kad jis pasuko „griežta politinės reakcijos kryptimi" (*LE*, 28 t., p. 538). Kai tos pačios enciklopedijos Lietuvai skirtame tome, apžvelgdamas XIX a. Lietuvos istoriją, bandžiau truputį kitaip apibūdinti Stolypiną ir jo reformas, nepatiko Pranui Čepėnui. Jis savo *Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje* rašo: „V. Trumpa be reikalo laiko Stolypiną projektuotoju tautybių ministerijos, kuri rūpintųsi tautybių reikalais. Šio *žiauraus reakcijos atstovo politiką* (m. p.) Trumpa gana palankiai įvertina" (I t., 1977, p. 423). Kai kurie eina dar toliau, sakydami, kad tariamos Vakarų civilizacijos politūra Stolypinas dengė savo bjaurius darbus.*(1)*

---

1 Taip vadinami „Stolypino kaklaraiščiai". Ž. M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe*, 1963, p. 536; K. Bielinis, *Penktieji metai*, 1959, p. 250.

Tai iš dalies teisinga. Panašiai galvojo ir ano meto opozicija, visokie revoliucininkai, dalis tautinių mažumų, siekiančių didesnės laisvės ir autonomijos (pvz., lietuviai). Tačiau toli gražu tai nebuvo visų nuomonė, net nebuvo tai daugumos nuomonė. Dažnai gerai organizuota, veikli ir gerą gerklę turinti mažuma užgožia daugumos balsą. Daug kam ir Lietuvoje neatrodė, kad 1905-tieji metai tebuvo tik garbingos revoliucijos metai, kad tai, kas sekė po jos, buvo tik siaubinga ir kruvina reakcija. Daug kas jau tada suprato, kad kas vyko 1905 m., nebuvo jokia revoliucija, o tik paprastas savavaliavimas, valstybinio ir privataus turto naikinimas, netvarka, anarchija. Mūsų Lazdynų Pelėdai 1905 m. atrodė kaip viena didelė klaida, o Dobilui — kaip pamišimas arba blūdas. Ar revoliucininkas kartais tąip pat negali būti žmogus — žvėris, klausė Dobilas savo *Blūde*. Lazdynų Pelėdos „Klaidą" spausdino įtakingas ano meto laikraštis *Viltis* ir gynė jos tezę. Kiekvienu atveju klaidinga manyti, kad caro ir valdžios pusėje viskas buvo bloga, o maištininkų pusėje viskas buvo gera. Gyvenime niekados taip nebūna.

Kai šitaip apverti klausimą, tada ir baisioji reakcija atrodo ne tokia baisi. Kaip ten bebūtų, caras Nikalojus II savo 1905 m. spalio 17 (30) d. manifestu ir kitais aktais suteikė žmonėms pagrindines laisves — asmens neliečiamybės, sąžinės, spaudos, susirinkimų, draugijų laisves. Ar suteikimas valstybinei dūmai legislatyvinės galios ir pavertimas valstybės tarybos senatu nevedė Rusijos į konstitucinę ir parlamentarinę monarchiją? Ją tokią tada su entuziazmu sveikino Anglija, tikėdama, kad ir Rusija pasuks evoliucijos, ne revoliucijos keliu.

Ar ne tokią Rusiją norėjo matyti ir Petras Arkadijevičius Stolypinas (1862-1911), mūsų Kalnaberžės netoli Kėdainių dvarininkas, 1906 m. tapęs vidaus reikalų ministeriu, o netrukus ir ministeriu pirmininku. Savo reformomis, ypač daug žadančia agrarine reforma, jis kaip tik siekė išmušti ginklą iš socialistų revoliucininkų (eserų) rankų. Savarankiškas ūkininkas paprastai yra pats konservatyviausias elementas valstybėje. Naikindamas valstiečių bendrijas (komunas) Rusijoje ir skirstydamas kaimus į viensėdžius (Lietuvoje) kaip tik to ir siekė Stolypinas. Dėl to taip labai jo neapkentė visokie revoliucininkai. Dėl to jis ir tapo teroristo auka.

Stolypinas buvo rusas nacionalistas. Dėl to jis nemėgo lenkų, ypač Lietuvoje. Nėra jokių duomenų, kad jis būtų nekentęs lietuvių

tautos. Jis pasipriešino vietinių savivaldybių (zemstvų) įvedimui Lietuvoje manydamas, kad tokiomis savivaldybėmis daugiausia pasinaudos lenkai. Ir kažin ar jis klydo? Man teko ne kartą kalbėtis apie Stolypiną su prof. V. Stanka-Stankevičium, kuris gana aktyviai reiškėsi to meto ir vėlesnėje Rusijos politikoje ir kuris net buvo Kerenskio vyriausybės ministeris. Jis labai aukštai vertino ypač Stolypino agrarinę reformą.

Kad ta tariamoji Stolypino reakcija mažai trukdė Lietuvos kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo plėtotę, geriausias įrodymas yra Leono Gudaičio knyga. Išankstinės cenzūros panaikinimas leido net socialdemokratams savo laikraščius iš Rytprūsių perkelti į Lietuvą ir čia legaliai rodytis. Tiesa, patys radikalieji jų (kaip *Naujoji gadynė, Skardas* ir *Žarija*) buvo gana dažnai konfiskuojami, bet tokios M. Biržiškos ir A. Janulaičio redaguojamos *Visuomenės* tik vienas numeris konfiskuotas.*(2)*

III

1904-1917 m. laikotarpyje grynai literatūrinių leidinių buvo labai nedaug: *Gabija, Švyturys, Vaivorykštė, Pirmasai baras* ir dar vienas kitas. Skirdamas tiems leidiniams daugiausia vietos, L. Gudaitis teisingai pasielgė, neaplenkdamas ir tokių leidinių, kaip *Aušrinė, Ateitis, Draugija, Viltis* ir kt. Jau nuo *Aušros* ir *Varpo* laikų visa mūsų spauda nemaža vietos skyrė literatūrai ir menui. Net ir grynai partiniai leidiniai, kaip *Draugas, Naujoji gadynė, Visuomenė* mielai spausdino mūsų rašytojų kūrinius ir skelbė literatūros istorijos ir kritikos straipsnius. Geras pavyzdys čia buvo Adomo Jakšto *Draugija,* pro kurią nepraeidavo beveik nei vienas literatūrinis leidinys. Tos daugiausia paties Jakšto parašytos recenzijos šiandien yra svarbus mūsų ano meto literatūros istorijos šaltinis.

Taip pat jau nuo *Aušros* laikų visas mūsų politinis ir kultūrinis gyvenimas išsiliejo į dvi galingas sroves, kurios įvairiais laikais įvairiai buvo vadinamos. Turbūt geriausia būtų vieną pavadinti kairiąja, kitą — dešiniąja srove. Žinoma, niekados nestigo pastangų

2 E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917* (Vilnius: „Mintis", 1979, 72 p.).

eiti vidurio keliu. Taip buvo užsimojęs V. Kudirka su savo *Varpu* ir J. Tumas-Vaižgantas su *Tėvynės sargu.* Tačiau nei vienam jų nepasisekė tame vidurio kelyje išsilaikyti: *Varpas* pakrypo į kairę, *Tėvynės sargas* — į dešinę. Pats Kudirka ne be ironijos sakė, kad *Tėvynės sargui* geriau tiktų *Katalikybės sargo* vardas.

Dar labiau tos dvi srovės išryškėjo į XX a. pradžią, kai šalia jų ėmė formuotis politinės partijos: socialdemokratai ir demokratai — kairėje, krikščionys demokratai — dešinėje. Kiekviena tų partijų stengėsi organizuoti savo spaudą, kuri buvo svarbiausias jų veiklos laukas ir įrankis. Suprantama, tarp tos partinės spaudos nuolat virė dažnai arši, tiesiog žūtbūtinė kova. Rašytojams čia teko suvaidinti itin svarbų vaidmenį, bandant atsistoti aukščiau už partinę politiką, statant tiltus tarp įvairių srovių ir švelninant jų santykius. Ne dėl to kad jie patys nebūtų sroviškai susiskaldę, bet jų žvilgsnis į tą sroviškumą buvo daug platesnis ir gilesnis. Ypač įdomus čia Jono Biliūno atvejis. Pats savo laiku (*Varpe* 1902 m.) gynęs politinę diferencijaciją, pats tikėjęs, kad tik darbininkų klasė išlaisvins Lietuvą, atsidūręs Leipcige, susipažinęs su pasauline literatūra ir apsisprendęs eiti rašytojo keliu, tuojau pat susikirto su savo geriausiu draugu V. Kapsuku ir su socialdemokratų partija. 1904.XI.7 jis rašė Jurgiui Šauliui: „Aš prisidėjau prie ‚Draugo' laikraščio tik dėl dailiosios literatūros, jo politika man visai nerūpėjo" (*Raštai,* II t., p. 395).*(3)* Panašiai turbūt galvojo daugelis ano meto rašytojų; jie lengvai perženginėjo partinius lieptus ir dažnai bendradarbiaudavo visų krypčių spaudoje. Ir tas pats Kapsukas, kuris partinės politikos rėmuose galėjo iš širdies neapkęsti Augustino Janulaičio, kai pasikeldavo į aukštesnę kultūros ir literatūros sferą, surasdavo šiltą žodį ir vysk. M. Valančiui ir A. Baranauskui.

Gal šį labai svarbų momentą nepakankamai išryškino L. Gudaitis. Tai lietė ne tik vadinamus kairiuosius rašytojus. Kai tik atgavus spaudą Petrapilyje pasirodė pirmasis legalus *Lietuvių*

---

3 Plačiau apie *Draugą* ir Biliūno-Kapsuko santykius ž. mano straipsnį „Iš V. Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos 1903-1911 m.", *Lituanistikos instituto darbai,* IV t., 1979, pp. 217-246.

laikraštis, kuris nemaža vietos skyrė literatūrai, bet kuriam nepasisekė atsikratyti klerikalinio atspalvio, J. Tumas rašė A. Jakštui: „Koktu, ar žinai, darosi matant, jog viskas, kas tiktai įgyja klerikališką dėmę, pradeda eiti nerangiai, nevykusiai, niekam negali užimponuoti" (p. 21). Ir jis nustojo *Lietuvių laikraštyje* bendradarbiavęs. 1910 m. svarstant *Ateities* leidimą ir redagavimą, Liuveno studentas P. Kuraitis, būsimasis filosofas, rašė Jakštui: „Tuo tarpu aišku, kad nei kun. M. Vaitkus, nei kitas koks kunigas negali būti tinkamu moksleivių laikraščio redaktorium. Gaila būtų ir laiko, ir triūso, ir pinigų, nes pasisekimo neturėtų, taip bent prisieina spręsti, nusižiūrėjus į mūsų moksleivijos psichologiją, atmosferą ir turint omenyje kitų tautų panašių bandymų istoriją" (p. 134).

Įdomu, kad ką jau tada suprato Biliūnas, Vaižgantas ir kiti, daug kas dar ir šiandien nesupranta. Literatūra negali būti nei katalikiška, nei socialistinė, nei demokratiška. Literatūra privalo būti laisva. Tas mūsų literatūros dešimtmetis, kurio spaudai pašventė savo darbą L. Gudaitis, dėl to ir buvo toks velnioniškai įdomus, kad ji tada buvo visiškai laisva, nežiūrint tariamos „Stolypino reakcijos". Niekados po to ji nebuvo tokia laisva. Ir gal tokia įdomi.

IV

Tame problemų ir faktų margumyne, kurį pateikia L. Gudaitis, nelengva jas visas ir suminėti. Pirmajam literatūriniam žurnalui *Vaivorykštei* jis paskiria net 127 puslapius. Tai lyg atskira monografijėlė. Nors to žurnalo pasirodė tik 5 knygos. *Pirmajam barui* skirti 42 puslapiai. Bene daugiausia cituojamas leidinys yra *Viltis.* Dažnai minimi *Vilniaus žinios, Lietuvos žinios, Aušrinė, Draugija, Ateitis* ir kt. bendriniai žurnalai ir laikraščiai.

Nors jaunimo leidiniams, kaip *Draugui, Aušrinei, Ateičiai,* skiriamas atskiras skyrius (pp. 129-158), tačiau ir visas tas pašėlusiai gyvas literatūrinis sąjūdis labai jaunas. Turime galvoje ir skaitytojus, ir rašytojus. Veteranus, sulaukusius daugiau kaip 40 metų, rašytojų tarpe galėtum ant pirštų suskaityti: J. Tumas-Vaižgantas, A. Dambrauskas-Jakštas, G. Petkevičaitė, Maironis, Žemaitė ir dar vienas kitas. Iš jų tik Jakštas ir Vaižgantas gyviau tame sąjūdyje dalyvavo. Ne tik daugumas rašytojų buvo jauni, bet jauni buvo taip

pat redaktoriai ir leidėjai. Galbūt pats aktyviausias buvo Liudas Gira (1884-1946). Tokie kaip Edmundas Steponaitis (1892-1908), Zigmas Gaidamavičius-Gėlė (1894-1912), Julius Janonis (1896-1917) pražydo ir užgeso be galo jauni. Septyniolikametis gimnazistas Balys Sruoga 1913 m. *Aušrinėje* šaukė jaunuosius rašytojus išsivaduoti iš maironiško deklaratyvizmo ir pasukti emocijos, fantazijos ir intuicijos keliu. Nors *Aušrinės* pirmą puslapį puošė pats deklaratyviausias Maironio ketureilis: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą!" Palyginti jauni buvo ir patys didieji ano meto rašytojai, pasakytumei, klasikai: Jonas Biliūnas, Vincas Krėvė, Ignas Šeinius, A. Vienuolis ir kt.

Kaip visada labai įžvalgus ir pastabus Vaižgantas visą tą šurmulį palygino su turgumi arba muge. Jis rašė 1908 m. *Viltyje:* „Valdžiai spaudą leidus, tuos kelerius metus gyvename iš tiesų kaip mugėje. Rėksmas, šauksmas, stumdymos ir, juokingas dalykas, — ten, kur prekių daug, pirklių nėra; kitur vėl pirkliai — neturi ko pirkti. Pas mus tai vadinasi visuomenės gyvenimas. Žmonių, žmonių duokite! — šaukiama iš visur, o tie patys šaukiamieji žmonės pakraščiais badu miršta . . . Laikraščių, knygų daugiau reikia! girdisi dažnai. O tuo tarpu nei laikraščiai gali patys išsilaikyti, nei rašytojai savo darbu išmisti" (p. 49).

Kaip ir kiekvienam jaunam sąjūdžiui labai būdingas perdėjimas arba hiperbolė. Atrodo, ano meto mūsų literatūra gyveno Homero laikus. Perdėjimas buvo būdingas ir ano meto, taip pat jaunam, politiniam gyvenimui. Visos tos kalbos apie kruvinas caro rankas, perkimštus kalėjimus, reakcijos siautėjimus yra ne kas kita, kaip viena didelė hiperbolė. Hiperbolėmis išmarginta net ir realistinė ano meto mūsų literatūra. Prisiminkime tik visas tas tokias išradingas, bet taip maža su realybe turinčias slapyvardes: Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Kalėdų Kaukė, Genelis (St. Šilingas), Vabalėlis (P. Klimas), Markizas Tigrui Nėrkonori (B. Sruoga) ir t.t. Daugelis jų turėjo po kelias, keliolika ar net kelias dešimtis slapyvardžių.

Hiperboles mėgo ano meto rašytojai, kalbėdami apie savo draugus ir priešus. Sruoga įrodinėjo, kad Čiurlionienė dvasiškai artima su R. Tagore, L. Gira V. Bičiūną laikė „tagoristu". *Aušrinė* Zigmo Gėlės eilėse jieškojo Čiurlionio genialumo, o Jakštas *Aušrinės* rašytojus laikė „beūsiais beletristais". Visi tada mėgo griežtesnę frazę, niekas nieko nevyniojo į medvilnę. Teisingai J.

Tumas rašė apie Radzikauską (L. Girą): „Jis negailestingas: ką pliekia, tai skaudžiai, mirtinai. Bet ir teisingas: kas verta girti, giria paspringdamas" (p. 284). Įdomu, kad truputį anksčiau tas pat Tumas klausė tą patį Girą apie Radzikauską (Girą) ir Putiną: „Liuduk, kas tie Putinas ir Radzikauskas? . . . Tai vyrai — ne vanagai". Nors Putinas dar nei dvidešimties nebuvo sulaukęs.

Skaitant L. Gudaičio knygą krenta į akis dar vienas būdingas aniems laikams dalykas. Kas tik tada nemėgino literatūrinės plunksnos! Būsimieji mokslininkai, dailininkai, politikai, diplomatai, visi: ir abu broliai Biržiškos (Mykolas ir Vaclovas), J. Balčikonis ir K. Būga, St. Šilingas ir V. Putvinskis, P. Klimas ir P. Galaunė ir t.t. Sakytumei, tikras grafomanijos antplūdis. Ne visiškai taip. Grafomanas yra tas, kuris rašo, neturėdamas ką pasakyti, nemokėdamas ko kito nusitverti ir, svarbiausia, kuriam nėra jokio reikalo rašyti. Tada reikalas buvo labai didelis. Rašyti vertė ta gausybė visokių leidinių. Svarbiausia, rašyti vertė ištroškusi skaityti liaudis. Daugumas jų turėjo ką pasakyti. Tokius Stasio Šilingo estetinius ir filosofinius svarstymus dar ir šiandien įdomu skaityti. Kai iškilo kiti reikalai, daugelis jų griebėsi kitokio rašymo, kad ir, pavyzdžiui, vadovėlių pradžios mokyklai.

Šalia jų visų tas laikotarpis išugdė tokius literatūros milžinus, kaip Vincas Krėvė, Balys Sruoga, Ignas Šeinius, V. Mykolaitis-Putinas, F. Kirša, K. Binkis ir daugelį kitų.

Kai spauda buvo draudžiama, pagrindiniai lietuvių spaudos židiniai buvo Rytprūsiai ir Amerika. Dabar, spaudą leidus, staiga atsirado daugybė naujų židinių: Petrapilis ir Maskva, Ryga ir Krokuva, Seinai, Kaunas ir Vilnius. Staiga iškilo lietuvių literatūros ir kultūros centro arba „šeštosios viešpatystės sostapilės" klausimas. Rimčiausi buvo trys kandidatai: Petrapilis, Kaunas ir Vilnius. Gudaitis pateikia tuo klausimą įdomaus advokato, būsimo *Hamleto* vertėjo K. Samajausko laiško A. Jakštui ištrauką: „Šeštajai viešpatystei reikia rengti sostapilę, kuria gali būt tik Kaunas, kaip gyvos Lietuvos širdis, savo keliais-arterijomis atsimušantis į visus pakraščius. Vilnius su ištuštėjusiomis apygardomis ir istoriškomis tradicijomis paneša ant netekusio žemių didžponio, atsidūrusio užrubežyj, giriančiosi tik herbais . . ., kurio dvare, tarytum prie Babelio, amžinai sumišo kalbos. Apie Peterburgą, kaipo centrą lietuviško judėjimo, gali svajoti tik lietuviai peterburgiečiai: kol

tautos esti tautomis, tautiškas judėjimas atsilieka ant tautiškos teritorijos" (pp. 16-17). J. Tumas buvo už Vilnių arba Petrapilį, nes Kaune per daug senių. Neabejotinai laimėjo Vilnius. Ne todėl, kad ten sąlygos būtų palankiausios, bet kažkaip instinktyviai visus traukė istorinė Lietuvos sostinė. Be to tai buvo paskutinė proga atlietuvinti Vilnių.

V

Mums, totalinio karo liudininkams, kartais tiesiog sunku įsivaizduoti, kokie seniau buvo karai, kad ir, pavyzdžiui, Pirmasis pasaulinis karas. Jau gerokai tam karui išsisiūbavus S. Šilingas rašė *Lietuvos žiniose*, kad klydo senovės romėnai sakydami, kad „ginklams žvangant mūzos tyli", kad užteks jėgų ir karo grumtynėms, ir kultūros darbui. Ir iš tikrųjų paskutinis literatūrinis leidinys, kurį plačiau aptaria L. Gudaitis, buvo *Pirmasai baras*, pasirodęs Vilniuje 1915 m. (pp. 343-389). Ir koks leidinys! Jis nedarytų gėdos geriausių dabartinių leidinių lentynoje.

Tai buvo daugiausia keturių žmonių pastangų vaisius: S. Šilingo, I. Šeiniaus, B. Sruogos ir A. Varno. Dailininkas Adomas Varnas iš viso suvaidino labai didelį vaidmenį literatūrinės spaudos meninio apipavidalinimo ir literatūros ir meno glaudaus bendradarbiavimo reikale, pradedant jau nuo krokuviškės Albino Herbačiausko redaguotos *Gabijos* laikų (1907 m.). Su *Pirmuoju baru* literatūra ir menas jau tampa lyg neperskiriami dvyniai. B. Sruoga jame iškelia Čiurlionio genijų, o I. Šeinius — Donelaičio. *Pirmajame bare* dalyvavo iš viso 11 autorių, tarp kurių V. Krėvė, S. Čiurlionienė, K. Binkis (jo garsusis eilėraštis „Gėlės iš šieno") ir kt.

Kokia pažanga per palyginti trumpą laiką! Juk dar taip neseniai, 1883 metais, kun. A. Baranauskas lenkiškajame *Przegląd Katolicki* rašė, kad Strazdo poezija daug aukščiau vertintina negu Donelaičio, o Jurgis Mikšas *Aušroje* ant šakių kilnojo Kraševskio „Vitolio raudą". Per 30 metų ne tik literatūros akiračiai smarkiai išsiplėtė, bet ir pats literatūrinės kūrybos ir kritikos supratimas visiškai pasikeitė. Taigi augimas vyko ne tik horizontaliai, bet ir vertikaliai.

Paskutinį skyrelį L. Gudaitis paskiria lietuvių literatūros almanachams lenkų ir rusų kalba.

Aplamai, L. Gudaitis literatūrinius leidinius ir literatūrines skiltis bendriniuose žurnaluose ir laikraščiuose stengiasi vertinti vienodai šaltai ir objektyviai. Tiesa, jis apie tokią *Aušrinę* kalba daugiau negu apie *Ateitį*, nors pats pripažįsta, kad kiekybės atžvilgiu *Ateitis* pralenkusi *Aušrinę* (p. 136). Žinoma, literatūrinės vertės negalima nustatyti pagal kiekybę. Galbūt iš tikrųjų *Aušrinė* buvo reikšmingesnė bendroje mūsų literatūros plėtotėje.

Vertindamas *Vaivorykštės* literatūrinę sampratą, jos estetizmą jis gina nuo Liudo Giros užsipuolimų (*Vaire* 1934 m.), pasiremdamas V. Mykolaičio-Putino autoritetu (*Literatūros naujienos*, 1934 m.). Turėdamas galvoje tarybinius literatūros tyrinėtojus jis rašo: „Pabrėždami estetizmo reiškinius ir tik puse lūpų užsimindami apie kitus „Vaivorykštės" bruožus, gerokai nupiginome savo pirmąjį literatūros žurnalą. Pastaruoju metu (V. Galinio ir kitų literatūros tyrinėtojų darbuose) šios vienpusiškos tendencijos atsisakyta. Kaip ir kiekvieną kultūros reiškinį, „Vaivorykštę" reikia vertinti istoriškai ir dialektiškai" (p. 307).

Tokios metodologijos daugiau mažiau stengiasi laikytis ir pats Leonas Gudaitis. Nors ką tas dialektiškas vertinimas reiškia, turbūt niekas gerai nežino.

VI

Šiandien galbūt taip daug kalbama apie žmogaus teises ir laisves dėl to, kad joms niekados negrėsė toks didelis pavojus. Ir tai visur, ne tik viename kuriame pasaulio užkampyje ir ne vienam kuriam luomui ar klasei žmonių. Reikalavimas visiems lygių teisių ir laisvių neišvengiamai turi privesti prie vis didesnės vergijos. Kaip bandymas žemės turtus padalinti visiems po lygiai veda į visų skurdą, taip bandymas laisvę (brangiausią žmogaus turtą) padalinti visiems po lygiai gresia visišku laisvės praradimu. Tai yra kiekvienos vadinamos demokratinės sistemos antinomija. Veltui žmonės jieško jos sprendimo. Negalima teisingai išspręsti uždavinio, jeigu jo premisos yra klaidingos.

Labai daug apie laisves ir teises („tiesas") buvo kalbama ir tada Rusijoje ir Lietuvoje. Bet ne todėl, kad būtų jaučiamas jų netekimo pavojus, bet todėl, kad prieš akis turėtas jų atradimo miražas. Ir sprendimas tada atrodė labai paprastas: panaikink tik carinę

priespaudą, įgyvendink demokratiją arba socializmą, ir visi bus apdovanoti lygiomis teisėmis ir laisvėmis. Ir visi žmonės, ir visos tautos. Kaip turtus, taip ir laisvę visi dalinsis lygiomis. Ir koks gražus bus gyvenimas, ir kokia baisi ir pikta turėjo būti ano meto valdžia, kuri bandė pastoti kelią į šią laisvės ir laimės šalį. Niekas tada ir pagalvoti nenorėjo, kad nei turto nei laisvės negalima pasidalinti lygiomis.

Žmonės su didesniu patyrimu žino, kad jokia valdžia jų negalės patenkinti ir kad jie visados sieks geresnės valdžios. Tai jau Cezaris pastebėjo pas senuosius galus. Kiekviena valdžia iš Dievo yra ne dėl to, kad ji yra Jo malonės, bet greičiau Jo prakeikimo vaisius. Tik dėl to ji turi būti pakenčiama ir toleruojama. Visa kita yra tik tuščia propaganda ir autoreklama, kuri ypač išsikerojo po „didžiosios" prancūzų revoliucijos. „Gera prekė pati save giria", sako mūsų priežodis.

Buvo tokių pagyrūnų ir anais laikais, kurie skelbė, kad būti Rusijos imperijos dalimi buvo kiekvienos tautos ir kiekvieno žmogaus didžiausia garbė ir laimė. Bet berods niekas tuo netikėjo. Greičiau visi ją kritikavo ir keikė. Ir ji tą kritiką ir prakeikimą palyginti lengvai pakentė ir toleravo. Tuo atžvilgiu ji buvo pakantesnė už daugelį mūsų laikų demokratiją. Pavyzdžiui, ji leido laisvai veikti socialdemokratų partijai, kuri atvirai skelbėsi siekianti jėga griauti carinę santvarką. Stebint I ir II valstybinės dūmos (ano meto Rusijos parlamento) veiklą susidaro įspūdis lyg būtum teismo salėje, kur į kaltinamųjų suolą pasodinta vyriausybė, o prokurorai — to parlamento nariai. Jų kaltinamosios kalbos pilnos spalvingų perdėjimų. Štai iš II dūmos 5 lietuvių atstovų, susidėjusių tada su Rusijos socialdemokratų partija, viešo pareiškimo: „Pažįstame gerai dabartinę valdžią, žinome kruvinus jos darbus ir atmename, kad ligi šiol ji vien savo ir piniguočių reikalais tesirūpino".*(4)* Ir tai buvo skelbiama ne tik iš Dūmos tribūnos, ne tik kokioje užsieninėje ar samizdatinėje spaudoje, bet ir viešuose bei legaliuose laikraščiuose. Ir už tai nei tiems atstovams, nei tų laikraščių leidėjams nei plaukas nuo galvos nenukrisdavo. Net toks labai katalikiškas ir, rodos, konservatyvus laikraštis, kaip seniškis *Šaltinis*, kartais

4. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, II, p. 431; K. Bielinis, *Penktieji metai*, priedas Nr. 11.

leisdavo sau postringauti, kad „generalgubernatoriui duota galybė žmones piauti, karti ir žudyti jaunus ir senus, vaikus, merginas ir moteris". Ką bekalbėti apie socialistinę spaudą (legalią ir nelegalią). Ją beskaitydamas gali manyti, kad toji valdžia (centrinė ir vietinė) buvo kažkokių išsigimusių drakulų rankose, kurie nieko kito nedarė, tik žmonių kraują gėrė.

Iš tikrųjų toji valdžia ypač pataikavo inteligentijai, tam labiausiai privilegijuotam XIX a. luomui. Ji iš paskutiniųjų stengėsi garantuoti asmens neliečiamybės, sąžinės ir spaudos, draugijų ir susirinkimų laisves. Užtat palyginti gana didele kultūrinės kūrybos laisve naudojosi ne tik pati rusų tauta, bet ir vadinamos tautinės mažumos. Tik privengdamas kairiųjų reakcijos Dėdė Atanazas (kun. K. Pakalniškis) rašė tame pat *Šaltinyje* : „Visgi tos laisvės šiek tiek turime. Turime šiek tiek laisvą spaudą, galime rašyti, galime tverti mokyklas, skaityklas ir t.t. Naudokimės tokia laisve, kokia turime."*(5)* L. Gudaičio knyga yra geriausias įrodymas, kad Lietuva tada ne šiek tiek, bet beveik visiškai netrukdoma pasinaudojo ta kultūrinės kūrybos laisve ir palyginus per labai trumpą laiką labai daug padarė. Užtat kažkaip tuščiai skamba, bent šiuo kultūriniu atžvilgiu, tas nuolatinis kalbėjimas apie carinę priespaudą ir baisius Stolypino reakcijos laikus.

Tų kultūrinių laimėjimų akivaizdoje galima žengti dar vieną žingsnį ir klausti savęs, ar neįmanoma kultūrinė nepriklausomybė be politinės nepriklausomybės. Be abejo, politiškai ano meto Lietuva buvo visiškai priklausoma nuo Rusijos ir pati tik labai nedrąsiai kėlė politinės autonomijos reikalą. 1906 m. I dūmos atstovas Plungės klebonas kun. Vincentas Jarulaitis, vykdamas į Petrapilį vilniškiam *Kurjer Litewski* pareiškė, kad jis pasisakys už Lenkijos politinę autonomiją, o Lietuva dar prie jos nesanti pribrendusi. Nors daug kas tada pyko ir dabar tebepyksta už tą jo pareiškimą,*(6)* tas Plungės klebono skepticizmas nebuvo jau toks kvailas. Tokių skeptikų tada buvo labai daug ir tarp tų pačių socialdemokratų, vienintelės šiek tiek geriau organizuotos Lietuvos politinės partijos.

---

5. S. Kairys, *Tau, Lietuva*, 1964, p. 164.

6 *Penktieji metai*, 1959, p. 233. Kaip nestipriai tuomet stovėjo Lenkijos nepriklausomybės reikalas, ž. E. Chmielewski, *The Polish question in the Russian Duma*, 1970.

Jiems taip pat toli gražu nebuvo taip aišku, ką toji autonomija turėjo reikšti.

Visiškai kita situacija susidarė po daugiau negu dešimties metų labai intensyvaus kultūrinio darbo. Nebus paradoksas tvirtinti, kad Lietuva kultūriškai tapo nepriklausoma gerokai anksčiau negu ji pasidarė politiškai nepriklausoma. Būdama politiškai priklausoma ji sugebėjo kurti visiškai savitą (originalią) ir nuo nieko nepriklausomą kultūrą. Štai kur galbūt yra ano meto padėties paradoksalumas. Adomas Jakštas, vienas uoliausių tos kultūrinės kūrybos darbininkų, bandė filosofiškai aiškinti tą paradoksalią situaciją. 1911 m. *Draugijoje* jis rašė, kad „tarp tautos ir valstybės yra maždaug toks santykis, kaip tarp žmogaus ir namų, kuriuose jis gyvena". A. Jakštas toliau aiškino, kad žmogus tokiuose namuose gali gyventi kaip tų namų savininkas, pusininkas arba nuomininkas. Vadinas, žmogui nebūtina būti namų savininku, ergo ir tautai nebūtina turėti savo valstybę, kad ji galėtų gyventi pilnu gyvenimu.

Be abejo būti namų savininku yra geriau negu būti nuomininku. Bet doras savininkas gali sudaryti pakenčiamas gyvenimo sąlygas ir nuomininkui. Tokios išvados nedaro Leonas Gudaitis, bet ji lyg savaime plaukia iš jo knygos.

V. Trumpa

KAI VALSTYBĖ TURĖJO TARNAUTI TAUTAI

Bronius Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.* (Vilnius: Mintis, 1971).

Pagrindinis XVI amžiaus Lietuvos istorijos įvykis buvo Liublino unija su Lenkija 1569 metais. Savo knygoje Dundulis išnagrinėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykius su savo kaimyninėmis valstybėmis, kurie privedė prie unijos sudarymo.

Lietuvos valstybė susikūrė XIII a., paskatinta Kryžiuočių Ordino veržimosi į Prūsiją ir Livoniją. Maždaug tuo pat laiku mongolų puolimai palaužė Rusijos gyvybę, ir Lietuva sugebėjo įtraukti į savo sferą daug slaviškų, tai yra baltarusiškų ir

ukrainietiškų žemių. Jau XV a. situacija pakitėjo, nes dabar naujasis slavų centralizacijos darbas buvo perimamas Maskvos, ir juo daugiau ji atsikrato mongolų viešpatavimo, juo daugiau energijos skiria prisijungti slavų žemes Lietuvos teritorijoje. Iš kitos pusės, Lenkija, matydama Lietuvos sunkėjančią padėtį, suaktyvina savo pastangas likviduoti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir prijungti jos žemes prie Lenkijos karalystės.

Dundulis skiria pirmąją savo knygos dalį Lietuvos valstybės vidinės santvarkos aprašymui. Pagrindinė problema buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nevieningumas tautiniu ir kultūriniu-religiniu atžvilgiu. Iš 12 vaivadijų tiktai Vilniaus ir Trakų vaivadijos ir Žemaitijos seniūnija buvo apgyvendintos lietuviais, kurie neseniai buvo priėmę katalikybę. Likusios valstybės teritorijos dalys buvo apgyvendintos slavų, kurie jau nuo seniau buvo pravoslavai. Nors tikslesnių duomenų trūksta, bet tyrinėtojai prileidžia, kad 1569 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo apie 3,5 milionai gyventojų, iš kurių apie vienas milionas buvo lietuviai. Nors teisiškai katalikai bajorai turėjo tam tikrų privilegijų, bet iš tikrųjų didelio skirtumo tarp kataliko ir pravoslavo bajoro nebuvo. Didžiausias religinis skirtumas buvo tarp katalikų ir pravoslavų vyskupų: keturi katalikai vyskupai buvo valstybės tarybos nariai ir turėjo įtakos politikoje, kai tuo tarpu septyni pravoslavų vyskupai į tą tarybą neįėjo.

Žemdirbystė buvo pagrindinis gyventojų verslas. Žemė ir, laikui bėgant, valstiečiai buvo sutelkti bajorų rankose. Bajorai už juos turėjo atlikti karinę prievolę, kuri buvo nelengva. Bajorijos viršūnę sudarė didikai (ponai), o daugumą vadinamoji šlėkta.

Nuo XV amžiaus pradėjo vystytis prekyba ir augti miestai. Pradėjus grūdų eksportą, bajorija sustiprėjo ekonomiškai ir jos politinis vaidmuo didėjo. Dar Kazimierui valdant (1440-1492 m.) didžiojo kunigaikščio taryba išaugo į pastovios sudėties valdžios organą, vadinamą ponų tarybą, kurią sudarė vyskupai, vaivados ir kunigaikščio dvaro aukštieji pareigūnai.

Teisinė padėtis buvo gana paini, todėl jai likviduoti 1529 m. Žygimantas Senasis paskelbė I Lietuvos Statutą. Tolimesni pakeitimai daryti 1564-66 m., kada įvestas II Lietuvos Statutas ir pravestos administracinės ir teismo reformos.

Kariuomenė irgi kito — vietoj bajorų darėsi samdyta. Svarbiausias sunkumas buvo, kad seimas uždėdavo mokesčius tik trumpam laikui.

Pagrindinis pareigūnas Lietuvoje buvo kancleris, kuris praktiškai vedė užsienio politiką ir kurio vietą paprastai užimdavo Vilniaus

vaivada. Kadangi valdovas gyveno Krokuvoje, sudaryti stiprų ir efektyvų centrinės valdžios aparatą nepavyko.

Nuo XIV a. vidurio rusų žemės pradėjo politinį vienijimąsi apie Maskvą, ir tuo pačiu atskilimą nuo Lietuvos valstybės. Padėtis ypač pakitėjo Maskvos naudai, kai ji 1478 m. prisijungė Naugardą ir jo žemes ir pradėjo brautis į Baltijos pakraščius. Lietuva pasijuto, kad jai reikalinga karinė parama ir todėl sutiko megzti glaudesnius santykius su Lenkija — 1501 m. Melniko sutartimi. Bet Lenkijos pagalba buvo nepakankama ir Maskva toliau skverbėsi į vakarus, 1514 m. prisijungdama Smolensko kunigaikštystę. Situacija dar pablogėjo, kai 1558 m. Rusija pradėjo pulti Livoniją, ieškodama priėjimo prie Baltijos jūros. Visi šitie karai skatino Lietuvos bajorus sudaryti artimesnę sąjungą su Lenkija, ir tai galutinai privedė prie Liublino unijos 1569 m.

Kiti Lietuvos kaimynai, kėlę rūpesčių XVI a., buvo Krymo totoriai. Tie mongolų Aukso Ordos palikuonys puldinėjo tiek Lietuvos, tiek Rusijos žemes. Jų padėtis sustiprėjo, kai turkai užėmė Konstantinopolį 1453 m. ir įsitvirtino pietų-rytų Europoje. XVI a. būvyje Krymo totoriai pradėjo pajusti Maskvos veržimąsi į Juodąją jūrą ir jų santykiai su Lietuva gerėjo. Tačiau po Liublino unijos visai Ukrainai perėjus iš Lietuvos į Lenkijos valdžią, Krymo klausimas tapo Lenkijos rūpesčiu.

Sekantis Lietuvos kaimynas, kurį Dundulis aprašo, yra Prūsija. Po Žalgirio mūšio arba, tiksliau pasakius, po Melno taikos 1422 m. Lietuvos D.K. nustojo domėtis Prūsija, pasitenkindama Baltijos jūros kraštu prie Palangos ir tuo būdu atskeldama Livoniją nuo Prūsijos. Lenkija iš savo pusės vedė agresyvią politiką prieš Ordiną ir XV a. būvyje sugebėjo atsiimti Gdanską ir kitas Prūsijos dalis, o 1466 m. Torunės taika visos Ordino žemės tapo Lenkijos vasalu. Lietuvos neryžtą atkovoti Prūsijos žemes Dundulis laiko didele Lietuvos ponų politine klaida. Panaši politika buvo vedama ir XVI amžiuje, ir tuo būdu Lietuva neturėjo uosto prie Baltijos. Tai iš dalies paaiškina Lietuvos žymiai agresyvesnę politiką Livonijos atžvilgiu — noras įsigyti Rygos uostą.

Livonija XVI a. buvo susiskaldęs kraštas, ir kai Maskva pradėjo savo ekspansiją į vakarus, Livonija buvo priversta ieškoti sąjungininkų už savo valstybės ribų. Lietuvoje tuo labiausiai rūpinosi Mikalojus Radvila Juodasis, kuris buvo Lietuvos politikos vadovas, ir Žemaitijos seniūnas Jonas Katkevičius. 1557 m. Lietuvos kariuomenė buvo sutelkta pasienyje, ko ir pakako Livonijos ordino magistrui, kad jis nutartų taikytis. Tai buvo padaryta Pasvalyje, ir Livonija pateko į Lietuvos glėbį. Tai, žinoma, nepatiko carui Ivanui

IV, kuris 1558 m. pradėjo vadinamąjį Livonijos karą, užsitęsusį iki 1583 m. Šie kariniai veiksniai toliau paskatino Livoniją ieškoti glaudesnių ryšių su Lietuva. 1561 m. ji nutarė būti prijungta prie Lietuvos autonomine dalimi, tačiau Liublino unijos metu Livonija buvo prijungta ir prie Lenkijos.

Paskutinė knygos dalis (apie šimtas puslapių) skirta nagrinėti Lietuvos uniją su Lenkija 1569 m. Liubline. Dundulis pradeda nuo Krėvos sutarties 1385 m., nurodydamas, kad jau nuo Jogailos laikų Lenkijos ponų tarybos užmačia buvo likviduoti Lietuvos valstybę ir jos žemes įjungti į Lenkijos karalystę. Šitas tikslas lieka pagrindine Lenkijos politikos gaire. Lietuvos bajorija, žinoma, tam priešinosi kiek galėdama, tačiau 1562 m. savo karinėje stovykloje prie Vitebsko pirmą kartą viešai pasisakė už uniją, nes žinojo, kad vienintelis būdas užsitikrinti lenkų karinę pagalbą buvo naujos unijos sudarymas, tačiau sukurti ne vieningą valstybę, o dviejų valstybių sąjungą su bendru renkamu karaliumi ir bendru seimu.

Galų gale po ilgų diskusijų ir ginčų buvo prieitas kompromisas ir tiktai dalis Lietuvos žemių (Ukraina) prijungta prie Lenkijos, o Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, nors ir apkarpyta, liko integraline Respublikos (Žečpospolitos) dalimi, išlaikiusia savo teritoriją ir vyriausybinį aparatą su centrinėmis tarnybomis. Lietuva turėjo atskirą iždą, kariuomenę ir teisę. Liublino unija įnešė tris naujoves: bendrus valdovo rinkimus, bendrą įstatymų leidimo organą ir bendrą užsienio politiką. Seimas buvo bendras, bet iš tikrųjų buvo dvilypis, taipgi ir senatas.

Liublino unija (1569 m.) buvo žymus įvykis Rytų Europos tarptautiniame gyvenime. Unija keliems amžiams suvienijo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės jėgas bendrai užsienio politikai vesti. Jei XV a. Lietuvos ir Lenkijos sąjunga tarnavo daugiausiai kovai prieš Ordino agresiją, tai Liublino unija — pirmiausia kovai su Rusų valstybe dėl lietuvių feodalų valdžios išlaikymo Baltarusijoje ir lenkų feodalų — Ukrainoje, taip pat dėl bendrai valdomos Livonijos išlaikymo.

XVI a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė patyrė stiprių smūgių ir ėmė ryškėti jos smukimo požymiai: ji neatgavo Kryžiuočių užgrobtų vakarinių lietuvių žemių, įsitraukė į karus su centralizuota Rusų valstybe, turėjo sudaryti nepalankią sau Liublino uniją, prarado daug valdytų žemių.

Smukimo priežastys išplaukė pirmiausia iš feodalinės valstybės vidaus gyvenimo raidos ir jos struktūros. XV-XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nesusiformavo stiprus

miestiečių sluoksnis, miestai neįgijo tokios socialinės-ekonominės ir politinės reikšmės, kaip labiau išsivysčiusiose to meto šalyse. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo grynai bajoriška valstybė, vadovaujama didikų. Joje nesusidarė stiprios valdovo valdžios ir išvystyto centrinės valdžios aparato. Valstybės centralizavimo politika nebuvo visiškai įgyvendinta. Atskiros valstybės sritys turėjo daug administracinio-politinio savarankiškumo. Centralizaciją visą laiką sunkino Lietuvos valstybiniai ryšiai su Lenkija ir bendras valdovas, gyvenąs Lenkijoje. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nebuvo vieninga etniniu-nacionaliniu ir kultūriniu-religiniu atžvilgiu. Ji dalijosi į dvi pagrindines dalis: į lietuviškąją katalikiškąją dalį ir į rusiškąsias pravoslaviškąsias sritis.

Tuo metu perspektyvios buvo centralizuotos nacionalinės valstybės arba tokios daugianacionalinės valstybės, kuriose buvo stiprus nacionalinis branduolys. Tokios stiprios nacionalinės valstybės buvo Lietuvos kaimynės Rusų valstybė ir Lenkijos karalystė. Tuo tarpu Lietuvos bajorai, užuot kūrę lietuvių nacionalinę kultūrą ir lietuvių kalbą padarę valstybine kalba, žvelgė į svetimas kultūrines vertybes. Tiesa, jie, pirmiausia didikai, lenkėjo tiktai kalba ir kultūra ir ilgai buvo prisirišę prie savo valstybės, gynė jos politinį savarankiškumą. Tačiau tuo metu valstybinį patriotizmą turėjo pakeisti tautinis patriotizmas. Tada, kai valstybė turėjo tarnauti lietuvių tautai, vyko priešingas, žalingas lietuvių tautai ir kartu valstybei reiškinys — viešpataujančio luomo nacionalinis atitrūkimas nuo jos etninio pagrindo — liaudies, kuri pasiliko ištikima lietuvių kalbai ir nacionalinėms tradicijoms.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė atliko didelį istorinį uždavinį, apsaugodama lietuvių tautos branduolį nuo išorės priešų pavergimo. Tačiau ji neišvadavo ir nesujungė visų lietuviškų žemių, susilpnėjo jos valstybinis savarankiškumas, be to, ji nepakankamai rūpinosi nacionalinės kultūros ugdymu.

Šiais žodžiais Dundulis baigia savo knygą.

Bendrai paėmus, tai žymus įnašas Lietuvos istoriografijon. Kadangi rašytas okupuotoje Lietuvoje, daugelyje vietų vartojama kalba ir išsireiškimai erzina recenzento ausį, nes skamba šabloniškais marksistiniais posakiais, tačiau tai nemažina šio darbo svarbos. Dundulis savo teigimus remia istoriniais darbais, vartodamas tiek pirminius tiek antrinius šaltinius, neišskirdamas nei „kapitalistinių" autorių.

Knyga gražiai išleista, su iliustracijomis ir žemėlapiu. Ko aš pasigedau — tai bibliografijos, nes pateikta tiktai svarbesnieji sutrumpinimai.

Leonardas Gerulaitis

LIETUVOS KAIMAS SOVIETINĖJE ISTORIOGRAFIJOJE

Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Istorijos Institutas. *Tarybų Lietuvos valstietija.* Istorijos apybraiža (Vilnius: „Mokslas", 1979).

Naudojantis Sovietų Sąjungoje išleista moksline literatūra, nagrinėjančia socialinius ekonominius klausimus bei bandančia apibendrinti istorinę patirtį ilgesniuose jos vystymosi etapuose, susiduriame su tam tikru atvirkščios proporcijos dėsningumu: kuo specifiškesnė tema ir kuo siauresnis nagrinėjamasis laikotarpis, tuo daugiau galima rasti faktais pagrįsto istorinio tikslumo, kartais ir sistemai nemalonių, jų terminologija kalbant, „sudėtingų" problemų pilno ir visapusiško nagrinėjimo, mažiau pastebima faktų „lakavimo" bei svarbių istorinių momentų nutylėjimų. Veikaluose, nagrinėjančiuose platesnes temas arba ilgesnius laikotarpius, randame žymiai daugiau svarbių temai faktų išleidimų bei nuglaistymų. Bendrinėse interpretacijose taipgi pastebime didelius istorinio tikslumo svarbių problemų formulavimuose svyravimus bei temų traktavimo kaitą priklausomai nuo politinio laikotarpio, kuriame veikalas buvo išleistas. Tad peršasi išvada, kad istoriniai veikalai, nagrinėją platesnes temas ar ilgesnius laikotarpius, automatiškai ir ypač intensyviai nudažomi „laikmečio spalvomis". Nors proklamuotas veikalo tikslas grynai moksliškai nušviesti apsiimtą istorinę problemą, visuomet prisilaikoma nustatytos „bendros linijos", iš anksto apspręstos Centro politinės ideologinės konjunktūros plotmėje, kuri privaloma visų bendrinių ištorinių problemų periodizavimams bei nagrinėjimams visoje Sovietų Sąjungoje.

Kadangi aptariamosios istorinės apybraižos tema ir nagrinėjamasis laikotarpis pakankamai platūs — bandoma mesti apibendrinantį žvilgsnį į Lietuvos valstietijos vystymąsi sovietų valdžios metais — tad ir jos mokslinis pobūdis daugmaž šio dėsnio apspręstas. Knygos tekstas, užimąs viso 240 puslapių, parašytas autoritetingo Istorijos instituto kolektyvo, padalintas į dvi pagrin-

dines dalis. Pirmoje dalyje, apimančioje du trečdalius teksto, pristatoma „Lietuvos valstietijos svarbiausių faktų, įvykių analizė, vertinimas, atskleidžiama jos evoliucija" 1940-1958 m. laikotarpyje. Antrojoje dalyje, apimančioje trečdalį teksto, tas pats užsimota padaryti 1959-1975 m. laikotarpiui. Knyga išleista itin patraukliai: naudotas kreidinis popierius, įdėta 28 puslapiai daugumoje „paradinių" iliustracijų, pridėta žemės ūkio vystymąsi liečiančių pagrindinių faktų chronologinė lentelė, suminėtų kolūkių vardinė rodyklė bei 14 puslapių santrauka rusų kalba. Veikalo gale atskiro panaudotos literatūros sąrašo nėra, bet gausios išnašos tekste patiekia naudingų bibliografinių nuorodų į literatūros ir archyvinės medžiagos išteklius tolimesniais tyrinėjimais susidomėjusiam skaitytojui. Taigi išviršine savo forma veikalas duoda labai gerą įspūdį. Ką gi vakariečiui skaitytojui siūlo jame pristatytas turinys?

Įvadiniame skyriuje pristatomi ir trumpai įvertinami Lietuvos kaimo gyvenimo specifinius aspektus nagrinėjantys sovietinių autorių darbai. Tarpe jų paminimi istoriniu požiūriu objektyvesni ir dėl to vakariečiams daugiau rekomenduotini G. Butkaus, M. Gregorausko, A. Jefremenkos, J. Tamošiūno ir L. Truskos monografijos bei straipsniai.*(1)* Įvade apgailestaujama, kad iki šiol socialiniams kaimo vystymosi procesams analizuoti buvo skiriama mažai pastangų ir kad ekonomistų bei istorikų darbuose pagrindinis dėmesys buvęs nukreiptas į ekonominių klausimų nagrinėjimą — tai, prisimenant nuolat pabrėžiamą sovietinės sistemos materialistinį ideologinį primatą, niekieno neturėtų nustebinti.

Valstiečių padėtis Lietuvos nepriklausomybės metais tik labai trumpai ir šališkai liečiama. Iškeliamos vien blogiausios ir sunkiausios sąlygos, be jokio dėmesio istoriškai tikslesnei ir platesnei perspektyvai. Norint susipažinti su tikresne Lietuvos kaimo padėtimi prieš 1940 metus šiuo veikalu visiškai negalima pasikliauti. Tam tikslui geriau pasitarnautų, pavyzdžiui, minėtųjų M. Gregorausko ir J. Tamošiūno darbų įvadinės dalys.*(2)*

---

1 G. Butkus, *Mašinų-traktorių stotys Lietuvoje* (Vilnius, 1973); M. Gregorauskas, *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940-1960* (Vilnius, 1960); A.P. Efremenko, *Agrarnye preobrazovaniia i nachalo sotsialisticheskogo stroitel'stva v litovskoi derevne v 1940-1941 godakh* (Vilnius, 1972); J. Tamošiūnas, *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos* (Vilnius, 1974); L. Truska, „Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais. . ." LTSR Mokslų Akademijos *Darbai*, serija A, 1967, tomai 2(24) ir 3(25).

2 Gregorauskas, pp. 5-70; Tamošiūnas, pp. 6-110.

Pirmojo sovietinio 1940-41 m. laikotarpio pristatyme daug kalbama apie įvykusią „revoliuciją" ir su ja susijusias žemės ūkio reformas. Nors ir diskutuojama naujai įvesta sovietinių žemės ūkio mokesčių bei prievolių politika, jos bendrinis lygis bei ant valstiečių pečių krentąs privalomųjų pristatymų bei privalomųjų žemės ūkio produktų valstybei pardavimų krūvis niekur nėra analizuojamas, nei lyginamas su „kruvinosios diktatūros" laikų mokesčių krūviu — o tuo metu jis vidutiniškai siekė apie 6 litus hektarui žemės. Čia reiktų pastebėti, kad tuometinė Sovietų Sąjungos žemės ūkio mokesčių politika ypatingai diskriminavo privatųjį žemės ūkio sektorių, kuriam naujai okupuotos Lietuvos ūkininkai 1940-41 m. be išimties priklausė — tai gal ir buvo viena iš tikrųjų ekonominių priežasčių, kodėl žemės ūkio kolektyvizacijos procesas Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijos respublikose, buvo uždelstas. Taipgi nieko nėra paminėta apie didėjančią kaimo rezistenciją sovietiniams siekiams, nei apie masinius kaimo gyventojų vežimus, nei pagaliau apie kaimo gyventojų priešsovietinį 1941 m. birželio mėn. sukilimą ir jo pasėkas.

Vokiečių okupacijos metai pristatomi smulkiau nagrinėjant vokiečių sukurtą valdžios aparatą, jų kolonizacinius planus, sovietinės žemės reformos panaikinimo rezultatus. Detaliau aprašomi vokiškųjų rinkliavų bei mokesčių kontingentai bei valstiečių darbo ir pragyvenimo sąlygos, iš jų išrinktos duoklės ir prievolės. Pastebėtina, kad visa tai daroma tik vokiškajam Lietuvos kaimo išnaudojimui pailiustruoti, bet vėliau nieko panašaus nėra 1944-50 m. laikotarpio nagrinėjime, nors archyviniai duomenys — bei galima spėti išnaudojimo lygis — ir vienam ir kitam laikotrapiui yra maždaug tolygūs.

Ilgesniame, 28 puslapių skyriuje aptariamos valstietijos sąlygos 1944-48 pokario metais: radikalesnės žemės reformos priemonės bei rezultatai; valdžios žemės ūkio politika ir jos pasekmės, lyginant jas su 1939 m. žemės ūkio atsiekimais. Patiekiami įdomūs duomenys apie pokarinio kaimo socialinę-klasinę struktūrą, iš kurių aiškėja, kad 1949 m. Lietuvoje tebuvo likę apie 5,600 turtingesnių ūkininkų, sovietine terminologija „buožių", kurie sudarė 1,4 nuošimčius visų ūkių skaičiaus, tuo tarpu kuomet 1940 m. pabaigoje toje kategorijoje sovietai priskaičiavo 70,300 arba 19 nuošimčių tuo metu buvusių ūkių. Taigi 1940-48 m. laikotarpyje apie 65,000 šeimų iš turtingesnių ūkininkų tarpo jau buvo dingę — greičiausiai tai 1941 m. išvežimų, 1944 m. į Vakarus pasitraukimo ir 1945-48 m. vykusių sovietinių gyventojų išvežimų bendras apytikris rezultatas. Pokario

partizanų kovos kaime traktuojamos vien tik iliustratyviai, epizodiškai, o ne apibendrintai, sistematiškai, nors ir iš šios ribotos diskusijos aiškėja, kad pogrindį palaikė ne vien tik „buožės", bet taip pat ir nemažas skaičius „vidutiniųjų" valstiečių.

1949-51 m. įvykusi ūkininkams valdžios primesta „masinė kolektyvizacija" šiame veikale pavaizduojama labai švelniai, beveik kaip savanoriškas, vien tik su valdžios ir partijos pagalba įvestas procesas, kuris pasidarė galimas 1949-50 metais likvidavus ne tik „buožijos" *pasipriešinimą, bet ir ją pačią „kaip klasę".* Kokiomis priemonėmis tai buvo padaryta, ir kiek žmonių šis procesas 1949-50 m. palietė, nei čia nei kituose sovietiniuose šaltiniuose tiesiogiai nepasakoma. Iš kitų šaltinių tačiau sužinome, kad, pavyzdžiui, vien tik Kretingos apskrityje 1949 m. kovo-balandžio mėnesiais vykusių „buožių ir banditų deportacijų darbe dalyvavo 1300 žmonių".*(3)* Kadangi tuo metu Lietuvoje buvo 41 apskritis, tad visos Lietuvos mastu iš jos turėjo būti išvežta kelios dešimtys tūkstančių kaimo žmonių — aišku ne tik „buožių", nes pačių sovietų skaičiavimu jų jau tiek iš viso ir nebegalėjo būti — bet ir kitų kolektyvizacijai specifiniai besipriešinančių ar sovietų santvarkai bendrai neigiamu nusistatymu įtariamų žmonių. Po šio smūgio formalus kolektyvizacijos procesas Lietuvoje 1951-52 m. buvo užbaigtas.

Gan atvirai ir tiksliai pristatomi po to iki 1958 metų tebesitęsę sunkumai bei problemos bandant kolūkinę (kolchozinę) santvarką Lietuvos kaime realiai įgyvendinti. Gan objektyviai analizuojamos padėtį sunkinančios bei komplikuojančios sąlygos; parodomi žemi pasiekti gamybos lygiai bei su tuo susiję be galo žemi už darbą „socialistiniame sektoriuje" gauti atlyginimai, siekę tik 40-50 tuometinių kapeikų už darbadienį, kurie savo ruožtu vertė kolūkiečius darbo kolūkiuose vengti ir daugiau savais asmeniniais sklypeliais, „arais", pragyvenimui pasikliauti. Šie skyriai (pp. 121-165) yra vieni iš tiksliausių valstietijos 1950-58 m. darbo ir gyvenimo realių sąlygų aprašymų. Tačiau ir juose į padėties istorinę analizę vengiama sistematiškiau įjungti Stalino ir Chruščiovo laikotarpių partijos politikos klaidas, kurios lemiančiai apsprendė gamybos sąlygas žemės ūkyje, kaip antai žemos kainos už žemės ūkio produktų priverstinus pristatymus ir pardavimus valstybei; žemas kapitalo į gamybos priemones investavimo lygis — esminės klaidos,

3 A. Efremenko ir kt. (red.), *Kollektivizatsiia krest'ianskikh khoziaistv Litovskoi SSR* (Sbornik dokumentov ir materialov) (Vilnius, 1977), p. 286.

kurių dalis buvo pradėta šalinti 1953 m. rudenį, jau po Stalino mirties.

Su 1952-58 m. laikotarpiu bendras Lietuvos valstiečių šioje apybraižoje traktavimas tuo ir baigiasi, nes po jo sovietinėmis ideologinėmis koncepcijomis remiantis Lietuvos sukolektyvinti kaimo žmonės pradedami formaliai skirstyti į dvi pagrindines socialines grupes — jų terminologija „klases": į valstiečių-kolūkiečių grupę, kurios darbo sąlygos, pajamos bei gyvenimo būdas yra ir po 1959 m. šioje apybraižoje pristatomi, ir į „sovchozų bei kitų valstybinių ūkių darbininkų" grupę, kuri sovietų jau nebėra laikoma valstiečių klasei priklausoma. Sovchozų darbininkai tyrinėjimuose bei analizėse įjungiami į atskirą „agrarinių darbininkų" klasę, kuri nuo 1954-55 m. nuolat beaugdama šiuo metu sudaro apie trečdalį visų Lietuvos žemės ūkyje tebedirbančiųjų. Taigi antrojoje šio veikalo dalyje, liečiančioje 1959-75 metus, duomenys bei apibendrinimai tepristatomi tik kolūkiečių grupei, tai yra, jie teapima nuo trijų ketvirčių iki dviejų trečdalių iš žemės ūkio pragyvenimą užsidirbančių Lietuvos kaimo žmonių. Su duomenimis, liečiančiais visą kolūkiečių klasę, bei jai išvestus statistinius vidurkius, reikia labai atsargiai elgtis, nes į ją sovietinė terminologija įjungia ne tik laukuose arba su gyvuliais dirbančius žmones, bet ir kolūkiuose tiesiogiai dirbančius su aukštesniu išsilavinimu įvairius žemės ūkio specialistus bei administratyvinio aparato narius — tam tikra prasme jau nebe žemdirbius, bet kaimo inteligentijos bei „baltakalnierių" elitus.

Antroji apybraižos dalis pavadinta „Kolūkinė valstietija išsivysčiusio socializmo laikotarpiu (1959-75)", nors joje iš tikrųjų beveik išimtinai koncentruojamasi į Brežnevo laikotarpio, tai yra dešimtmečio po 1964 metais įvykusio Chruščiovo nuo valdžios pašalinimo, pasiekimų pristatymą. Chruščiovinių žemės ūkio gamybai pakelti įvestų priemonių 1959-65 septynmečio laikotarpiu įtaka Lietuvos kolūkiams plačiau neanalizuojama, ir to meto pasiekimai bei klaidos tik prabėgomis paminimi. Visi nuopelnai už gamybinių priemonių patobulinimą žemės ūkyje: didesnes kapitalo investicijas, gamybinių procesų mechanizavimą bei chemizavimą, gamybinių vienetų koncentravimą bei specializavimą, pasikeitimus mokesčių sumažinimo bei kainų už žemės ūkio produktus palaikymo politikoje ir su tuo susijusių žemės ūkio gamybos lygio bei kolūkiečių gerovės pakilimą, priskiriami 1965-75 dešimtmečiui. Greičiausiai dėl politinių priežasčių visiškai nutylima, kad daugelis

jų jau buvo įvestos prieš 1965 metus, o laikotarpyje po to jos tik toliau pratęstos, išplėstos ir kai kuriais atvejais patobulintos.

Liečiamajam dešimtmečiui patiekiama pakankamai iliustratyvinių duomenų apie kolūkių gamybinių pajėgumų išsiplėtimą, apie aukštus pasiektų derlių bei produkcijos lygius bei su tuo susijusį kolūkių pajamingumo padidėjimą. Pabrėžiama valstybinio ir kolūkinio kapitalo investavimo įtaka į žemės melioracijos darbų išplėtimą, gamybos procesų patobulinimą. Kita vertus, pilnesniam proceso pristatymui trūksta valdžios įvestų priemokų (subsidijų) už žemės ūkio produktus, ypač gyvulininkystės srityje, ekonominės įtakos analizės. Šios priemokos gal daugiau už kurias kitas priemones pakėlė kolūkių pajamingumą ir įgalino pastaraisiais metais pakelti kolūkiečių atlyginimus.

Kolūkiečių socialinių procesų dinamikai pailiustruoti patiekiami 1959 ir 1970 m. gyventojų surašymų duomenys apie kaimo gyventojų migraciją, socialinį pasiskirstymą, jų išsimokslinimo, amžiaus bei užimamų pareigų struktūrą. Jie parodo, kad yra prasidėjęs gaivališkas socialinis procesas, kuris ir po 1970 metų, vis stiprėdamas tebesitęsia, sukeldamas didėjančio susirūpinimo tolimesne kaimo demografine ir ekonomine būkle. Jis pasireiškia kaimo gyventojų, ypač jaunimo, nesulaikomu plūdimu į miestus, labai greitai didėjančiu kaime pasilikusių senesnio amžiaus dirbančiųjų santykiniu skaičiumi ir grėsmingai kylančia bendra reikalingų darbo rankų stoka. Nepaisant visų, šioje apybraižoje išvardintų, socializmo laikotarpiu pasiektų, gamybinių procesų patobulinimų kaime bei kolūkiečių gyvenimo lygio pagerinimų, šiuo metu pripažįstama, kad Lietuvos kaimui dabar trūksta 50,000 mechanizatorių ir gyvulininkystės darbuotojų ir kad vidutinis darbingo Lietuvos kaimo žmogaus amžius jau viršija 50 metų.*(4)* Praktikoje paskutiniu metu tai pasireiškia tuo, kad mechanizatorių bei darbo rankų trūkumas, ypač nepalankiems orams derliaus surinkimo metu esant, sukelia tiesiog katastrofišką situaciją kaime: dėl reikalingų darbo rankų rezervų stokos laukuose žūva didelė derliaus dalis.

Be demografinių kaimo problemų, kurių priežastys bei įtaka šiame veikale nėra nagrinėjamos, yra dar visa eilė kitų, su socialistinio kaimo gyvenimu susijusių, ilgalaikių svarbių problemų,

4 *Komunistas*, Nr. 6(1981), pp. 32-33. Plg. „Problemos ne vieno pečiams", interviu su LTSR valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotoju Vytautu Ožiūnu, *Literatūra ir menas*, 1981 m. kovo 21 d., pp. 2-3.

kurios 1965-75 m. laikotarpio traktavime irgi nėra pakankamai nušviestos. Daugelis tų problemų egzistuoja jau virš dešimtmečio, su jomis bandoma kovoti, bet priimtinų sprendimų joms iki šiol dar nesurasta. Čia paminėsime tik keleta iš jų: nemažus ekonominius nuostolius neša ūkių teritorijose vidinių kelių stoka — bekelystė; dideli laukai sukelia vandens bei vėjo erozijos pavojus; monokultūrinė augalininkystė skatina piktžolių bei kenkėjų skaičiaus gausėjimą; mineralinės trašos, pesticidai ir herbicidai bei didžiuliai gyvulių auginimo centrai sukelia pagreitintą vandenų ir bendrai aplinkos taršą.

Iš šioje apybraižoje pristatytos medžiagos galima lengvai susidaryti išvadą, kad lyginant dabartinę Lietuvos kaimo padėtį su praeitimi, ypač pokarine ir su 1950-58 m. pokolektyvizaciniu laikotarpiu, yra padaryta didelė pažanga ir gamybos pasiekimuose ir kaimo gyvenimo lygio vidurkiuose. Tačiau lyginant dabartinį kaimą su pirmaujančiais žemės ūkio gamyboje vakarietiškais kraštais, sakykim su JAV, būtų matomas dar labai didelis atsilikimas. Pavyzdžiui, norint Lietuvos žemės ūkio produktyvumo vidurkius pakelti iki amerikoniškųjų, reiktų vien į Lietuvos žemės ūkio mechanizacijos priemones investuoti dar 4-5 kartus daugiau kapitalo, kas savo keliu leistų maždaug tiek pat kartų sumažinti šiuo metu žemės ūkyje dirbančių 365,000 žmonių skaičių. . . Viskas tad priklauso ir nuo laiko ir nuo lyginimo perspektyvos.

Platesnės, sistematiškesnės ir daugiau išbalansuotos istorinių lyginimų perspektyvos pasigendama ne tik antrojoje šio veikalo dalyje, bet ir visame veikale. Trūksta objektyvesnio, platesnio žvilgsnio į tai, kas bandyta nuveikti ir kas iš tikrųjų nuveikta. Tikslai, priemonės ir realūs pasiekimai bei šių pasiekimų tikroji ekonominiai-socialinė kaina nėra sistematiškai analizuojami. Suregistruojami tik pasiekimai, o vengiama buvusias klaidas, nemalonius faktus ir praeityje ir dabartyje minėti, juos plačiau ir atitinkamame istoriniame kontekste nušviesti, paaiškinti. Praktikuojamas tik paskirų, parinktų, vien tik dabartinei „bendrai linijai" priimtinų faktų pristatymas, bet neanalizuojama jų komplikuota istorinė sąveika. Per daug paliekama „tamsių kampų" pačių įvykių pristatyme, neužpildoma „skylių" aprašant kaimo ekonominius bei socialinius procesus. Ši „nedrąsa" nėra būdinga visiems Sovietų Sąjungoje išleidžiamiems moksliniams darbams, nagrinėjantiems ideologiškai jautrius visuomeninius reiškinius. Pavyzdžiu galėtų būti J.V. Arutiuniano, V.I. Staroverovo, V.Z. Rogovino ir R. Pullato

neseniai išleisti darbai,*(5)* kurie nagrinėja socialinės struktūros bei dinamikos klausimus drąsiau, preciziškiau — tuo jie žymiai vertingesni moksliniu požiūriu. Gaila, bet aptariamasis veikalas, iš vakarietiško mokslinio taško žiūrint, į šią grupę vargu ar galėtų būti įrikiuotas.*(6)*

B.V. Mačiuika

---

5 Iu. V. Arutiunian, *Sotsial'naia struktura sel'skogo naseleniia SSSR* (Maskva, 1971); V.I. Staroverov, *Sotsial'naia struktura sel'skogo naseleniia SSR na etape razvitogo sotsializma* (Maskva, 1978); V.Z. Rogovin, *Sotsial'naia politika v razvitom sotsialisticheskom obshchestve* (Maskva, 1980); R. Pullat, *Sotsial'naia struktura Sovetskoi Estonii* (Talinas, 1976).

6 Plg. šio veikalo žymiai pozityvesnę, iš „partinių pozicijų", A. Gaigalaitės recenziją *Komuniste*, Nr. 1(1981), pp. 75-76.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

TARP VILTIES IR BEPRASMYBĖS

Rudens ritmu—Algimanto Mackaus Fondo antroji Jurgio Blekaičio eilėraščių knyga, išleista 1979 m., generacijos apimtimi nutolusi nuo pirmosios, *Vardai vandenims ir dienoms*, išleistos 1954 m. Terros. Jas skiria ne tik amžiaus ketvirtis.

Pirmoje knygoje prabėgančių dienų slinkties įspūdžiai, pergyvenimai, nuotaikos, universalios temos nekliudomos arba vos vos. Yra ir miglotų vaizdų, asociacijom nepagaunamos nesuvokiamos prasmės, ir žodis, praradęs semantinę funkciją, tapęs tik garsu. Tačiau *Vardai vandenims ir dienoms* turi gražių vaizdų ir ištisų tekstų, tad be reikalo kažkas, pavartęs knygą 1954 m., numetė ją į lentyną — reikėjo paskaityti.

Rudens ritmu prasiveržia naujos temos arba pirmosios knygos temų nauji variantai, vaizdai konkretėja ryškiais kontūrais, tekstų turinys atviras, vaizdus — lyrinio subjekto emocija atsiskleidžia įvairiose situacijose, nuotaikose, intonacijose.

Septyni *Rudens ritmu* ciklai yra 25 metų, gal tiksliau viso gyvenimo lyrinio subjekto patirties ir meditacijų sintezė. Joje galima įžiūrėti žmogaus dvasinio gyvenimo kylančią skalę — nuo Žemės į Transcendenciją: buitis, siekimas gyvenimo prasmės, troškimas amžinybės (nemarumo), surastas ar išrastas Kūrėjas, troškimas tikėti transcendentiniu būviu, ir staigus lūžis — rezignacija. Šioje schemoje vyksta lyrinio herojaus giliai dramatiškas gyvenimas. Skausminga egzistencija nepalaužia individo, jis keliauja gyvenimo kelią ir ryžtasi tesėti iki galo.

Eilėraštyje „Debesuotas saulėleidis" trim skarmalėm raganom, maišančiom katile „gležną, kaip daigas, jo pirmąją meilę", sakoma:

O jūs juokitės, raganos, juokitės,
drebinkit violetinius savo skarmalus,
lenkit katilą, pilkit man viralo —
nuodai ne nuodai, liepsna ne liepsna,
lūpų neatitrauksiu,
ligi dugno gyvenimą savo išgersiu! (p. 98)

Iš kur Žemės keleivis ima jėgų tęsti gyvenimą, kai jį mato suskaldytą į šukes („Ties Upės Veidrodžiu," p. 30) arba save belaiko „Žemės karčiųjų šaknų plaušeliu, žvirgždu iš nugrimzdusio jūros dugno, lašu kadaise nulijusių debesų" („Sargas", p. 31); ir kai nebėra drąsos atsakyti iššūkiui: griaustiniam kalbinant, atsakoma tik pašnabždom („Sargas"); net prarandamas pasitikėjimas savo žodžiu — kūryba:

Mano žodžiai bežemiai, benamiai. Susigūžę ir baukštūs,
stoviniuoja lauke, už gyvenimo durų,
apnešti kelio dulkėm, kaip Amžinas žydas.

Tiesa, jie dar turi vilties, jie tiki legenda: „deivė žadėjo atrakinti didžiuosius tiesos vartus". (p. 41)

Tokie „autosadistiniai" proveržiai yra momento nuotaikų apraiškos — lyg kerštas likimui, „kraugeriui amžiui" ar sau pačiam. Homero pasakymu, kerštas yra saldus. Jame yra ir džiugesio, nes pasiekta tai, kas norėta pasiekti.

Ironija ar pašaipa kitiem ar sau pačiam, atremta į intelektą, yra geras ginklas prieš įbingusias nuotaikas, vedančias į kraštutines situacijas. Ironija padeda grąžinti dvasinę pusiausvyrą, tikrovės pajautimą, blaivėjančiu žvilgsniu ji apmalšina nerimastį ir kančią. *Rudens ritmu* tekstuose jos apstu, ir jų lyrinis herojus ją nukreipia įvairiai: į buitį, į draugus ir draugystę, į save patį ir savo svajones, į Kūrėją, į žmogaus kūrybinius užmojus:

. . . . . .

Jau ne nuo šiandien įnikau laidoti savo draugus.
Ne visus. Tik tuos, kurie nebemoka vaizduoti gyvų.

Kitą — apgailestaudamas — aš pamurgdžiau kūdron,
kur jam ir vieta. Pagrimzdęs dugnan,
po tingiais lynais ir karosais,
tesiilsi savo pamėgtame dumble. (p. 74)

Randa paguodos linkėjime romantikai ir geram patarime sau:

Prasmek, romantika! O tu, lietau, — teisus.
Ištieskim kojas. Žygių atminimui —
neblogo vyno paragaukim. Ir tegu
pro šalį trepsi, tarsi darbo kuinas,
eilinė, abejinga mums diena. (p. 33).

Yra ironijos įvairių nuotaikų. Jos išreiškiamos ironijos santykyje su jos taikiniu. Tai būtų lyg ir ironijos modalumas, sakant loginiu terminu. Skaudžios ironijos yra eilėraštyje „Mare Nostrum". Jį galima laikyti balade — įvestas personažas ir dialogas. Jame sugretinama Dieviškasis Kūrėjas ir poetas Baltijos jūros fone. Galingos plačios bangos išreiškia Kūrėjo jėgą, kūrybinį polėkį — gi poetas juodu kruopščiu darbu tveria savo kūrinį, rankiodamas rimus ir sąskambius. Ir jis „dar gyvas būdamas junta, kaip jo veidas marmurėja, jis pats virsta į paminklą, ir vakaro tamsoj skubiu žingsniu nutolsta marmurinėn ateitin".(p. 39)

„Mare Nostrum" yra poetiniu žodžiu pasakyta parafrazė, tariama paties Maironio kūrybinio darbo autoanalizė. Eilėraščiui motto paimtas iš Maironio kūrinio „Baltija" vieno posmo pirmųjų dviejų eilučių:

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
Man krūtinę užliek savo šalta banga (p. 38),

praleistos dvi paskutinės:

Ir tą galią suteik, ko taip trokšta širdis,
Taip galingai išreikšt, kaip ir tu Baltija,

lyg jos būtų neaktualios Eratos įkvėptiem šiais laikais, mūsų lyrikam šiandien.

Gyvenimo prasmės ieškojimas — troškimas veda į konfliktą su savim ir su Kūrėju, ir tik viltis globėja ir taikintoja ateina laiku ir netikėtai. Maldoj:

. . . maldaujame, mūsų Kūrėjau!
Parodyk, jog ne išradom — atradom Tave
Ir mes, numalšinę savy beprasmybės baimę,
. . . . . .
. . . Tau statysim gyvenimą
pagal mūsų atspėtąją, Tavo apreikštąją
šventąją valią. (p. 37)

Egzistencinėj filosofijoj žmogus pats sukuria save: savo esmę, dvasinį gyvenimą ir paskirtį. Jam pačiam lemta susirasti gyvenimo tikslą ir prasmę, jeigu nepriimtini jam kitų pateikti žmogaus gyvenimo ir buities tikslai. Neįtikina kalbos apie būvio beprasmiškumą, kai žmogus dar nieko nežino apie neaprėpiamų begalinių galaktikų kilmę, paskirtį ir prasmę.

Rudens ritmu subjekto gyvenimo kelias, tarp tuštumos ir svyruojančio tikėjimo kasdienybės fone, per aštrius konfliktus, skaudžius praradimus suranda ištikimą globėją viltį:

Ir milžiniška nelaimė nuščiūva,
susigūžus kampe, kaip nykštukas.
O viltis, paėmus už rankos,
veda kantrion švieson. (p. 88)

Ne tik viltis, bet ir kitos vertybės iš nepamainomos Trejybės — Viltis, Tikėjimas ir Meilė — veda lyrinį subjektą iš tuštumos.

Ciklas „Pavėluotas Pavasaris" skirtas jai — moteriai. Ji gyva per visą knygą. Vienur ji aiškiai išeina į tekstus, kitur vos nujaučiama. Pirmame šio ciklo eilėraštyje „Mokykimės iš Moters" sakoma:

Ji neskris beorėn, besvorėn erdvėn —
ji parkris žolėn,
kad ją tūkstančiais pirštų myluotų liekni stiebeliai.
. . . . . .
Mokykimės iš moters
jos išmintis daug gilesnė,
negu ji kada bepajėgs išsemti —
ar suprasti. (p. 45)

Žemė yra geras tikras moters simbolis. Graikų mitologijoj Žemės deivė Gaja kartu reiškia ir Žemę, o Žemė, gimusi iš Chaoso, tapo pati gimdytoja: pagimdė Uraną (Dangų), Pontą (Jūrą) ir dar kažką.

Apie moterį įvairiais aspektais kalbama. *Rudens ritmu* lyriniam subjektui ji yra džiaugsmo ir kančios versmė. Gal ir visiem tas pat. Jo vaizduotėj santykis su ja išsakomas įvairiais skirtingais įvaizdžiais:

Kas Tu buvai, žinau ir neužmiršiu:
balandis, baltas ir baukštus. (p. 56)

Ir tragiška rimtis:

Nebemaldausiu, kaip elgeta duoklės.
Tik atiduok mano sielą —
be jos aš net ne vaiduoklis (p. 50)

O ji, neslėpdama savo jėgos, meta jam iššūkį:

— *Manęs negali nemylėt,*
— *Tu mirsi dabar manyje.* (p. 58)

Tarp jo ir jos nėra putojančios aistros; jo gilus sielvartas išreiškiamas audringais dinamiškais vaizdais, brahmsišku „Sudiev" (p. 55) ir kt. Jo „dvasinė erotika" pagilina sielvartą, bet kartu padeda jį ir nugalėti — kančia suteikia stiprybės.

Tikrovės kasdienybė „lyg plėšrus beveidis žvėris" žlugdo kūrybinius užmojus. Ji kiekvienai dienai „beda į širdį savo apdriskusią vėliavą". Slogios kasdienybės nerangi slinktis pakelia ilgesį jaukios ramybės, namų šilumos, motinos raminančio balso.Lietuvos prisiminimai plačia srove, lyg septyni Nemunai, užplūsta lyrinio subjekto dvasinį gyvenimą. Nors tai tik prisiminimai, bet jie veikia lyg gyva tikrovė. Patriotinė nostalgija aštri ir rūpestinga — ji suranda Lietuvos buities smulkiausias detales ir sudeda jas į ekspresyvius vaizdus.

Pomirtinis gyvenimas irgi vyksta Lietuvos žemėje. Smėlis Birštono Kapuose (p. 106) išreiškia net mirties nenutraukiamą ryšį su Lietuva, su gamta. *Rudens ritmu* keleivis paguldo save į Birštono kapus, — „Ten valandų nebuvo — tik amžiai", — Lietuvos žemėje, kur tūno prosenelių kaulai, — „klausau, kaip sunkiai sueina seniai/ vėl atsinešę vieną iš savo tarpo", — ir junta, kaip miršta ir atgyja gamta, metų laikam keičiantis. Birštono kapų įvaizdis yra lyg „patriotinė transcendencija" — Lietuvos, gamtos ir laiko sintezė.

Patriotinis motyvas vyrauja ir cikle Vilniaus Veidai Sniege. Ciklas įvairus, dinamiškas, jaunuoliško entuziazmo, skurdžios buities, skaudžių katastrofų samplaika. Jame ryškūs ir kiti motyvai: socialinis, moralinis, kūrybinė analizė, erotiniai niuansai.

Pirmoji ciklo dalis, Užmerktom Akim, skirta „Jaunų dienų draugui R. Š., žuvusiam svetimam kare". Žuvęs siūlo išlikusiam draugui kartu su juo nulėkti „į tolimas sniego lygumas"... išlikęs maldauja atleidimo:

... — Atleisk!
Atleisk, kad kvėpuoju,
kad manęs neišvarė į svetimą karą,
kad aplenkė liūdnas pasirinkimas, už katrą mūsų žemes priešą galvą padėti. (p. 114)

Tom keliom eilutėm pasakyta ir Lietuvos likimas: ir jai reikėjo spręsti, katrą galvažudį pasirinkti ... Tačiau ji pasirinko Save.

Antroji ciklo dalis, Route 66, pasitrankymas po Chicagą su A. Mackum; jo atminimui ir skirta toji dalis. Čia lyrinis subjektas žymiai kitoks negu ankstyvesniuose cikluose: giedrios nuotaikos, kupinas veržlios energijos, linkęs mėgautis gyvenimu su gerais draugais jaukioj aplinkoj. Idealizuojama draugystė, gyvenimas suvokiamas kūrybinių užmojų — polėkių vizijoj. Ir štai ateina žodžiai, ištarti lūpom, žuvusio Route 66 sankryžoj:

— Svarbiausia — atsivert viskam, kas ateina.
Nesirinkt ir nevengt. Nenusisukt.
.....
Leist gyvenimui plaukt į save, kaip sriautui.
Ir jame įžvelgti: kas tu? Kas tavo pasaulis? —
Ar nesakai dabar:
— Svarbiausia — nebijot. Būt sukruvintam, sunaikintam.
Jei grūdas nemirs, negyvens. — (p. 116)

Dviejų nuotaikingas pasivaikščiojimas po Chicagą, apsilankymas draugų namuose — pakilios kalbos, daina, taurių skambėjimas — lyg mirties džiūgavimas katastrofos išvakarėse ...

Trečios ciklo dalies Jochelis, simbolis savo genties negandų, kančių ir persekiojimų, lyg Beatričė savo garsųjį keleivį, veda *Rudens ritmu* lyrinį subjektą urvais ir pogrindžiais iš Kauno į

Vilnių, „į neregėtą rūstų pasaulį,/ rūkstantį karteliu ir aistrom", — į miestą „sukruvinto veido". Jochelio keleivis nesiekia keršto sukruvinusiem „Vilniaus veidą" — jis trokšta tiesos. Jochelio keleivis kreipiasi į savo vadovą:

Aš lenkiuos tau iki žemės,
tavo ir Vilniaus sukruvintam veidui,
ir lenkiuos visom užsnigtom tarpumiškėms,
nuo dzūkų pušynų ligi Sibiro taigų,
iš kurių kyla šiandien gyvo vandens balsu
užslopinta tiesa apie mūsų gyvenimą. (p. 130)

Tiesa, lyg našlaitė, visų atstumta užmiršta. Bet ji yra lakštingalos giesmėj, nes jos lakštavimas yra jos kūryba. Ir ji suokia, ta pilkoji lakštutė „kažkur anapus Žaliųjų ežerų". Keleivis, baigdamas savo kelionę, klausia garsiąją giesmininkę:

. . . Pasakyk man,
nutildyk viesulą sieloje:
kuri tavo tiesa nemeluoja?
Nes tiesa, kad viskas o viskas pasaulyje turi prasmę.
Ir tiesa, kad niekas ničniekas neturi prasmės. (p. 130)

Ar galima gyventi, iškentėti „neprasmingą gyvenimą?" Ar šalia gyvenimo reikalinga kita prasmė, jeigu pats gyvenimas yra pati gilioji prasmė?

J. Blekaitis kaip ir visi kiti pergyveno mūsų epochos žiaurių katastrofų, gilių sukrėtimų laikotarpį, kuris ir dabar dar nėra pasibaigęs. Ir jo lyrinis herojus jį išreiškia prasmingais vaizdais viename iš geriausių *Rudens ritmu* eilėraščių, „Lapkričio Šūviai":

Žūsta žmogus ir gimsta legenda,
ir ji miršta už žmogų skaudžiau.
Iškilo Ikaro sparnais

išdidūs pažado žodžiai —
aukšto pažado žemės daliai.
Smigo žemyn ir dužo
į kraugerio amžiaus uolas.
. . . . . .
Duslūs šūviai neužpūtė saulės.

Neužgeso žvaigždės nei namų žiburiai.
Tik pritemo jaunųjų žvilgsniai,
dingo viltinga žiežirba iš akių.
.....
Per akimirką žūsta žmogus.
Mitas miršta sutemų metais. (p. 84)

Rudens ritmu — įdomi eilėraščių knyga, ir ji tampa vis įdomesne, juo daugiau į ją įsiskaitai, juo giliau ją pažįsti. Blekaičio knyga turi platų horizontą, atskleidžia epochos būdingą laikotarpį, nenusmukdama į ideologinius krytingumus.

Būtų gera, kad rašytojai ir kiti menininkai parašytų savo autobiografijas — jos daug padėtų literatūros istorikam, kritikam ir visiem mėgstantiem literatūrą.

Jonas Kiznis

ĮŽVALGOS AKIMIRKOS, KAI KRISTALIZUOJASI LIKIMAS
Skambios Algirdo Landsbergio novelės

> *Yra ypatingų akimirkų, kada pastebi susikristalizuojant likimą, kai pasirodo ypatinga šviesa, pasigirsta muzikos frazė, susumuojanti gyvenimą. Tokia akimirka tampa novelės siela.* (A. Landsbergis, *Draugo* literat. priedas, 1980 m. spalio 11 d.)

Landsbergis laikomas pirmiausia dramaturgu. Rimvydas Šilbajoris savo straipsny „Algirdas Landsbergis: Prasmė ir struktūra" (*Metmenys*, Nr. 15, 1968 m.) rašė, kad „jo meno pačioj esmėj glūdi sceninė logika". Ne vien dramaturgo talentas, bet ir jo paties prisipažintas polinkis į režisūrą ir į muziką turi įtakos jo prozai, kaip jis pats pasisakė pokalbyje *Draugo* liter. priede 1980 m. spalio 11 d.: „Gal tie muzikiniai ir režisūriniai impulsai, persirenge infiltruoja mano prozą ir dramą".

Kelis atvejus, kaip dramos įtaka reiškiasi Landsbergio prozoj, sumini V. Kelertienė savo recenzijoj *Aiduose* Nr. 4, 1980 m. Bet ji kiek per drąsiai daro išvadą, kad pasakojimo dėmesio centro sutelkimas į veikėjo charakterį ir jo esmę „tai forma greičiausia

pasiskolinta, sąmoningai, ar ne, iš dramos žanro, kuriame per sukoncentruotą scenos ar veiksmo laiką reikia perduoti ne tiek laiko tėkmę (tai būtų prozos normali užduotis), kiek kokį dramatinį lūžį veikėjo pergyvenimuose, supratime ar sieloje". Juk novelė — kondensuoto formato kūrinys, ir joje veiksmo laikas taip pat „sukoncentruotas". Be to, visai natūralu novelėje perduoti veikėjo *psichologinius* lūžius.

Ji taip pat sako, jog Landsbergio pomėgis turėti aiškų adresatą yra pakaitalas spektaklio publikai. Bet juk ir pasakojimo tradicinė paskirtis — kalbėti čia pat esančiam klausytojui. Landsbergis, kaip geras pasakotojas, „smagūriauja" ir žaidžia tuo ryšiu su skaitytoju.

Trumpos prozos žanre Landsbergis pirmą kartą pasireiškė įdomiai sukirptų novelių rinkiniu *Ilgoji naktis* 1956 m. Jų tematika buvo karo ir pokario metų išgyvenimai, pirmieji išeivijos metai. Po 23 metų pasirodžiusio antro novelių rinkinio *Muzika įžengiant į neregėtus miestus* (Ateities Literatūros Fondas, 1979) foną jau sudaro ironiškai perkošta išeivijos naujoji amerikietiška aplinka. Bet tai tik fonas, nes veiksmo vieta (daugiau kaip pusėje tų novelių) — Europa. O neregėti miestai — Venecija, Roma, Valijos miestelis, lietuviui turistui, besilankančiam jau atsistačiusioj vakarų Europoj, sukelia neramių naujų asociacijų, skambių „giluminės muzikos" akordų. Novelės parašytos lengvai žaismingа gero stilisto ranka (pasitikinčio savo skaitytojo palankiu dėmesiu) ir šmaikščia modernaus Vakarų rašytojo plunksna, išbandžiusia visus žanrus, įskaitant farsą ir groteską absurdo teatre. Panašiai lengva, žaisminga ranka parašytos ir *Trys dramos* (Algimanto Mackaus Fondas, 1980).

Įžangoj į *The Last Picnic* (vienos iš tų trijų dramų anglišką versiją) Michael Novak rašo: „Algirdas Landsbergis' new play is swift, light, and contemporary". O Aušra Jurašienė vadina naująjį Landsbergio novelių rinkinį „įvairių pustonių suskaldyta Venecijos mozaika", kuri esanti „kartais ironiška, skeptiška ar racionali, ekspresyviai ryški ar staiga lyriška, su giliai užslėptu skausmu ir romantišku ilgesiu" („Už spalvoto Venecijos stiklo", *Draugo* liter. priedas, 1980 m. vas. 9 d.).

Ieškant termino Landsbergio savitam kūrybiniam braižui, peršasi frazė: rimtas žaismingumas, žaismingas rimtumas. Landsbergis meistriškai valdo savo kūrinių inedžiagą ir skaitytojo dėmesį manipuliuoja grakščiais, netikėtais veiksmo ir minties posūkiais, žaisdamas su tekstu. „Išmoksi žaisti su tekstu", sako senas aktorius, dramoj „Sudiev mano karaliau" *Trijų dramų* rinkiny. Stiliuje tas

žaismingumas reiškiasi ironiškuose sakinio vingiuose ir netikėtuose palyginimuose bei metaforose, o kūrinio struktūroj — išradingam jos įvairume: skirtingų išeities taškų paralelizme, įvairių realybės planų maišyme, *fantastinio ir groteskinio elemento įvedime*.

Dramoje rašytojas naudoja daugiaplanę tikrovę — vaidinimą vaidinime, o novelėje — pasakojimą pasakojime ir įvairaus laipsnio intertekstualumą (tekstą tekste — kitu šriftu), pabrėždamas savo meno sąlygiškumą, nuolat eksperimentuodamas su naujoviška rašymo technika.

Daugely savo novelių, atmetęs visažinančio, pasislėpusio autoriaus rolę, per tarpinį pasakotoją ir fiktyvų adresatą, Landsbergis žaismingai bendrauja su skaitytoju. Net ir jo kūrinių pavadinimai žaismingi, kaip dramų *Vėjas gluosniuose / Gluosniai vėjuje*, taip ir novelių „Dangūs tuštėja, dangūs pildosi" ir kitų. Ir pats novelių rinkinys turi žaismingai skambų pavadinimą: *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*, su pašaipiai iškilmingom veiksmažodinėm formom „įžengiant", „neregėtus", jaukiais ir garsiniai rišliais daiktavardžiais „muzika", „miestas", ir gimininguų garsų „m/n" „ž/" kombinacija.

O tačiau daugumoj šio rinkinio novelių Landsbergis laikosi griežtos schemos, harmoningos struktūros. Čia gal ir atsispindi jo polinkis muzikos komponavimui.

* * *

Novelių formatas labai įvairus. Tokios tradicinio sukirpimo novelės kaip „Dangūs tuštėja, dangūs pildosi" ir „Sinjora su katėm" tai savarankūs, tiesioginiai pasakojimai, trečiu asmeniu, kuriuose nei autoriaus, nei adresato nematyti. Rašytojas pasakoja iš vieno veikėjo išeities taško arba maino stebėjimo tašką tarp kelių veikėjų, perduodamas jų vidinius monologus, o kitų veikėjų tik dialogo nuotrupas.

„Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoje" jau yra netiesioginis, tarpinis pasakojimas. Čia autorius naudojasi fikcija — laiško formatu. Ne autorius rašo, o pagrindinis veikėjas, pirmu asmeniu, fiktyviam adresatui, į jį kreipiasi jau pirmuoju sakiniu, su juo dalinasi mintimis, pajuokauja. Ši fikcija leidžia autoriui bendrauti su nematomu tikruoju skaitytoju, komentuoti pasakojimo vyksmą, net atskleisti patį savo pasakojimo procesą.

Novelėje „Dainos gimimas" Landsbergis perdėm naudoja intertekstualumą ir „sąmonės srautą". Pasakojimas prasideda ir užsibaigia kaip reportažas trečiu asmeniu apie tarptautinį dainų ir

šokių festivalį Valijoj. Bet kitu šriftu čia įrėmintas pasakojimas pirmu asmeniu, suskirstytas į septynias dalis (pagal koncerto programą) su stambiom antraštėm — įvairių tarptautinių vienetų atliekamų kūrinių pavadinimais. Pats pasakojimas, tai su Vilniaus choru atvykusio tarybinio lietuvio saugumiečio vidinis monologas koncerto metu, kuriame jis nuolat kreipiasi į fiktyvų adresatą, namie paliktą Katriutę. Tikrasis adresatas, skaitytojas, perkeliamas į veikėjo vidinį „scenovaizdį". Jam perduodamas veikėjo asociatyvus mąstymo procesas, turistinių įspūdžių sukelta asociacijų virtinė — katarsis.

Taip pat struktūros atžvilgiu kompleksiškos yra novelės „Trys psichiatrai pienių lauke", „Tyrone Power ir Martin Fierro plačiajame ekrane" ir „Rašytojas M. lankosi N. mieste". Pirmoji iš jų tai irgi įrėmintas pasakojimas: pagrindinę veikėją gydančių psichiatrų užrašai. Jie rašo šaltu, objektyviu tonu, skirtingų psichologijos mokyklų moksliniu žargonu, kuriame paslėpta autoriaus ironija. O novelės užuomazgoj ir atomazgoj — pagrindinės veikėjos vidinis monologas. (Lyg išvirkščias įrėminimas).

„Rašytojas M. . ." — žaismingai daugiaplanė novelė, su skirtingom tikrovės plotmėm. Joje Landsbergis irgi eksperimentuoja intertekstualumu. Tai lyg tiesioginis pasakojimas trečiu asmeniu, bet tame pasakojime vyksta kitas pasakojimas (irgi kitu šriftu). Rašytojas M. skaito savo kūrinį literatūros vakare. Paraleliai vyksta du veiksmai, novelėj ir joje skaitomoj novelėj (lyg moderniam teatre vaidinimas vaidinime). Skaitytojas gali identifikuotis su fiktyviu adresatu, salėj sėdinčiais klausytojais.

Landsbergis čia taip pat žaidžia tariamu autobiografiškumu. Ir fiktyvus klausytojas N. miesto lietuviškoj salėj, ir tikrasis adresatas, skaitytojas, ima spėlioti, ar čia paties novelės autoriaus prisipažinimai, ar tik jo sukurto rašytojo? Ar pats Landsbergis savo rašytojišką patirtį atidengia, ar tik pasišaipo iš tipiško išeivijos rašytojo? (Pasišaipo jis ir iš tipiškų klausytojų.)

„Tyrone Power. . ." novelėj irgi vyksta du skirtingi veiksmai, bet čia jie toj pačioj sąlygiškos tikrovės plotmėj — „plačiame ekrane". Charakteriai ir įvykiai čia vien tik iš lauko vaizduojami, nors iš tikrųjų ir čia, kaip ir kitose novelėse, konfliktas vyksta tik veikėjų viduje. Glaustais sakiniais nusakoma tik tai, ką akis gali matyti, perteikiamas tik optinis gyvenimo vaizdas, kaip Hollywoodo filme.

* * *

Novelių tematika labai įvairi, bet šiame rinkiny yra keletas bendrų, visas noveles apjungiančių semantinių gijų. Viena tų gijų tai *individo „sukilimas"*, *pastanga išsilaisvinti* iš viską *niveliuojančios* trivialios aplinkos ir kūrybines jėgas varžančių rėmų. Pasakojimo „semantinių viršūnių" momentais, dvasinio pabudimo, praregėjimo akimirkomis individas paima likimą į savo rankas.

Jauna mergina novelėje „Sinjora su katėm", o vyras „Duete moters balsui ir smuikui Venecijoj", išsilaisvina iš jausminio ryšio su partneriais, įklimpusiais juos supančioj banalybėj. Atsigręžę į savo individualią patirtį vaikystėj, ir į autentišką žmonijos patirtį išlikusiose kultūrinėse vertybėse, jie dvasiniai „atsistoja ant kojų".

Novelėse „Dangūs tuštėja, dangūs pildosi" ir „Rašytojas M. lankosi N. mieste" išsilaisvinusi veikėjų kūrybinė vaizduotė išsiveržia iš banalios pilkumos lyriškais siurrealistiniais vaizdais ir fantastiškos groteskos pavidalais. O laisvas, nebevaržomas žodis ištrūksta su daina iš tarybinio pareigūno lūpų novelėje „Dainos gimimas".

Pačių naujausių imigrantų į Ameriką likimai — vaikino iš Puerto Rico ir merginos iš Lietuvos — kapryzingai susipina ir nesusitikę vėl išsiskiria „Tyrone Power ir Martin Fierro plačiajame ekrane". Sekdami savo idealizuojamas filmo žvaigždes, jie savo individualybės neišlaisvina, o ją pražudo, tampa fiktyvių, netikrų vertybių vergais, — ji perukų pirklio ištaigingoj rezidencijoj, jis savo skersgatvio „gete". *Užsidegus filmui, jiedu supleška filmo celiuloide*, nes jų gyvenimas plokščias, dvidimensinis, kaip ir pats filmas.

„Trys psichiatrai pienių lauke" pagrindinė veikėja Jūra, nuvykusi tėvynėn, išlaisvina savo vaikystėj sužalotą sielą, neįtilpusią į jokių psichologijos mokyklų rėmus („Jie neįspraudė manęs į savo dėžutes"). Daugumoj novelių išsilaisvinama, tik nuvykstant į kitą kraštą, miestą — „įžengiant į neregėtus miestus".

Novelėj „Dainos gimimas" autorius per tarybinio lietuvio sąmonėj iškylančias asociacijas pasišaipo iš sovietinės tikrovės; novelėj „Rašytojas M. lankosi N. mieste" per rašytojo vidinį monologą pasijuokia iš išeiviškos kultūros apraiškų, o paskutinėj minėtoj novelėj per pačių psichiatrų užrašus pašiepia Amerikoj populiarias psichoterapijas. Jūra kalba apie poeziją ir tautosaką, o freudinis psichiatras ją visą suveda į „infantilinį seksualizmą". Sapne atsikartojantį medžio vaizdą jis *interpretuoja kaip „falinį simbolį"* ir bergždžiai ieško ryšio tarp „raktinių" žodžių „dandelion" ir „milk". O lietuvis raminančiam medžiui skirtų visai kitą reikšmę ir suvoktų akustinį ir vizualinį ryšį tarp „pienės" ir „pieno".

* * *

Semantiniu atžvilgiu ryškiausiai įsimenančios novelės yra „Sinjora su katėm", „Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoj" ir „Dangūs tuštėja, dangūs pildosi". Pirmosios dvi vyksta „neregėtuose" Italijos miestuose, istorinėje Romoj ir gražioje Venecijoj, trečioji vyksta išeiviškoj aplinkoj Amerikoj.

Novelės „Sinjora su katėm" pagrindinė veikėja — jau Amerikoj užaugusi lietuvaitė, „moderni mergaitė" — lankydamasi Europoj, didinguose Romos griuvėsiuose pajunta didelį artimumo jausmą antikinei civilizacijai, kuriai pagarbą dar vaikystėj joje išugdė tėvas. Jos ir vardas Aurelija, kaip Romos didikės, o pavardė — Vaidilaitė. Įkvėpta dar prieš kelionę į Romą perskaitytos knygos *Feminine Mystique*, ji tą pagarbą antikai, jos menui, mitologijai, sujungia su naujosios generacijos moters siekiais. Išsikapsčiusi iš jos asmenybę niveliuojančio ryšio su fotografu Džordžu, kuris ją valdo savo foto aparato kliktelėjimais, ji nori tapti pilnu žmogum, naująja vaidilute.

Centrinė metafora šioj novelėj ir yra foto aparatas, kuris užfiksuoja paviršutinį, plokščią, dvidimensinį pasaulio vaizdą. Toks vaizdas Aurelijos nebepatenkina, ji skverbiasi į gilesnius realybės klodus. Ją intriguoja „požeminių vandenų šnarėjimas", magija, trykštanti iš senų kolonų, mistiška deivių buveinė.

Veiksmas vyksta vienoj vietoj (Romos griuvėsiuose), vienos popietės metu. Tas laiko ir vietos ribotumas pasakojimui suteikia didelio vientisumo. Visi epizodai glaudžiai susiję su pagrindine tema ir veda prie gan staigaus, nors motyvuoto, psichologinio posūkio, Aurelijos apsisprendimo.

Motyvų sistema čia dvilypė: tikroviška ir magiškoji. Aurelija jaučia dar šiltą istorinių paminklų dvasią, kaip dar šilti tų apgriuvusių kolonų liemenys, į kuriuos ji atsišlieja. O ironiškos Romos katės, Aurelijos „alter ego", seka kiekvieną jos žingsnį, ją padrąsindamos būti savimi, atgaivinti savyje antikos didybę ir orumą.

Aurelija supranta tų kančių panieką tipingiems turistams. Autorius šioje ir kitose novelėse linksmai pasijuokia iš įvairių kraštų turistų, kurių daug matė dažnose savo kelionėse po Europą. Jis taikliai susumuoja jų tipišką išvaizdą ir laikyseną. Pavyzdžiui, toji pavienė amerikietė turistė, „svyranti ant peraukštų kulnų", kuri „atrodė magijos pagalba tiesiai persodinta į Koliziejų iš Forest Hills, Queens, šaligatvio".

Aukšti kulnai išreiškia vulgarumą, kuris savo viršūnę pasiekia storojo gimnazistuko epizode. Seilių ir prakaito mišinys virsta Aurelijos ryšio su Džordžu simboliu:

Parkritęs ant kelių jis godžiai rovė žolę, draikė ją ant mergaičių, ir vėl, pašokęs bėgo aplink jas ratu. Seilės maišėsi su prakaitu ant jo smakro. . . Jo įkaitęs veidas perėmė Džordžo bruožus ir palinko virš jos, seilių ir prakaito mišinys palietė jos kaktą (p. 82).

Lyrinis elementas savo kulminaciją pasieka Aurelijai einant „Šventuoju keliu" — Via Sacra, kai ji palieka Džordžą griuvėsių duobėj, Livijos gyvenvietėj, simbolizuojančioj trivialų, nesudvasintą gyvenimą, „trivia livia", o pati įkopia į kalvą, apsuptą didingais medžiais — deivės šventyklą — ir pasišvenčia žemės deivei Kibelei. Ta ypatinga akimirka, „epifanija" išreikšta poetinės prozos stilium:

Tamsa gaubė ją Didžiosios Motinos medžių prieglobstyje, bet vidinė šviesa nušvietė visus jos gyvenimus. Pakvimpa Ostijos uosto druska, pasigirsta procesijos kalavijų dūžiai į skydus. Drauge su Romos matronomis, Aurelija neša juodą meteorinį akmenį, Didžiosios Motinos būsimą sostą, iš Ostijos į Romos Forumą, į Palatino kalvą. Pro fleitas, būgnus ir cimbolus prasiskverbia šauksmai: Hanibalas nugalėtas! Garbė Didžiajai Motinai! Magna Mater deum Idaea!. . . Naujojoje šventykloje, Kibelė, žemės deivė sėdi ant savo naujo sosto. Ji dėvi paprastą tuniką, jos nuogos, tvirtos rankos ilsisi ant sosto turėklų. Du liūtai, jos svitos dalis, stovi padėję po koją ant jos pjedestalo. Aurelija jai nusilenkia (p. 87).

Tai čia toji „novelės siela", apie kurią kalba pats Landsbergis aukščiau cituotam pokalby, kuriame jis dar sako: „Įdomiausia novelės teritorija ten, kur tradicinis pasakojimas priartėja prie prozinės poemos".

Įkvėptas tų tvirtų Romos moterų ir Amerikoj moters emancipaciją atgaivinusios knygos *Feminine Mystique*, (ne pačios knygos, kurioj jokios mistikos nėra, o tik jos pavadinimo), Landsbergis čia sukūrė „klasiškai modernią" feminizmo mistiką.

* * *

„Dangūs tuštėja, dangūs pildosi" novelėj veiksmas vyksta Amerikoj. Jos centrinė metafora — dangus, o lyrinis leitmotyvas: „Ogi gražus gražus tolimasis dangus". Ideali dangaus spalva — mėlyna, simbolizuojanti ilgėsį, dvasingumą, transcendenciją.

Šioj novelėj vaizduojami trys dangūs — trijų pagrindinių veikėjų svajonių, siekimų sferos. Adelės (motinos dangus tradiciniai mėlynas, lietuviško kalendoriaus dangus, su gubom ir baltais debesėliais — tai užkonservuotų tradicinių etninių ir religinių

vertybių dangus. Ji bando atsispirti sintetinei amerikietiškai aplinkai ir apsaugoti savo dukrą nuo viską supančios vulgarios svetimybės.

Bet iš šešiolikametės dukros taško visai kita perspektyva. Ji jau dalis tos „svetimybės". Nors jai vardas duotas „Danguolė" ir motinos jai siuvama suknelė melsva, jos dangus visai ne mėlynas, o varinis, kaip Pan American kalendoriuj. Tai sintetinio grožio spalva industrinės civilizacijos pasaulėvaizdy.

Danguolė bando ištrūkti iš motinos jai užmestos tradicinių vertybių sistemos. Jai rūpi dailus ir „seksy" portorikietis Toni, jo kvietimas į „prom", šokiai viešbuty, balinė suknia nuogais pečiais.

Bet yra dar vienas dangus, trečios generacijos išeivio — mažojo Petruko — dar tuščias ir atviras dangus, kuris prisipildo fantastiškų vizijų iš Danguolės atnešto katekizmo. Pažvelgęs į dangų Petrukas ten mato „iš debesų išsidriekiančius" Dievo ilgus plaukus ir barzdą, dainuojančių angelų galvutes, ėriukus.

Dangus nebebuvo tuščias! Dangun grūdosi eibių eibės, katekizmo puslapis plito dangumi, kriokliais krito išsivyniojantys rietimai, sūkuriai sukosi ėriukų ir dainuojančių galvučių pavidaluosna. Koks pilnas, pilnas Dievo dangus!

Šitaip atpalaiduota kūrybinė vaiko vaizduotė susikerta su jo modernių, laisvamaniškai nusistačiusių tėvų racionalistiniu aiškinimu, kad dangus pilnas ne ėriukų ir Dievo barzdos, o televizijos signalų, „veidų, vaizdų, spalvų gabaliukų", kuriuos televizijos antenos sugauna. (Jo motinai dangaus spalva irgi „kaip varinio puodo".)

Subtilios psichologinės įžvalgos ir daugiaplanės struktūros pagalba autorius veiksmą priveda prie trilypio konflikto. Motina Adelė neišleidžia Danguolės į „prom", nors ir labai jai gaila dukters, ir ji negali pakelti jos veide „tokios svetimo sužeisto gyvulėlio išraiškos", jaučia atsiveriančią tarp jų prarają. „Jai tereikia pasakyti, taip, ir Danguolės rankos ją apglėbs". Skaitytojas tačiau žino, kad kompromisas neįmanomas.

Su šiuo motinos ir dukters konfliktu susipina ir Petriuko konfliktas su tėvais (tarpgeneracinis konfliktas jau antros ir trečios generacijos išeivių tarpe). Keršydama motinai (pagal kurios nurodymus ji mokė Petruką apie Dievą iš savo katekizmo) Danguolė sugriauna Petruko dangų.

Ji suspaudė Petruko ranką, įbedė savo akis į jo, ir sušuko: — Dievo nėra! Girdi! Dievo nėra!
Jo rankutės atsiskyrė nuo josios, kaip lapas nuo rudenėjančio

medžio. Jis spoksojo į ją, netikėdamas. Danguolė nuskubėjo tolyn. Prie gatvės kampo ji skubiai atsigręžė. Jis tebestovėjo, kaip paliktas.

(. . .) Koks tuščias buvo dangus, tarsi kas būtų iššlavęs ilgus plaukus, drabužių klostes, ėriukus. . . Jo tėtis buvo teisus. Ir jo motina. Jų knyga nugalėjo Danguolės knygą. (pp. 55-56)

Bet pamažu Petrukas prisimena tėvo žodžius apie televiziją. „Paveikslai ateina dangumi. Televizijos antena juos sugauna". Tada vietoj Dievo plaukų, angeliukų ir ėriukų Petruko dangus prisipildo televizijos paveikslų. Laimi vulgarūs televizijos dievaičiai.

Tenai atkrypuoja Popeye, paskui jį atplasnoja ilgakaklis Big Bird, už jo su bandžo rankose atšoka Mr. Kangaroo ir Mr. Greenjeans. Dangun grūdosi nauji, didingi dievai, jie kalbėjo ir dainavo angliškai. . . jie visi ieškojo savo antenų ir lindo pro jas į savo aparatus, grūsdamiesi dangaus triukšmingoje turgavietėje, sklidiname danguje, bedieviame danguje, tolimajame danguje (pp. 56-57).

* * *

Novelė „Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoj" gimininga „Sinjorai su katėm" ir savo siužetu (nes čia išsilaisvina vyras iš savo sujauktų jausmų netikusiai žmonai), ir savo semantine struktūra, kuri remiasi tų pačių priešingų jėgų konfrontacija: „trivia livia" — paverčiančia gyvenimą plokščiu, beprasmiu, ir gilumine dvasine jėga, ištrykštančia autentiškom vertybėm, kurios suteikia gyvenimui grožį ir prasmę.

Veiksmo laikas ir vieta ir čia apriboti — kelios dienos Venecijoj, į kurią pagrindinis veikėjas atseka savo neištikimą žmoną, palikusią jį ir pabėgusią su dantistu. Bet sutrauktu retrospekcijos laiku jis grįžta į jaunystę ir svarsto, kas jį paskatino eiti į kunigystę ir stoti į jėzuitų ordiną, o paskui mesti kunigystę ir vesti, ir kaip jo vedybos iširo.

Mudu persikėlėme gyvent į ką tik pastatytą, Amerika kvepiantį namą, kaip į didžiulį Sears-Roebuck katalogą. Viskas jame buvo taip nauja, neliesta, kaip ir mano naujoji buitis. Po penkių mėnesių ji pareiškė norinti skirtis (p. 23).

Novelė parašyta pirmu asmeniu iš pagrindinio veikėjo taško. Bet, kaip minėta, autorius naudoja meninę konvenciją — fikciją. Tai laiškas, rašomas iš Venecijos buvusiam mokytojui (kuris novelės

pabaigoj pasirodo jau miręs). Per fiktyvų adresatą autorius žaismingai bendrauja su skaitytoju:

> *Pone mokytojau, nebijokit, aš jūsų nevarginsiu turistiniais atodūsiais ir pašto kortelių vaizdais, bet apsiribosiu čia Jums apnuoginamos savo širdies Venecija (p. 26).*

Jis klausia: „Ar Jūs nusišypsosit paskaitę šiuos žodžius?" Landsbergis čia žaismingai griauna tikrovės iliuziją, pabrėžia jos sąlygiškumą:

> *Aš Jums skubiai papasakosiu, kas atsitiko tarp Pfingstoberheimo ir Venecijos, kad galėtumėm susitelkti prie pagrindinės scenos ir esminės įžvalgos* (p. 20).

Autorius padeda skaitytojui geriau susigaudyt savo pasakojime, net paaiškina savo stilistines priemones: „Žodį ‚laukė' vartoju ne perkeltine, o antropomorfine prasme". Toks žaismingas, lengvaplunksnis bendravimas su skaitytoju — viena iš šios novelės stilistinių stiprybių.

Kita stiprybė — labai efektyviai naudojama ironija ir autoironija, kuri perpina visą pasakojimą. Pasakotojas pats save traktuoja su atlaidžiu šypsniu. Bet ir kitų veikėjų atžvilgiu ironija dažnai atlaidi ir atjaučianti, beveik šilta:

> *Senam stovyklos kunigėliui aš buvau tobulas mišiom patarnautojas, ir kai staiga ėmiau tyst, iš jo lūpų pasigirdo priekaištai: kokie nedėkingi tie vaikai, skundėsi jo kerpėjančios akys.*

Bet Landsbergis naudoja ir piktesnę ironiją, įvairaus kandumo laipsnio satyrą. Savo veikėjų išvaizdoj, veiksmuose autorius stipriai pašiepia dirbtinumą: plokščias šypsenas, peroksidinius plaukus, perukus (ir kitose novelėse tai vulgarumo simbolis), visokius „trivia livia" pasireiškimus, fasadus, už kurių slepiasi gyvenimo kompleksiškumas ir tikrasis, gilesnis žmogus. Autorius juokiasi iš „vartotojiškos" civilizacijos banalumo, pigių emocijų, sentimentalumo, populiarios literatūros, iš moterų su „lėlių slėnio smegenėlėm" — *Valley of the Dolls* pasaulėjauta, iš tokių būtybių kaip Claudine, „kuri visada atrodė lyg ką tik išlipus iš vonios, — Filadelfijos Venera, išnyranti iš „LUX" bangų" (p. 22). Jis nepraleidžia progos pasijuokti iš amerikietiško reklaminio optimizmo (pilka moteris kelionių biure, apsupta „tropikų gražuolių").

Bet ir Europos miestuose, turistų užplūstoj Venecijoj, jis randa daug ironijos verto trivialumo. Visa Venecija — kojos ir gerklės.

„Viena dalis Venecijos skubėjo, kita valgė: kojos ir gerklės". Įvairių kraštų turistai susilaukia kandžios satyros, ypač amerikiečiai, kurie „rinkosi iš įvairių viešbučių, iš visokiausių grupinių kelionių, iš ‚American Express' ir ‚Diner Club' armijų. . . ant kaklų foto aparatai dar šilti nuo Venecijos saulės. Iš jų veidų dvelkė atkaklus pasiryžimas linksmintis" (p. 30).

Bet į šiuos ironizuojamus įspūdžius kontrapunktiškai įpinti ir lyriniai epizodai, kurie išreiškia pakilesnius išgyvenimus.

> *Tamsiame tunelyje aš prasilenkiau su jauna pora. „Vati, ich hab' Angst", sušnabždėjo vaikutis ant tėvo pečių. A N G S T, nuaidėjo tuneliu. A N G S T. . . „Mein armer Junge, er hat Angst", guodė vaikutį tėvas, jaunesnis už mane. Aš sustojau ir atsisukau į juos, išeinančius iš tunelio į saulę. Jie nušvito, tarsi apgaubti laimės, kurios aš veltui siekiau; saulėje sublizgėjo šviesūs vaikučio plaukai; žmona prisiglaudė prie vyro. Man dingtelėjo, kad aš niekad nejausiu sūnaus svorio ant savo pečių. Tarp jų, šviesoje, ir manęs, tamsoje, išsižiojo neperžengiama praraja* (p. 28).

Visur matyti pasakotojo perspektyva. Kiekvienas vaizdas išreiškia veikėjo jausmus, jo reagavimą, jo vertybių skalę. Pasakotojas juk ne šiaip sau aprašinėja turistinius įspūdžius, o „apnuogina savo širdies Veneciją".

Lyriniai ir satyriniai epizodai išdėstyti augančios įžvalgos linkme. Vulgarus elementas pasiekia kulminacijos „Ai Musicanti" kavinėj, pavydaus vyro numatytoj keršto vietoj, turistiniam folkloro vakare, su tenoru, „kurio juostos varsa ataidėjo išvietės durų raudonumą", ir smuikininku, kuris kvepėjo „odekolono nevisai nustelbtu prakaitu". (Ir čia prakaitas!)

Bet ir lyrinis elementas tame pačiame folkloro vakare pasiekia kulminacijos tašką. Pasigirsta „visai vakaro apgaulei ir banalybei pridengti" viena vienintelė venecijietiška daina, suvirpa „niekad negirdėta liūdna, vaiski melodija". O ją palydi gryna smuiko frazė, „kristalinis siūlas", sujungiantis Veneciją su vaikyste pokariniam Vokietijos miestely.

Su ta muzika — ir semantinis „sprogimas", esminės įžvalgos momentas. Jos balsas: „sodrus, mįslingas, užimantis žadą savo melodingumu, jis priklausė venecijinės dainos ir baigminės smuiko frazės pasauliui. Ne į ją aš tada įsimylėjau, bet į jos balsą. . ."

Landsbergio pasaulėvaizdis čia, kaip ir kitose novelėse, pasidalina į du polius. Vienas jų tai, juslinės patirties pasaulis,

kasdienybė, instinktai — žmogus jų vergas. Kitas — vaikystė, intuityvios patirties pasaulis, autentiškų išgyvenimų akimirkos, būtį įprasminantys momentai, kai žmogus išsivaduoja iš vulgaraus instinktų pasaulio. Kūnas tik „kriauklė". Netikėta atomazga — keršto nebus, pavydas beprasmis:

> *Jos balso atsiminimas liks mano nuosavybe, kurios niekas iš manęs negalės atimti. Jos kūną, tą kriauklę, tepasiima dantistas, kuris greičiausia neturi klausos ir niekad neišgirs jos balso muzikos. . .* (p. 35).

* * *

Klausa iš visų juslių iškiliausia šiose „skambiose" novelėse. Nors kvapai irgi reikšmingi pasakojimo detalių jusliniuose įvaizdžiuose. (Juk ir Claudine pasakotojo buvo apibūdinta ne kaip „graži" ar „gražiabalsė", o kaip „kvapni" mergina.)

Regėjimas, taip kaip foto ar filmo aparatas, perduoda tik paviršutinį, išorinį vaizdą. Užtai Aurelija tik medžių gaubiamoj tamsoj pajuto vidinę šviesą.

Bet gal ir vidinę muziką galima geriau išgirst be klausos? Kurčiasis žmogus novelėj „Rašytojas M. lankosi N. mieste" galbūt „klausėsi erdvių muzikos, išreiškiančios visatos sandarą? O gal jo ausyse aidėjo pamirštoji pirminė kalba, niekuo nesiskirianti nuo muzikos; kalba, kuria kalbėjo Dievas?" Ne tik novelės veikėjui, bet ir jos autoriui rūpi tą muziką išgirst, o išgirdus išversti žodžiais. Jis šiose novelėse ir bandė tą padaryt — vidinę muziką išversti žodžiais.

O klausą, žodžių muzikos pajutimą Landsbergis turi gerą. Lyrinius epizodus jis rašo melodingais, skambiais sakiniais. Vienas tų epizodų prasideda sakiniu: „Aš pasileidau tolyn, pro kanalus, šešėliuotomis gatvelėmis". Kitas užsibaigia sakiniu: „Miestas pradėjo signalizuoti man, gundyti mane šviesomis, ženklais, melodijų užuominomis, lyg jis žinotų mano širdgėlą". Pirmasis tų sakinių liūliuoja „l" garsais, antrasis „m" ir „n" garsų hipnotine melodija („Kalba, kuria kalbėjo Dievas" — „k" garso magija).

O tų visų melodijų komponavime rašytojas irgi turi gerą ranką. Harmoningoj jo novelių kompozicijoj, lyg muzikiniam kūriny, dažnai prieštaringi stiliaus ir struktūros elementai buriasi į darnią visumą. Paprastumas ir kompleksiškumas, ryškios buitinės detalės ir fantazijos vaidinimai, lyrizmas ir ironija, groteska ir prozinė poezija gražiai sugyvena jo trumposios prozos kūriniuose.

Alina Staknienė

MAIŠTAUJANTYS ANGELAI IR SULAUŽYTAS RYŠYS

Napoleonas Aleksandras Dičpetris, *Trys dienos pasauly* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1980).

Debiutantas Dičpetris parašė daugumą šio rinkinio pasakojimų šešiasdešimtųjų metų bėgyje. Gaila, kad rinkinys nebuvo išspausdintas savo laiku, nes autorius ypatingai aktualiai pagavo to laikmečio rūpesčius ir nuotaikas, tęsdamas Kafkos ir Ionesco mintis, vietomis filosofiškai polemizuodamas su Sartru ir Camus, į pasakojimą įpindamas ekologinių interesų, liečiančių planetos gerovę, panašiai kaip darė prancūzas J. M. G. Le Clézio. Gaila ne dėlto, kad ši tematika nebūtų svarbi šiandien, bet kad, prabilęs savo kūrybos visuma tuo metu, Dičpetris būtų atliepęs savo kartos (tada žengiančios į savo ketvirtąjį dešimtmetį) unikalumui, išreiškęs jos savitumą, dėl kurio ji tapo mūsų prarastoji karta: reikia tikėti, jog ji ir dabar išgirs jo balsą ir pirmoji pasisavins jį.

Spaudoje Dičpetris jau buvo lyginamas su dvidešimtųjų metų keturvėjininkų sąjūdžiu, tačiau pabrėžtina, kad panašumai tarp jų pastebimi grynai kalbinėj plotmėj: ir keturvėjininkai, ir Dičpetris laisvai laužo gramatinio derinimo taisykles, pvz. poruodami daiktavardžius su normaliai netinkamais veiksmažodžiais ir būdvardžiais. Vis dėlto priežastys iš esmės skiriasi. Futurizmo veikiamų lietuvių poetų tikslas buvo eksperimentavimas su kalba, noras išreikšti gyvenimo džiaugsmą ir dinamiką, kas akivaizdu ypač Binkio lyrikoje. Visa tai Dičpetriui pernelyg svetima. Jo kūryboje kalbos taisyklių laužymas atsiranda tiesiogiai iš jo požiūrio į žmogaus padėtį pasaulyje. Žmogus tiek susvetimėjęs, jog laikas, erdvė ir visi santykiai nebesiderina; rezultate Dičpetrio kalba — „sudarkyta" ir atspindi sulaužytą ryšį tarp žmogaus ir jį supančios aplinkos. Žmogui stačiai fiziškai nepatogu pasaulyje, ir tai išreiškiama kalba. Nors Dičpetrio proza poetiška, siurealistiška, pulsuoja fantastiška energija, bet tai tėra šalutinis efektas, tik kibirkštys nuo jo filosofinių prielaidų, o ne tikslas savyje. Vietomis žodinės technikos srautas nepilnai apvaldytas, nebepasiekia skaitytojo, ir komunikacijos aktas laikinai nutrūksta. Gal tokie tarpai sunkiai išvengiami, susidūrus su autoriaus išradingumu; antra

vertus, lengviau būtų skeptikus įtikinti autoriaus talentu, jei tos spragos pasitaikytų rečiau.

Jau su rinkinio įvadiniu prozos gabaliuku (šį kūrinį sunku žanriniai klasifikuoti, gal tiktų terminas *conte philosophique* kaip Voltaire rašė) Dičpetris įsirikuoja į maištaujančių angelų ir rašytojų kompaniją. Ne veltui tikram gyvenime vienas jo sūnų vardu Liuciferis. Kadaise Dostojevskio Ivanas Karamazovas norėjo Dievui grąžinti bilietą, nes jam nepatiko pasaulio patvarkymas ir gyvenimo sąlygos. Dičpetrio įvadas adresuotas Dievui ir arogantiškai pavadintas „Te". Čia žaidžiama su dviem žodžio „te" prasmėm — viena, kuri pereina per visą Dievo tekstą Biblijų, — tai priešdėlis, nusakantis liepiamąją nuosaką, — ir antra, reiškianti „imk". Jame pasakojantis pirmuoju asmeniu — beje, naudojamas beveik pastoviai per visą pirmąją rinkinio dalį, — susikeičia vietomis su Dievu. Dičpetrio „Aš" yra žodnešys, jis kaltina ir teisia Dievą už Jo tylėjimą, už Jo žinojimą (ir nieko nedarymą), kad „pasaulių sutvarkyme . . . yra plėšikai ir tie, iš kurių plėšiama" (p. 11), ketina kurti dešimt žmogaus įsakymų ir t.t., nes, kaip jis pareiškia, „aš esu tavo modelis. Ir būdamas į tave panašus, aš nagrinėju tavo charakteristiką . . . kad sugebėčiau, mum susitikus, prabilti į tave iš degančių krūmų, nuo kalnų viršūnių, sapnuose. Kad, pasitaikius progai, aš taip pat sklandžiai voliočiau durnių su tavim, kaip tu tai atlieki su manim" (p. 14). Duodamas toną kitiems pirmosios dalies apsakymams, šis tekstas tęsia visų burnojimų prieš Dievą (nuo Jobo iki Camus) tradiciją ir mėgina nurodyti prieštaringumus Dievo elgesy ir Jo tvariny.

Vėlesniuose apsakymuose reikalai mažai keičiasi, daugumą sukurtų situacijų galima apibūdinti kaip žmogaus padėties pasauly paradigmas. Konstanta yra „Aš", kuriam būdinga ieškojimas — kelionė, siekiant žinojimo, šviesos. Retkarčiais „Aš" turi brolį ar draugą, rečiau randa vienos ar kitos lyties mechanišką meilužį, bet tas „Aš" pastoviai apsuptas grėsmingų figūrų įvairiomis formomis — tai muitininkai, motociklininkai, durininkai, prižiūrėtojai, dažnai moterys. Kaip ten bebūtų, „Aš" neranda kontakto su jais, bet atsiriboja nuo jų, kaip ir nuo visų kitų neapsišvietusiųjų, pavadintų atostogautojais, kitur „iškylautojai[s], dailaus gyvenimo mylėtojai[s]" (p. 39), naikintojais. Apskritai, Dičpetris nusistatęs prieš darbo etiką; protestuoja prieš žmogaus „įkinkymą" į darbą,

įvykdytą pagal *Būties knygą* paties Dievo; prieš visokią žmonių eksploataciją, dažniausiai kapitalistinę, bet alegorinėje „Sunkios pupos, kaimynai ir kiti" galima įskaityti ir komunistinę; prieš sistemų ir kategorijų kūrimą, ryškiausią apsakyme „Daiktas", kuriame įvairios pastangos kurti paukštį su x skaičiumi galvų ir duoti jam vardą nepakeičia daikto esmės. Gana aiškiai polemizuodamas su egzistencializmu ir jo siūloma išeitim, kad žmogus gali sukurti save (egzistencija eina prieš esmę), paukščio kūrėjas atsako: „Mėgint save gamint ar statyt ar kurt yra tik apsirikimas, paremtas neteisingų vardų ramsčiais" (p. 80). Galų gale per visą eilę apsakymų tai priveda pasakotoją prie nepasitikėjimo žodžiais (išpranašauto jau įvade, kai „Aš" kartu buvo žodnešys ir juokdarys): „IR DAIKTAS IR ŽODIS TIK ARDO, SIJOJA — ŠIRDIS VIEN ATSTOJA SKELTUS LIEŽUVIUS" (p. 92). Net ir bandymas perduoti savo gyvenimo išmintį sūnui baigiasi tuo pačiu giliu pesimizmu: „Nesirūpink, sūneli", sako Aš. . . Ką aš besakyčiau, tai būtų tik žodžiai" (p. 102). Šitaip apeitas pilnas ratas nuo apsakymo „Te" iki „Tik žodžiai" iliustruoja, kaip Dičpetris atmeta visą judeo-krikščionišką sistemą.

Tai kokios vertybės randamos Dičpetrio kūryboje? Jos paimtos iš Rytų filosofijos, iš budizmo ir taoizmo. Budizmas šiam gyvenime mato tik kelionę ir ašarų pakalnę, viskas tėra iliuzija, iš kurios reikia pasišalinti. Tao siūlo atmesti visus siekimus, pasikliauti gamta, viskuo, kas natūralu, eiti Tao keliu, ką „Aš" ir patarė savo sūnui: „Skonis yra takas, veiksmas yra takas, skausmas yra takas, drįsk eit juo" (p. 102). Šios mintys aiškiausiai išdėstytos rinkinio ilgiausiame kūriny „Legendoje apie žmogų". Čia autorius įdomiai panaudojo rusų formalistų pavadintą susvetimėjimo efektą. Kai urvinis žmogus pirmą kartą ateina į miestą ir svetimomis akimis stebi mūsų visuomenę, jis viską apibūdina iš savo riboto supratimo, pvz. sąvoka „kalėjimas" jam reiškia — pakliuvau į spąstus. Kartu su juo mes lyg pirmą kartą patiriame kalėjimą, atpažįstame absurdą, glūdintį pačioje kalinimo sąvokoje. Tačiau kol žmogus gyveno harmoningai su gamta, jis suprato savo aplinką, nesirgo susvetimėjimo liga, nejautė jokios baimės, kuri jį persekioja jo odisėjoje po pasaulio institucijas ir patiriamus malonumus. Tipiška, kad urvinis žmogus jaučiasi namuose ne pas, Dičpetrio žodžiais tariant, „plėšikautojus" (kurie turi turtą) ir ne pas „aukso vertus" (tuos, kurie siekia turto),

o tik miesto šiukšlyne, elgetų tarpe. Jis nepasiduoda civilizacijos pagundoms. Nepaisant to, jis suteptas, nes, kai grįžta namo pas savo patelę, nešinas vieninteliu dalyku, pasisavintu iš civilizacijos — laiko paveikslu, šis laiko suvokimas jau yra jį pakeitęs. Bet patelė per tą tarpsnį neišsigimusi, ji tebegyvena pagal džiunglių įstatymus ir . . . išpjauna jam širdį. Alegorija gana aiški, filosofinio pasakojimo žavesį sudaro gamtos ir kultūros konfliktas, urvinio žmogaus kelionė per kasdienišką pasaulį, kurį mes priimame be klausimų ir be sąlygų. Taoisme Dičpetris sujungia savo įsitikinimus su tradiciniu lietuvių išsigelbėjimu — polinkiu į gamtą. Tik pas Dičpetrį visos sąlygos yra itin aiškiai išdėstytos.

Kitoj tonacijoje parašytas paskutinis rinkinio apsakymas „Iš jūreivio dienoraščio". Gal tai lengvesnio turinio atpildas skaitytojams, kurie išlaikė visas kitų dviejų dalių sunkenybes ir įmantrumą. Tačiau „Jūreivio dienoraštis", parašytas tradiciškiau, skaitytoją šiek tiek nuvilia. Jūreivis, kaip Kuprelis ir begalybė kitų lietuvių mūsų prozoje, pergyvena nelaimingą meilę, šiuo atveju norvegų supertanklaivio kajučių mergaitei Bjorg. Skirtumas tas, kad Dičpetris apsieina be įprastinių saldžių vienapusiškos meilės jausmų ir dūsavimų aprašymų. Čia meilė tiesiai palyginama su svogūno auginimu, vyriškos impotencijos momentas išdėstomas tiesmukiškai, aiškiai ir nedviprasmiškai, merginos lytiniai organai palyginami su tarka. Čia vyrauja lietuvių prozai sveikas ir šviežias požiūris į meilės kančias. Atrodo, kad šis veikalas parašytas vėliausiai iš visų rinkinio apsakymų. Tai kelia susirūpinimą, kad Dičpetrio susitaikyta su *status quo*, kad iššūkiai prieš Dievą ir žmones pasibaigė. O būtų gaila, nes autoriaus jaunatviškai bekompromisinis požiūris į moderniško žmogaus paradoksišką padėtį pasaulyje sudarė didelę jo patrauklumo dalį.

Violeta Kelertienė

SIGITO GEDOS POEZIJA ANGLIŠKAI

Sigitas Geda, *Songs of Autumn.* Translated from the Lithuanian by Jonas Zdanys. (Pittsburgh, Pa.: Slow Loris Press, 1979).

Kadangi neįmanoma visas kalbas mokėti, vertėjų reikia. Literatūroje vertėjai tarpininkauja tarp autoriaus ir skaitytojo. Jų užduotis — kuo tiksliau atkurti originalą minties ir išraiškos prasme.

Kartais vertėjas nemoka originalo kalbos. Tada, verčiant poeziją, kitas vertėjas jam padaro raidišką vertimą ir kokiu nors būdu perduoda originalo ritmą. Suderindamas žodžius ir melodiją, antrasis vertėjas paruošia derinį, kuo labiau atitinkantį originalą.

Vertimo mokslas yra gana išsivystęs. Norįs poeziją versti gali pasinaudoti jau žinomais metodais. Šiek tiek pažengęs savo darbe, vertėjas suformuluoja savo pažiūrą: ar, pavyzdžiui, jis laikysis arčiau tikslaus vertimo, ar labiau bandys perduoti originalo skambėsį bei nuotaikas. Kiekvienos pažiūros ir praktikos pagrindas yra vis dėlto teksto ištikimas ir tikslus vertimas. Žodžiai neturi būti keičiami be reikalo; įvaizdžiai negali visiškai atšokti nuo originaliųjų.

Vertėjas iš lietuvių kalbos į anglų kalbą gali mokytis ir iš vertimų kitose kalbose. Mūsų užduotis nėra sunkesnė už verčiančių iš visai ne indoeuropietiškos kalbos į anglų kalbą. Be to, turime gerų žodynų, nors, deja, jie nelengvai prieinami. Vertėjo įrankis yra žodynas. Atsiradus neaiškumams, galima pasitikrinti ir pas lietuvių kalbą puikiai mokančius asmenis, kurių mūsų visuomenėje dar yra. Yra taip pat ir anglų kalbą puikiai mokančių lietuvių. Todėl dar negalima pateisinti nevykusių vertimų.

Be to, ir lietuvių tarpe jau yra vis dėlto tam tikra vertimo tradicija. Šio to jau pasiekta, kai kurie sprendimai jau padaryti. Nepriklausomoje Lietuvoje iš kitų kalbų buvo verčiami klasikai ir ideologiniai raštai. Į kitas kalbas buvo verčiama informacija apie Lietuvą. Nuo pat pirmų dienų išeivijoje į svetimas kalbas verčiami informaciniai leidiniai bei politiniai pareiškimai. Toliau jau bandoma versti kultūrinius leidinius ir grožinę literatūrą. Neišvengiama, gyvenant ne savo krašte, versti iš savo kalbos į gyvenamo krašto kalbą. Dialogas su aplinka vyksta ir jis vyksta to krašto kalba.

Lietuviai turi savo tradiciją ir savo metodus versti iš lingvistiniai konservatyvios kalbos į greitai besikeičiančią anglų kalbą. Ir mūsų metodų pagrindas yra žodžių tikslus išvertimas.

Jono Zdaniaus vertimas poeto Sigito Gedos II, IV, VIII, IX, XI rudens giesmių, gaila, rodo atžangą mūsų vertimų vystymesi. Zdanius nesilaiko net pirmojo vertimo dėsnio: jis žodžio tiksliai neišverčia. Kiekvienoje giesmėje yra be priežasties išleistų, pakeistų ir pridėtų žodžių; sumaišyti veiksmažodžių laikai, daiktavardžių skaičius bei linksniai ir kalbos dalys. Įvardžiai kartais pakeisti. Zdanio vertimas nerodo pagarbos originalui.

Gražiai išleistos knygutės kairiuosiuose puslapiuose atspausdintas originalas. Čia mažai kas pakeista: žodžiai *Dievas* ir *Viešpats* ir jų kiti linksniai rašomi didžiąja, ne originalo mažąja raide. Kirtis išleistas žodyje *smėly* (IX giesmė), bet paliktas žodyje *žlioge* (IV giesmė). Tipografinių klaidų yra IV giesmėje, kur taip pat įdėtas nereikalingas kablelis, ir XI giesmėje.

Dešinieji puslapiai — angliškas vertimas. Kiekvienas šių puslapių pilnas klaidų. Tik eilutę po eilutės perspausdinant ir ištaisant, būtų galima parodyti tų klaidų variacijas. Užteks tipingų pavyzdžių.

Pirmoji Zdanio išversta giesmė yra Gedos II giesmė. Pirmo posmo antroj eilutėj be reikalo pakeistas prielinksnis ir blogai išverstas žodis *spindinčias*. Trečioj ir ketvirtoj eilutėj pakeistas veiksmažodžio laikas, 6 eilutėj pakeistas daiktavardžio skaičius, 7 eilutėj įdėtas žodis *how*, 8 eilutėj netiksliai išverstas žodis *sodai*, 9 eilutėj žodis *gama* pakeistas į *voice* (balsas), išleistas žodis *amžius*, žodis *šaltiniai* išverstas vienaskaitoj *spring*, kuris angliškai gali reikšti *pavasarį*. Įvaizdžiai tiek sumaišyti, kad angliškas vertimas neperduoda nei reikšmės, nei skambesio, nei tono. Pakeitimai nereikalingi, ir jais nieko nelaimima.

Tokio sąmyšio apstu visų giesmių posmuose ir beveik visose eilutėse. Kartais išleisti žodžiai, jų prasmės kitaip neišsakius: pavyzdžiui, II giesmėj išleistas *aukštybėse, dar, visos;* IV giesmėj — *bedugnių, aukštai!* VIII giesmėj — *juostų, raumėningas;* IX giesmėj — *vėrėsi, kliokianti*. Zdanys taip pat įdeda originale nesamų žodžių, pavyzdžiui, II giesmėj *name*, VIII giesmėj *now*, IX giesmėj *sun's*. Įdėti žodžiai visai nereikalingi.

Blogai išverstų žodžių labai daug. Kai kur nerūpestingai išversta, kai kur žodžiai blogai perskaityti, kai kur žodžiai net nesuprasti. II giesmėj *sulapok* išverstas *cover (uždenk), somnambulas — sleep-walker* (o angliškai tas pats lotyniškas žodis gali būti puikiai vartojamas). *Godžią — pressed low (įspausta).*

III giesmėj *nuopuolė — crept (žliaužė), tąsyk — suddenly (staiga), lengviau — brighter (šviesiau), nebijau — no longer fear (nebebijau), ilgos — endless (begalinės), alsuoja — sighed (atsiduso), atodanga — dunes (kopos), aukštas — deep (gilus),* IX giesmėj irgi klaidingai, *iškyla — appears (pasirodo), užėję — heaped (krauti), neregėtas — invisible (nematomas), lėtas — gentle (švelnus),* VIII giesmėj irgi klaidingai, *negirdėtas — unknown (nežinomas), suspindi — shimmers (mirga).*

VIII giesmėj *pamėlo — have frozen (sušalo), žiogas — cricket (svirplys),* nors kitur teisingai išversta, *sakau — answer (atsakau), ūmai — angrily (piktai), atversiu — tear open (atplėšiu), jūra — ocean (vandenynas),* nors kitur teisingai išversta, *kaktusais — pines (pušimis), vėlė — soul (siela), apaugo — covered (uždengė), apvijo — are trapped (esi pagauta spąstuose), Smėlių Tolimasis — the Old Man of the Sand (Smėlio Senis), kalba — whispered (šnibždėjo).*

IX giesmėj *nebelydėjo — led me (nebevedė), žioravo — burned (degė), tamsūs — black (juodi), žliogė,* tieisingai IV išversta, čia tampa *chickweed* žole, *varpota — ringing (skambanti), džiaugiausi — laughed (juokiausi), užuolandom — curtains (užuolaidom), mėnesienos — nights (naktys), Didžiojoj Pilnaty — in the face of the moon (mėnulio veide ar mėnulio akivaizdoj).*

XI giesmėj *atspalvių — reflections (atspindžių), sieros — bright (ryškus, šviesus) išdidžioji — noble (kilnioji), mėlynavo — turned blue (pamėlynavo), žara — ember (žarijas), beribėj — endless (begalinėj), vakarinį — of the night (nakties), išpynė — weaved around (apaudė), vėdrynas — larkspur (pentiniai), užėjo — flooded in (įsiliejo), grobus — bones (kaulus),* nors IX tas pats žodis išverstas *skeletons (griaučiai), žemė — homeland (tėvynė).*

Šie Gedos vartojami žodžiai visi gali būti tiksliai išverčiami į anglų kalbą, visi randami žodyne. Kai kur frazės neaiškios anglų kalboje: pavyzdžiui, II giesmės paskutinis posmas, IV giesmės 3 posmas, IX giesmės I posmas ir XI giesmės 3 posmo pabaiga. IX giesmės 3 posmo paskutinės dvi eilutės pakeistos. Bent kai kur

lietuviški išsireiškimai nesuprasti: pavyzdžiui, II giesmės paskutinė eilutė, IV giesmės 3 posmo 1 eilutė, 4 posmo 3 eilutė, XI giesmės 4 posmo paskutinioji eilutė.

Iš šių pavyzdžių matom, kad Zdanio vertimas yra nerūpestingas ir neištikimas. Juk, pavyzdžiui, *užuolanda* ir *užuolaida, žara* ir *žarija* nėra sinonimai! Šalia šių vertimo klaidų, gramatikos ir sintaksės neaiškumai dar daugiau vertimą sumaišo. Tuo nieko nelaimima. Angliską vertimą skaitant, negalima žavėtis nei žodžiais, nei skambesiu.

Į viešumą išleidžiant vertimą, reikia būti atsakingam prieš poetą, prieš lietuvių visuomenę ir prieš angliškai skaitančius. Su visais jais šiame vertime tik žaidžiama. Geda turbūt negali dalyvauti pačiame vertimo procese ar apsiginti. Lietuviai, vertimų norintieji, dėkingi, jeigu kas tik tuo užsiima, per retai lygindami vertimą su originalu. Daugumai angliškai skaitančių lietuvių kalba neprieinama. Vertėjas tad spausdina blogus vertimus lyg niekieno žemėje. Bet vertėjas vis tiek turi jausti ir akademinį atsakingumą, kuriam šitokiu atveju neįmanoma pasiteisinti.

Stiprioji knygutės dalis yra paties vertėjo — Zdanio įvadas. Būtų įdomu jį paskaityti išvystytą į rimtą kritinį straipsnį anglų kalba. Lietuvių literatūrai reikia ne vien vertimų. Trūksta taip pat literatūrinės kritikos, literatūrinių eseistų kitomis kalbomis.

Marija Stankus-Saulaitė

METMENŲ ŠIMTININKAI:

76) J. ir E. Dovydėnai
77) dr. Vladas Kaupas
78) L. ir P. Mockūnai
79) Kostas Ramonas
80) Vytautas Saulius
81) dr. Leonas Seibutis
82) Albertas Vaitaitis

$50.00

Petras Jurkštas

1) *Akiračiai*, 1981 Nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.
2) Kazys Bradūnas, *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* (Southfield, Mich.: Ateities Literatūros Fondas, 1981). Vytauto O. Virkau viršelis.
3) *Bridges*, Vol. 5, Nos. 1, 2.
4) Eduardas Cinzas, *Mona*. Romanas (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1981). Petro Mikalajūno aplankas.
5) *Comparative Civilizations Review*, No. 5.
6) *Evangelijos šviesa*, 1981 pavasaris, vasara, ruduo.
6a) Marija Gimbutas, „The Kurgan Wave #2 (c. 3400-3200 B.C.) into Europe and the Following Transformation of Culture," atspaudas iš *The Journal of Indo-European Studies*, 8 (Fall/Winter, 1980), pp. 273-315.
7) *Illinois Writers Review*, Vol. 1, No. 1.
8) *Jauña gaita*, Nos 132, 133.
9) *Lituanus*, Vol. 27, Nos. 1, 2.
10) Antanas Maceina, *Asmuo ir istorija* (Southfield, Mich.: Ateitis, 1981).
11) *Moteris*, 1981, Nr. 1, 2, 3, 4.
12) *Mūsų sparnai*, Nr. 50.
13) *Nemuno kraštas*, 1/1981.
14) Algis Norvilas, *Dvikalbiškumas: palaima ar prakeikimas?* (Čikaga: Pasaulio Lietuvių Jaunimo Sąjunga, 1981).
15) Joseph Pajaujis-Javis, *Soviet Genocide in Lithuania* (New York: Manyland Books, 1980).
16) *Pasaulio lietuvis*, 1980 Nr. 11, 12; 1981 Nr. 1-2, 3, 4, 5, 6, 7, 8-9.
17) *Perspektyvos*. Lietuvos pogrindžio spauda Nr. 2 (Chicago: Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, 1981.)
18) Alexander Shtromas, *Political Change and Social Development: The Case of the Soviet Union* (Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1981).
19) Aleksandras Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*. Su Tomo Venclovos komentarais (Londonas: Nida, 1980).
20) Julija Švabaitė, *Vilties ledinė valtis*. Eilėraščiai (Southfield, Mich.: Ateitis, 1981). Danguolės Stončiūtės aplankas.
21) *Svečias*, 1980 Nr. 3-4.
22) Liūnė Sutema, *Vendeta* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1981). Ritos Kavolienės aplankas.
23) *Tėviškės žiburiai*.
24) Tomas Venclova, *Lietuva pasaulyje*. Publicistika (Chicago: Akademinės Skautijos Leidykla, 1981). Su Aleksandro Štromo įvadu „Lietuviškojo universalizmo ištakose". Petro Aleksos viršelis.
25) Arejas Vitkauskas, *Pegasus on Stilts*, n.d.
26) *Vytis*, Nr. 5. Lietuvos pogrindžio spauda Nr. 1 (Chicago: Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, 1981).
27) *World Literature Today*, Spring, Summer, 1981.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dalia Bylaitienė, Vytenis Lietuvninkas, Bronė Stravinskienė, Vytautas Vepštas, Danutė Žilevičienė.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $3.50, keturių numerių prenumerata — $12.00, Kanada ir užsienis — $15.00, garbės prenumerata — $20.00.

Leidžiami AM & M publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

ALp(LKA)1742
1981, Nr.42

88.291.82